

Branko Tošović (Grac)

Andrićeva kriipoetika

U radu se razmatra umjetničko odslikavanje hladnoće, zime, snijega, mraza, mećave i sličnih motiva u romanima Iva Andrića (1892–1975) i ruskih nobelovaca I. A. Bunjina (1870–1953), L. Pasternaka (1890–1960), M. A. Šolohova (1905–1984), A. I. Solženjicina (1918–2008) i J. A. Brodskog (1940–1996). Takvu vrstu književnog oblikovanja nazivamo kriipoetikom. Ona se bavi književnoumjetničkim oblikovanjem, strukturiranjem onoga što je vezano za hladnoću i što predstavlja dio klimatološke poetike, odnosno poetske klimatologije. Paradigma kriipoetike sastoji se, prije svega, od kriotema, krionema i kriolema.¹

0. Kriipoetika se bavi književnoumjetničkim oblikovanjem, strukturiranjem onoga što je vezano za hladnoću² i što predstavlja dio klimatološke poetike, odnosno poetske klimatologije. Paradigma kriipoetike sastoji se od kriotema (globalnih, okvirnih, opštih tema kao što je hladnoća, studen, zima), krionema (motiva tipa prvog snijega, mećave, zimskog sunca, jutra, zimske, božićne večeri), kriolema (lingvema kao što je *mraz*), kriodirestata (leksema, semantema, idioma, konstrukcija koji izražavaju radnje, stanja, zbivanja, procese, odnose vezane za hladnoću). Osnovna umjetnička opozicija u kriipoetici

¹ Za ovo istraživanje prikupljen je obiman materijal. Pošto njegova analiza uveliko prevazilazi okvire rada za zbornik, ovdje se daje skraćeno tumačenje jednog dijela – kriipoetike romana Iva Andrića i ruskih nobelovaca, dok se sve ostalo (kriipoetika pripovijetki, poezije i publicistike) objavljuje u našoj monografiji: ANDRIĆEVA POETIKA HLADNOĆE. Primjeri su redukovani na ilustrativne, jedinične, primjere. Uz one koji su preuzeti iz Andrićevog Gralis-korpusa ne navodi se broj strana.

² Za bliže determinisanje osnovne teme Andrićevog simpozijuma u Moskvi (17–20. oktobar 2019) „Hladnoće i zime Iva Andrića i ruskih nobelovaca“ činio se najprikladnijim termin *nobelovske kriipoetike*. Prije njegovog uključivanja u naziv skupa provjerili smo u internetu i zaključili da nema nijednog primjera upotrebe pa smo ga, kao centralnog, uveli u teze i spisak tema upućenih učesnicima skupa 20. novembra 2018. Niz referenata prihvatio je ovaj izraz (primijenjen je i u dosta radova koji se objavljuju u ovome zborniku).

jeste kalidema (toplo)³ – kriolema (hladno), lucidarno (svijetlo/toplo) – tamno/mračno (kriolsko/hladno), dobro/lijepo (toplo) – zlo/ružno (hladno), plus/pozitivno – minus/negativno, hladnoća spoljnog prostora (pejzaža) – toplina unutrašnjeg prostora (kuće, spavaonice, magaze, gnijezda); „hladni“ pejzaži – „topli“ pejzaži; hladne strane svijeta (osoja: brda, planine, šume, kotline, jaruge, klanci, pećine) – tople strane svijeta (jug, prisoja, more, morska obala, primorje). U opisu pejzaža, te značajne krioneme, postoji veća vjerovatnoća pojave jedinica krioparadigme.

U kriopoetici hladnoća dolazi kao denotat (prirodna pojava), signifikat (pojam), signifikant (oznaka), simbol, alegorija, pozadina. Njeni važni aspekti su umjetnička konstrukcija, rekonstrukcija i dekonstrukcija, odnos realne i imaginarne hladnoće, (dis)harmonija/antagonizam prirodne i ljudske hladnoće, kombinovanje i ukrštanje heterotopije, heterofilije i heterofobije, interakcija prirodne, duhovne, percepcijske i interpretacijske hladnoće (anticipacija hladnoće), poetika bolesnih i zdravih hladnih stanja i gestova (pogleda, stiska ruke, pozdrava, uzvika), hladnoće tijela, ruku, očiju, usana, lica, obraza, dlana, prstiju, glasa, daha, kose, kože, srca. Bitan dio takve poetike je hladnoća/kriolizam likova (ravnodušnost, nezainteresovanost, otuđenost), psihičko (emocionalno) doživljavanje, percipiranje i opisivanje hladnoće, duševne i somatske hladnoće (zimomora, drhtavica, trnci, jeza), asocijativna povezanost zime i starosti. U poetici unutrašnjih stanja prožima se, s jedne strane, hladnoća i, s druge, ljubaznost, suzdržanost, dostojanstvenost, odmjeranost (kao plus), i, s druge, bezobzirnost, bijes, čuđenje, ćutanje, gnjev, melanholija, mrzovolja/mrzovoljnost, nemir/nost, nesanica, nostalgija, ostrašćenost, podmuklost, prkosnost, riješenost, rastresenost, strah/strahovanje, tronutost, uzbuđenost, uznemirenost, užasnutost, zebnja, zlovolja/zlovoljnost (kao minus). Kriopoetika proučava/opisuje hladnoću **(1)** u vremenu – hladna godišnja doba (zima, prelazna doba, peto godišnje doba – rano proljeće i kasna jesen), hladne mjesece (kalendarska semantika i simbolika novembra, decembra, januara, februara, marta), dnevne hladnoće (svitanje, zora), noćne hladnoće (sumrak, suton, predvečerje, noć), **(2)** u prostoru (spoljnom i unutrašnjem), **(3)** prirodnih predmeta (kamena, stijene, ploče), **(4)** artefakata (oruđa i oružja) i građe, materijala (gvožđa, stakla, hartije, dragocjenih metala – zlata, srebra). Ona razotkriva i tumači borbu protiv hladnoće odjećom (kao što je vindjakna, bunda, kapa, šubara, kabanica, rukavice, šal, topli donji veš,...) od vune i kože, obućom (čizme, čarape), prostirkom (ćilim, asura), vatrom (peć, furuna, samovar), jelom, pićem (čaj, kafa, alkohol; zimnica). Njen su predmet takođe zoo- i fitohladnoće (životinja, drveća, biljaka, cvijeća) i personifikacija nežive prirode. U okviru kriopoetike izdvaja se žanrovska „hladnoća“, „hladnoća“ teksta („hladni“ tekstovi, „hladne“ konstituente i komponente proznih i stihovnih tekstova, hladnoća u naslovima proznih

³ Lat. *calidus* 'topao'.

djela, pjesama, poglavlja, anaforska/inhoativna zima, zima koja otvara tekst, antroponimska anticipacija hladnoće), „hladni“ stil, suzdržani način slikanja i izražavanja; hladnoća prikazivanja surovih scena, zločina i zločinaca, „hladne“ (tamne) strane života, „hladne“ boje, stilska/stilistička sredstva za izražavanje hladnoće, metaforizacija i komparacija hladnoće. Svaka vrsta umjetnosti (prije svega, književnost, slikarstvo i muzika) ima svoje kriipoetičke osobenosti.

1. Hladnoća ima vrlo relativan karakter: zima ne mora biti uvijek hladna; druga godišnja doba, dani i noći, jutro i večeri, kiše i vjetrovi mogu biti i krioneme i kalideme (zime su tople, a ljeta hladna). Jedino su krioneme konstante (različitog intenziteta) mraz, snijeg, mećava, vijavica, susnježica, led, pahuljice. S druge strane, izrazite kalideme, kao što je sunce, mogu takođe postati kontekstualnim krionemama u izrazima tipa *zimsko sunce*.

2. Centralna kategorija umjetničkog predstavljanja i oblikovanja hladnoće je kriolizam. Njega čini šest osnovnih potkategorija: 1. ekstrakriolizam (hladnoća eksterijera, spoljnog prostora, prirode, pejzaža), 2. intrakriolizam (hladnoća interijera, unutrašnjeg prostora), 3. interkriolizam (korelaciona hladnoća: čovjek ↔ čovjek, čovjek ↔ životinja, čovjek ↔ biljka, čovjek ↔ stvar), 4. parakriolizam (duševna, psihička, mentalna, kognitivna hladnoća), 5. suprakriolizam (somska hladnoća), 6. superkriolizam (hladnoća likova, posebno najviše klase: kriosupermena i kriosupermenki). Iza svake od njih stoji odgovarajuća jedinica: ekstrakrionema, intrakrionema, interkrionema, parakrionema, suprakrionema, superkrionema. Sve one mogu izražavati hladnoću kao pozitivnu, priyatnu pojavu (kriopoziteme) i kao negativnu, ružnu, odbojnu (negateme). Hladnoća takođe može biti perceptivna, kodirajuća i dekodirajuća, perlokutivna, emfatična, eksplicitna i implicitna, ukodirana i dekodirana.

3. Postoje tri tipa krionema i kriolema: A) kompozicione (integralne, fragmentarne, elementarne), B) žanrovske (prozne, stihovne, dramske), C) H^f – prirodne (fizičke, pejzažne), H^m – mentalne, H^{mat} – materijalne, H^{restr} – restriktivne, H^{dok} – dokumentarne, interakcijske $H^f - H^m$.

4. Hladnoća je značajan motiv gotovo svake vrste umjetničkog stvaranja.

5. U naslovima niza filmova pojavljuje se riječ *hladnoća*. Up.: HLADNO [ХОЛОДНО] – sovjetska ratna drama 1991 (režija Husejin Erkenov); HLADNOĆA (CHILL) – američki film iz 2007 (u režiji Serža Rodnunskog); HLADNOĆA [ХОЛОД] – ruski kratki film, 2007 (režiser Igor Železnjak); HLADNO (KJØTTSSÅR) – norveška kratka drama, 2011 (u režiji Lize Meri Hamlem); CHILL (WIND WALKERS) – američki film, 2013 (režiser Rasel Frajdenberg); HLADNOĆA (SOGUK) – turski film, 2013 (režija Uur Judžel).

6. Postoji velika galerija slika sa motivima hladnoće, posebno zime, snijega i mećava.⁴ Krioleme naročito dolaze do izražaja u nazivima platna ruskih pejzažista.⁵ U Rusiji se zima doživljava kao svojevrsni umjetnik (зима-художник). U jednoj pjesmi kaže se da je ona postala slikar koji je jednim potezom sve obojio u bijelo: *Zima je slikar odjednom postala | I potezom bjelokrile četkice... | U jednom mahu nacrtala | napolju sve i kuće [...]* *Zima je talentovani umjetnik! Slike crta gdje ti duša želi..., | Stavivši na glavu svoj svadbeni vijenac, ukrasila je gradove* (Липецкова-www).

7. Značajan broj muzičkih djela obrađuje ovaj motiv. Na našem području napisano je dosta narodnih, starogradskih, novokomponovanih i zabavnih pjesama posvećenih zimi i hladnoći.⁶ U ruskoj muzici toga ima još više.⁷ Posebno je

⁴ Naši slikari najčešće koriste kriolemu *zima/zimski*: ZIMA Ane Barać, Mirjane Delić, Ivane Marinčić, Kaćuše Mićunović, Peđe Milovanovića, Slobodana Veselinovića, Jasmine Vučković; ZIMA U BOJAMA PROLEĆA Snežane Veličković; ZIMSKA IDILA Stane Libić; ZIMSKO POPODNE Svetlane Miladić; ZIMSKI SUTON Borka Šainovića; ZIMSKI PEVAC Zorana Zarića. Manje se javljaju druge krioleme: PRVI SNEG Svetlane Miladić i Dunje Ignjatović; ZAVEJANO SELO Borka Šainovića; RUSIJA-OSTRVO Gordane Ivetić; DECEMBAR Peđe Milovanovića; KOLIBE NA BREGU Dragana Ojdanića itd.

⁵ J. J. Klever, Aleksandar Zimin, Jevgenij Karlovič, Igor Grabar, E. P. Panov, Roman Romanov, Oleg Pavluhin. Puštinna su sljedeća djela: ZIMA U ŠUMI, INJE [ЗИМА В ЛЕСУ, ИНЕИ]; ŠUMA ZIMI [ЛЕС ЗИМОЙ] i NA SJEVERU DIVLJEM... [НА СЕВЕРЕ ДИКОМ...] I. I. Šiškina; ZIMSKI SAN (ZIMA) [ЗИМНИЙ СОН (ЗИМА)] A. M. Vasnjecova; ZIMA [ЗИМА] i KORNJENJE [ОТТЕПЕЛЬ] F. A. Vasiljeva; ZAUZIMANJE SNJEŽNOG GRADIĆA [ВЗЯТИЕ СНЕЖНОГО ГОРОДКА] Vasilija Surikova; ZIMI U ŠUMI [ЗИМОЙ В ЛЕСУ] I. Levitana; SUNČANE RJEJE NA INJU [СОЛНЕЧНЫЕ ПЯТНА НА ИНЕИ] Arhipa Kundžija; FEBRUARSKO PLAVETNILO [ФЕВРАЛЬСКАЯ ЛАЗУРЬ] Igora Grabara; POKLADE [МАСЛЕНИЦА] i MRAZOVIT DAN [МОРОЗНЫЙ ДЕНЬ] Borisa Kustodijeva; JUTRO U ZIMSKOJ ŠUMI [УТРО В ЗИМНЕМ ЛЕСУ] Viktora Juškeviča; A OKOLO SVE SAMA VJELINA [А ВОКРУГ БЕЛЫМ-БЕЛО] A. Steljkova; VELIKI USTJUG. PADANJE SNJEGA [ВЕЛИКИЙ УСТЮГ. СНЕГОПАД] Aleksandra Aleksandrovskog; ZIMSKO VEČE [ЗИМНИЙ ВЕЧЕР] Konstantina Korovina; FEBRUAR U PJEREDJELKINU [ФЕВРАЛЬ В ПЕРЕДЕЛКИНЕ] Aleksandra Šilova; ZIMSKI PEJZAŽ [ЗИМНИЙ ПЕЙЗАЖ] Alekseja Savrasova; ZIMSKO JUTRO KRAJ SAMOVARA [ЗИМНЕЕ УТРО У САМОВАРА] Vladimira Stožarova; PRVI SNJEG [ПЕРВЫЙ СНЕГ] Arkadija Plastova; NOĆ U MJESEČINI [ЛУННАЯ НОЧЬ] Vladimira Markova; ZIMSKI ZALAZAK [ЗИМНИЙ ЗАКАТ] M. Satarova; ZIMSKA FANTAZIJA [ЗИМНЯЯ ФАНТАЗИЯ] V. V. Vorobjova; ZIMA [ЗИМА] I. I. Brodskog; ZIMSKI PEJZAŽ [ЗИМНИЙ ПЕЙЗАЖ] S. F. Koljesnikova i dr.

⁶ U njima dominira kriolema *zima*: BILA MI JE JEDNA TOPLA ZIMA; DOLAZI ZIMA; EVO, ZIMA ĆE; HILJADU ZIMA; HLADNA KAO ZIMA; HLADNA ZIMA KUĆA NA VRATA; HLADNO SRCE; VJEČNA ZIMA; IDE KO ZNA KOJA ZIMA; JEDNA ZIMA SA KRISTINOM; KO TE LJUBI OVE ZIME; NA PRAGU JE ZIMA; OVE MAGLE, OVE ZIME; PLAVA ŽENA – TOPLA ZIMA; TRI SAM TI ZIME ŠAPTALA IME; ZAGRLI ME OVE ZIME; ZIMA DEVEDESETE; ZIMA JE; ZIMA. Slijedi *snijeg*: VEJTE, SNEGOVI; KADA PADNE PRVI SNEG; PADA SNEG; PRVI

popularan motiv zimske večeri.⁸ Jedna od najljepših zabavnih pjesama kriolskog žanra dolazi iz Francuske: TOMBE LA NEIGE [PADA SNIJEG] u izvođenju Salvadora Adama (muzika Pol Moria). Nekoliko kompozicija klasične muzike sadrži u naslovu krioleme: ZIMA (ciklus GODIŠNJA DOBA) Antonija Vivaldija, MEĆAVA [Метель] Georgija Sviridova i dr. Pojedini stihovi imaju muzičku verziju/obradu, npr.: A. S. Puškin. ZIMSKO VEČE [А. С. ПУШКИН. ЗИМНИЙ ВЕЧЕР], B. Pasternak. SVIJEĆA JE GORJELA [Б. ПАСТЕРНАК. СВЕЧА ГОРЕЛА...]. Može se izdvojiti i kriomuzika koju komponuju prirodni „orkestri“: fijuci mećave, udari vjetra, šumovi morskih talasa i sl.⁹

8. U naslovima književnih djela niza pisaca i pjesnika bivše Jugoslavije pojavljuju se krioleme. One dolaze u p r o z i – Milica Jakovljević Mir-Jam:

SNEG; SNEG JE OPET; SNEG JE PAO, STAZE ZAVEJAO; SNEG U PROLEĆE; SNEGOVI BELI OPET VEJU; SNEGOVI; SNIJEG PADE NA BEHAR NA VOĆE; SNIJEG; SNJEGOVI HLADNI DOLAZE; *decembar*: DECEMBAR; E, OTKAD MI SE NISI JAVILA; JEDNE NOĆI U DECEMBRU; KAD BI JEDAN DECEMBAR; MRZIM DECEMBAR; ZDRAVO, DECEMBAR; TREĆI DECEMBAR; ZAŠTO DECEMBAR ŠUTI; *hladnoća*: BAŠ MI JE HLADNO; HLADNA SOBA; HLADNO JE, UGRIJ ME; HLADNO, A TEBE NEMA; HLADNO, HLADNO. Manje je zastupljena druga kriolska leksika: DESET ISPOD NULE; MEĆAVA; MRAZEVI; PAHULJICA; PROLAZI JESEN; SNEŽANA; STANICA PODLUGOVI; VIJAVICA; ZAUSTAVITE JANUAR. Vrstu kriolske poezije čine pjesme za djecu tipa VEJAVICA; VEJAVICA VEJE, VEJE; ZIMA.

⁷ Česta je *zima* [зима] u naslovima pjesama: BIJELA VIJAVICA – ZIMA SNIJEGOM PREKRILA [БЕЛАЯ ВЬЮГА – ЗИМА СНЕГОМ ЗАПОРОШИЛА!]; VEČE HLADNE ZIME [ВЕЧЕР ХОЛОДНОЙ ЗИМЫ]; DOČEK ZIME [ВСТРЕЧА ЗИМЫ]; VIJAVICA-ZIMA [ВЬЮГА-ЗИМА]; DUGA ZIMA [ДОЛГАЯ ЗИМА]; ZIMA, ZIMA [ЗИМА, ЗИМА]; ZIMSKI SAN [ЗИМНИЙ СОН]; ZIMSKA LJUBAV [ЗИМНЯЯ ЛЮБОВЬ]; ZIMSKA VAJKA [ЗИМНЯЯ СКАЗКА]; ZIMICA [ЗИМУШКА]; ZIMICA-ZIMA [ЗИМУШКА-ЗИМА]; KAKO SAM TE SAMO ČEKALA ONE TMURNE ZIMSKJE VEČERI [КАК Я ТЕБЯ ЖДАЛА В ТОТ ХМУРЫЙ ЗИМНИЙ ВЕЧЕР]; POKLONI MI ZIMSKO VEČE [ПОДАРИ МНЕ ЗИМНИЙ ВЕЧЕР]; ŽELIM UGODNO ZIMSKO VEČE [ПРИЯТНОГО ЗИМНЕГО ВЕЧЕРА]; RUSKA ZIMA [РУССКАЯ ЗИМА]. Česta je kriolema *snijeg* [снег]: A SNIJEG NIJE ZNAO I PADAJO JE [А СНЕГ НЕ ЗНАЛ И ПАДАЛ]; JEDNA PAHULJICA [ОДНА СНЕЖИНКА]; PADA SNIJEG [ПАДАЛ СНЕГ]; SNIJEG LIJEŽE [СНЕЖОК СТЕЛЕТСЯ]. Slabije su zastupljene druge krioleme: VIJAVICA [ВЬЮГА]; OPET MEĆAVA [ОПЯТЬ МЕТЕЛЬ]; MODROPLAVO INJE [СИНИЙ ИНЕЙ] itd.

⁸ Up.: ZIMSKO VEČE [ЗИМНИЙ ВЕЧЕР] (niz pjesama ima takav naslov); U ZIMSKO VEČE [В ЗИМНИЙ ВЕЧЕР]; ZIMSKO VEČE U GAGRIMA [ЗИМНИЙ ВЕЧЕР В ГАГРАХ]; ZIMSKO VEČE PALI SVIJEĆE [ЗИМНИЙ ВЕЧЕР ЗАЖИГАЕТ СВЕЧИ]; ZIMSKO VEČE NAROLJU [ЗИМНИЙ ВЕЧЕР НА ДВОРЕ]; ZIMSKO VEČE UZ HARMONIKU [ЗИМНИЙ ВЕЧЕР ПОД БАЯН]; ZIMSKO VEČE, SMRAČILO SE [ЗИМНИЙ ВЕЧЕР, СТЕМНЕЛО]; SIJEDO ZIMSKO VEČE [СЕДОЙ ЗИМНИЙ ВЕЧЕР]...

⁹ Npr. SNJEŽNA OLUJA & LEDENA HLADNA RIJEKA [SNOWSTORM & ICY COLD RIVER], MRAČNA ZIMSKA MUZIKA – SNJEŽNA ZEMLJA [DARK WINTER MUSIC – SNOWLAND], LIJEPA ZIMSKA MUZIKA [BEAUTIFUL WINTER MUSIC], SNJEŽNA OLUJA [BLIZZARD SNOWSTORM], ZVUKOVI SNJEŽNE OLUJE [BLIZZARD STORM SOUNDS], SNJEŽNA OLUJA U ŠUMI [SNOWSTORM IN THE FOREST], ZVUKOVI MEĆAVE IZA PROZORA I PRIJATNI KAMIN [ЗВУКИ МЕТЕЛИ ЗА ОКНОМ И УЮТНЫЙ КАМИН].

PRVI SNEG (zbirka priča); Dragan Jovanović Danilov: ŠTA SNEG PRIČA (roman); Momo Kapor: NOVOGODIŠNJA PRIČA; Petar Kočić: KROZ MEČAVU; KROZ MAGLU; Mato Lovrak: VLAK U SNIJEGU; Matko Marušić: SNIJEG U SPLITU (20 priča); Đorđe Otašević: SNEG (priča); Goran Samardžić: ZIMSKI ZAGRLJAJ (ciklus priča); Toma Slavković: KAD SNEG VEJE; Jozo Vrkić: LJETNI SNIJEG (kratka priča); Srđan Valjarević: ZIMSKI DNEVNIK itd. i u s t i h o v i m a – Antun Branko Šimić: ZIMSKA PJESMA; Vojislav Ilić: PRVI SNEG; ZIMSKO JUTRO; Jovan Jovanović Zmaj: NA LEDU; ZIMA, ZIMA...; Vesna Parun: IDE ZIMA; Đorđe Balašević: BUDIMPEŠTANSKI SNEG i dr.

U svjetskoj književnosti nalazimo dosta primjera kriolski obojenih/intoniranih tekstova – npr. Wolfgang Šorlau: GORUĆE HLADNOĆE [Wolfgang Schorlau: BRENNENDE KÄLTE]; Peter Štam: PRIBLIŽAN PJEZAŽ – TAMA SJEVERNO OD ARKTIČKOG KRUGA [Peter Stamm: UNGEFÄHRE LANDSCHAFT – DIE DUNKELHEIT NÖRDLICH DES POLARKREISES]; Norbert Gstrein: ZIMA NA JUGU [Norbert Gstrein: DIE WINTER IM SÜDEN]; Klaudija Galej: ZIMA U VENECIJI [Claudie Gallaay: SEULE VENISE].

9. Andrićevi romani posjeduju bar jednu karakterističnu značajku, osobujnu sastavnicu važnu ne samo za našu kriopoetiku nego i za svjetsku. U NDC pisac se mnogo više koncentriše na unutrašnju (individualnu) nego na spoljnu (prirodnu) hladnoću. U TH ravnomjerniji je odnos realne hladnoće (travničke zime) sa individualnom. PA donosi na samom početku jednu od najasocijativnijih viđenja hladnoće u našoj i svjetskoj književnosti. U GSP dolazi izuzetno hladan ženski lik (Rajka Radaković). Rijetko je gdje kao u OPL kratko i upečatljivo opisan jedan zimski mjesec (februar), a u NSS kontrast hladnoće i topline.

10. U romanu NA DRINI ČUPRIJA (1945) izrazito preovladava figurativna hladnoća. Od 13 primjera upotrebe ove riječi samo se četiri odnose na pravu hladnoću u prirodi (hladna kiša, hladna rosa) i kod čovjeka (zapojiti hladnom vodom, hladno i zgrčeno tijelo). U ostalim slučajevima radi se o prenesenom značenju, oznaci vrste i načina komunikacije (reći hladno, – dokazivati hladno i bezobzirno, – hladno odbiti, – otklanjati hladno i bez mnogo riječi, – pitati mirno i hladno, – voditi beskrajne diskusije sa hladnom i veselom strašću), odnosa prema sagovorniku (Đedo je hladno primio popa Nikolu) i demonstrativnog ponašanja (kidati komadić od hljeba nepomičnom i hladnom Mehagi u lice).

Nasuprot hladnoći, studen i zima se uopšte ne metaforizuju, već daju u pravom značenju.

Hladnoća eksplicirana kao studen rijetko dolazi kao kolektivno osjećanje. U jednom slučaju radi se o mučnom opisu majki koje ispraćaju djecu, buduće janjičare, na odlasku bez povratka. Pošto nisu mogle dalje preko Drine, sjedile su kraj višegradske skele i plakale okamenjene, neosjetljive za glad, žeđ i studen, sve dok nisu na drugoj obali vidjele kako povorka zamiče tražeći u njoj *rođeno dete koje im gine iz očiju*. Iz jednog od njih izrastao je u tuđem svijetu

novi čovjek i postao čuveni vezir Mehmedpaša Sokolović, koji je, pretpostavlja pisac, morao da zaboravi sve ono što je ostavio u kraju iz kojeg su ga odveli.¹⁰ U drugom slučaju kolektivno preživljavanje hladnoće dolazi nakon „velikog povodnja“ (jakih poplava) kada je malo šta ostajalo od imovine u strahoti jesenje noći kada su ljudi po studenoj kiši i paklenom vjetru, uz svjetlost rijetkih fenjera, izvlačili robu u tuđe nepotopljene kuće i magaze.

Jedna individualna hladnoća izazvana je kockarskim nemirom – Milan Glasinčanin je u igri sve izgubio pa je postao ukočen i bio sav ostudenio.

Andrić u romane uvodi tri zime (hladnoće/studeni) – travničku (TH), sarajevsku (OPL) i višegradsku (NDC). Ovu posljednju jednom locira na početak decembra i konstatuje da je došla neočekivano.¹¹ Drugi put uvodi mini kriomotive: (a) kamen (zid od kamena, kameni pod koji primrzava za zemlju ili puca od studeni, (b) drvo koje takođe puca, (c) metal i gvoždarije iz kojih bije studen i koje objedinjuje u kriolemsku leguru,¹² a koja integralno djeluje na čovjeka.¹³ Pisac niže upečatljive slike mraznih ali vedrih noći kada nebo stoji blijedo nad kasabom, a krupne jesenje zvijezde prelaze u sitne i zle svjećice. Jedan njegov junak, Gregor Fedun, na kapiji iznad Drine i po velikom mrazu satima tapka i i huće u prste, a drugi, Plevljak, preživljava dvostruku zimu: onu pravu i unutrašnju, duševnu jer cijele duge i studene noći leži u čamcu, pokriven ovčijim kožama, mučen mislima o tome da li će ga Abidaga ubiti. Usred zime prekida se gradnja mosta i to kada pada sitan kristalan snijeg koji zameće predmete, alat i kolibe, a vjetar briše sve na šta naiđe.

Kraj višegradske zime nagovještavalo je ono što je karakteristično za ruske zime i što je opisano u nizu djela – pokretanje leda, što je sam Andrić doživio kao dječak kraj ćuprije te u tekstu personificirao: *teško i muklo pucanje leda na Drini, koje čovjek negde u utrobi oseti i potmuli huk nekog novog vetra koji po svu noć huji po golim šumama stešnjenih planina više mosta*.

11. U poetizaciji višegradske zime Andrić najčešće obrađuje intenzitet, jačinu i događanja u njoj. Što se tiče prvoga, hladnoća se daje u integritetu (čitava zima), kao konstatacija o zimovanju na određenom mjestu, u obliku istica-

¹⁰ Zaboravio je nesumnjivo i prelaz na Drini kod Višegrada; pustu obalu na kojoj putnici dršću od studeni i neizvesnosti, sporu, crvotočnu skelu, čudovišnog skeležiju i gladne vrane iznad mutne vode (NDC).

¹¹ To su bile nezapamćene studeni i mećave za prvu polovinu decembra meseca. Kamen primrzava za zemlju, drvo puca. Sitan kristalan sneg zavejao predmete, alat i čitave kolibe [...] (NDC).

¹² Iz teških zidova, kamenog poda i naslagane gvoždarije bije studen i ljut dah kamena i metala, koji ništa ne može rasterati ni zagrijati (NDC).

¹³ Taj dah stvara od rumenih živahnih šegrti za nekoliko godina ćutljive, blede i podbule, ali vešte, štedljive i dugovečne kalfe (NDC).

nja egzistencijalnosti (preživjeti zimu) ili riješenosti da se preko zime napusti odredište. Malo ima situacija u kojima se potencira puno trajanje zime i njena pretjerana dužina. Rjeđe se upričava jedno od godišnjih doba ili njihova smjena (proljeća – zima – jesen). Nema previše slika zimskog jutra, a takođe opisa početka ili kraja zime (više od toga pisca interesuju zbivanja). Nešto je više motiva zimske noći. U nekim slučajevima hladnoća se uparuje sa čamotinjom i mjesečinom. Rijetko pisac odslikava karakter zime – da je teška ili blaga, a takođe jasno ne izražava opoziciju „toplo – hladno“, već i jedno i drugo. Pisac može da ubrza radnju time što je provlači, bez zaustavljanja i pauze, kroz dva godišnja doba (zimu i proljeće) ili sukcesivno (prvo jedno pa drugo) kao jednu cjelinu (*prošla je zima a za njom i proleće*). Na nizu mjesta samo lakonična konstatacija: *zimus*. Naracija u ovome romanu više se koncentriše na opis događaja nego na samu zimu (ona se najčešće daje u jednoj rečenici, jednom sintagmom ili pomoću jedne riječi). I kada se eksplicira, ovo godišnje doba funkcioniše kao okvir za zbivanja, kao njihova pozadina i usputna markacija. Zima se koji put ističe kao faktor ograničenja kretanja ili kao spasilac. Nema previše uparivanja i ulančavanja drugih godišnjih doba (svih ili samo nekih). Malo ima somatskih zima.¹⁴

Na bitnoj odrednici zime – snijegu Andrić se mnogo ne zadržava pa su njegovi opisi vrlo šturi, recimo (1) da su na mostu oslobođenom od drvene, glomazne građevine, koje su godinama prekrivale njegovu kapiju, kiše i snjegovi saprali opaljene i čadave bijele ploče pa je ćuprija osvanula u starom, prvobitnom obliku, (2) da je zapao dubok snijeg, (3) da je vjetar donosio dah snijega sa planina i prvih pupova iz doline, (4) da je snijeg počeo da se topi. To se takođe odnosi na vijavice i mećave – konstatuje se samo njihova pojava bez dodatnog komentara (Abidaga je po najvećoj vijavici odjahao sa svojim ljudima, – prvaci su hvalili u sebi boga što je dao zimu i mećavu i bar tako *svojom silom udario granicu sili silnih*), led (Ćorkanov prelazi po uskoj kamenoj ogradi mosta blještavoj od tankog leda), mraz (za mraznih i vedrih noći kamen puca od studeni). U ovome romanu nema ni pahulja, ni pahuljica.

Stanje ozeblosti dosta je rijetko. Ono se veže za (1) kolektiv: (a) po čitav dan su na drugoj obali Drine putnici iz Bosne kao očajnici stajali na obali, ozebli i pokisli, i uzaludno čekali da se skelom prebace preko *mutne, besne reke*, (b) na oskudnom novembarskom suncu vukli su seljaci drvo i kamen, gazili bosim nogama ili okrvavljenim opancima po raskaljanom putu, znojili se od napora i zebli od vjetra, (c) dosta je činovnika (Mađara i Poljaka) sa zebljom prešlo višegradski most i sa odvratnošću stupilo u kasabu, (d) bez daha svijet je pratio

¹⁴ *Da bi izgledao važniji i krupniji, nosio je široko i bogato odelo od teške čoje, lice mu je bilo zaraslo u bradu i brkove, ali se ispod toga odela naslućivalo slabo, zimogrozno telo, a kroz crnu, retku bradu nazirao se bolešljivi dečaćki oval lica* (NDC).

igru između nesrećnog preduzimača i poručnika, drhteći od ljubopitstva ko će dobiti a ko izgubiti. Andrić ponekad dokusira ruke i to kod kockara koji su zatvoreni, u duvanskom dimu i ustajalom vazduhu, zakrvavljenih očiju, suvih usta i drhtavih ruku provodili dan i noć. Andrić uvodi u pripovijedanje i kolektivnu drhtavicu u obliku pitanja.¹⁵

Kada se ovo osjećanje veže za individu, ono obično dolazi u paru ili lancu sa drugim determinacijama, recimo da je Ćorkan prešao po ogradbi mosta prozebao, neobrijan, umotan u krpe i ostatke tuđeg odijela. I u opisu individualne ozeblosti zumira ruke pa kaže (a) da se u jednom od mnogobrojnih sepeta kada su odvodili srpsku djecu u Tursku nalazio dječak od desetak godina, iz sela Sokolovića, koji je ozeblom i pocrvenjelom rukom držao britvu i njome rasijano djeljaio pervaz svoga sepeta, (b) da je žena držala dijete na ozeblim i pomodrelim rukama.

Drhtavica je u ovome romanu izrazito figurativnog karaktera. Ona u većini slučajeva služi kao marker straha, uznemirenosti. To najviše dolazi do izražaja kod Pljevljaka koji se bojao za život zbog Abidaginih prijetnji vezanih za namjerno rušenje sagrađenih dijelova ćuprije pa je (a) od gromkog i ljutitog Abidaginog glasa cvokotao od straha, (b) nije mogao da spava, a kad bi i zaspa, tresao bi se od nemira, (c) vikao je sav drhteći nad vezanim seljakom kao nad dragocjenim blagom: *Čuvajte ovoga, čuvajte dobro!*

Drhtavica kod drugog junaka – Radisava dolazi zbog sasvim drugih razlika – bolova od nabijanja na kolac: (a) stisnutih zuba ćutao je, ali mu je drhtavica tresla tijelo, stvarala bol neobično velik i mućan, (c) vezano tijelo zadrhtalo je od kratkog i neprimjetnog uboda noćem, dok su svijetu koji je posmatrao nabijanje na kolac noge drhtale, lica blijedjela i hladnjeli prsti na rukama. U toj mućnoj sceni drhti i dželat (morao je da sve uradi kako bi nabijeni na kolac ostao do mraka živ).

Ovo osjećanje dolazi kod Feduna (uhvaćen, drhtao je od uzbuđenja, iako mu nije bilo jasno o ćemu je rijeć i u ćemu je njegov propust ili krivica) i djevojćice uzdrhtalih očiju zbog koje je zatitrao: prošla je pored njega, a kada se izgubila na drugoj obali, zadrhtao je od straha (bilo je nevjerovatno da se *turska* djevojka usudila da pogleda *švapskog* vojnika).

Od straha i uznemirenosti cvokoće Lotika (uspjela je da nabavi ćetvrtinu velike španske boćićne lutrije pa je drhtala prije svakog vućenja lozova; drugi

¹⁵ *Ko da izrazi i prenese (tako misle oni!) one kolektivne drhtaje koji su odjednom zatreli masama i koji su sa živih bića stali da se prenose na mrtve stvari, na predele i gradevine? Kako da se opiše ono talasanje u ljudima, koje je išlo od nemog ćivotinjskog straha do samoubilaćkog oduševljenja, od najnižih nagona krvoloćstva i podmućle pljaćke do najvićših podviga svetaćkog ćrtvovanja u kome ćoveć prevazilazi sebe i dodiruje za trenu-tak sfere vićših svetova sa drugim zakonima?* (TH)

put je bila u tome stanju od nerazumljivog straha i plakala kao dijete, ne znajući da kaže čega se plaši ni šta je boli), mladić Mile (drhtao je od straha cijelim tijelom kada je uhvaćen i optužen ni kriv ni dužan) Glasinčanin (u razgovoru sa Stikovićem pomislio je da sabesjednik aludira na njegovo prekinuto školovanje pa je, zadrhtao u sebi, a nakon dodatnog pitanja glas mu je počeo da podrhtava).

Vrlo rijetko (jednom) drhtavicu izaziva pjesma (slušajući stihove o rosi prošao je Turke i hrišćane isti drhtaj neodređene žudnje i žeđi za njom).

Mnogo je mnogo manje odraza spoljne i unutrašnje hladnoće: kada je doveden Kosta Baranca, potpuno mokar (skočio je u mračnu rijeku) drhtao je cijelim tijelom.

Ponekad je drhtavica odraz dvostruke hladnoće – spoljne i unutrašnje: (a) dok su u avetinjskoj praznini slušali kako se odvaljuju daske, osipa kamen i pada u vodu, sejmeni su *drhtali od noćne vlage i sujevernog straha*, svima su noge drhtale, lica blijedjela i hladnjeli prsti na rukama, (b) Stiković je zadrhtao od unutarnje jeze i svježine koja je dolazila sa rijeke.

Rijetko se daje drhtanje artefakata: (a) pričalo se da je nakon tajne sahrane Radisava noću padala s neba obilna svjetlost na njegov grob a hiljade zapaljenih svijeća plamsale i drhtale u dugom nizu od neba do zemlje, (b) kad je guslar prvi put prešao gudalom preko strune, bio je to još drhtav zvuk, neravan kao izlokani drum.

12. U TRAVNIČKOJ HRONICI (1945) metaforizacija zime mnogo je više izražena nego u NDC. Prava hladnoća dolazi u različitim situacijama: svijet je na hladnom suncu, koje je zalazilo, posmatrao dolazak konzula, (a) Defosea je poslije jahanja po hladnom danu grijalo jelo i vino, (b) dok je napolju blještalo sunce kasne jeseni, u velikoj prizemnoj sobi Davilove kuće bilo je svježije, gotovo hladno, (c) Davna je bio blijed kao pokojnik, sa kapljama hladnog znoja na čelu, (d) Baki je bio nesrećan i bolestan od same pomisli da se po hladnom vremenu i strašnim putevima mora putovati, (e) Ibrahim-paša je krenuo na put po hladnoj kiši koja se u brdima pretvarala u mokar snijeg; (f) Davil je šetao po hladnoj sobi, (g) jeromonah Pahomije ležao je u hladnoj i pustojoj sobi i zelen u licu.

U ostalim scenama hladnoća ima figurativni karakter (odnosi se na psihičko stanje, karakter, duševna i emocionalna raspoloženja). Najveći takav krio-lizam veže se za jedan lik – fon Paulića. Pisac ga posredno (kroz misli, njemu suprotnog po karakteru i ponašanju ali istog po diplomatskom položaju, fon Miterera) karakteriše kao izuzetno hladnu ličnost, neobične ljepote, sa osmijehom koji je ukočeno lice obasjavao *kao prohladna mjesečina*. Iz njegovog izgleda izbijala je monaška hladnoća i mirnoća, bez tragova unutarnjih borbi i obzira. Bio je to hladni, odmjereni oficir, koji je svuda oko sebe širio atmosferu kristalne i oštre studeni i jasnoće, zbunjivao i izazivao razdražljivost. Ispoljavao je ljubaznost ali potpuno bezlično. Živio je kao u *studenom oklopu* bez bilo kakvog znaka ličnog života, ljudske slabosti i potrebe. Sve je poslove dobro pripremao i

organizovao harmonično i neusiljeno, bez zbunjenosti, zbrke, žurbe, kašnjenja. Držao se visoko pa je okolini izgledao nedostižan. Bili su mu nepoznati dvouljenja, trenuci slabosti i osjetljivost prema reagentima i nadražajima (idiosinkrazija) te se činilo da radi *kao viši duh ili kao neosetljiva priroda*. Takav se našao u Travniku pred fon Mitererovom suprugom, usplahirenom i ostrašćenom Anom Marijom i izazvao njeno (zaljubljeno) divljenje (ta se *žena hladnog tela i usijane glave* oduševljavala mladim ljudima, tražila u njima jake, hrabre ličnosti čista osjećanja, žudjela za vitezom iz snova i srodnom dušom). Na početku je Paulića zvala *Antinousom u uniformi*, a kada je spoznala da se radi o nepremostivom zidu i nedokučivom cilju, prozvala ga je *glečerom*. U razgovoru sa njom Fon Paulić se izražavao hladno, koncentrišući se na suštinu stvari, bez izliva osjećanja, a svaku je njenu emocionalnu aluziju odbijao. Ana je bila zaprepašćena jer niko kao *bezdušni Antinous* nije ostao tako ravnodušan od njene zavodničke igre. To je izazivalo teško mučenje baš pred odlazak iz Travnika (sa mužem i kćerkom) pa je histerisala, plakala, noću budila, korila i vrijeđala fon Miterera. Ana Marija se oprostila od fon Paulića izrazito hladno, teško suzdržavajući plač. Mučila ju je pomisao da posljednji put vidi tog lijepog, hladnog potpukovnika koji nije više bio *Antinous*, nego (1) *glečer, nečovek*, (2) *polarni čovek*, (3) *biće hladnije nego mermerna statua lepog antičkog mladića*. Suprotno ostrašćenoj ženi, taj se „glečer“ oprostio korektno i učtivo.

Ana Marija nije vidjela veliku hladnoću samo u fon Pauliću nego i u mužu fon Mitereru, pa bi u izlivima bijesa prilazila da vidi *to čudovište od čoveka, hladnokrvnije od svakog krvnika, bezdušnije od Turčina*.

Ali to nije bila jedina osoba koju je novi konzul (raz)očarao hladnoćom. Već prilikom prvog razgovora sa novim austrijskim konzulom Davil je shvatio da ima posla sa posebnom vrstom čovjeka. U njihovom je kontaktu sve bilo bezlično, hladno i uopšteno. Fon Paulić je nastojao da pri svakom susretu sabesjednik ne sazna ništa o njemu ili da mu bilo šta kaže o sebi. Sve što je bilo blisko, prisno i lično odbijalo se od njega pa je francuski konzul izgubio nadu da će sa tim *hladnim ljubiteljem književnosti* moći da razgovara o svojim stihovima. Dva potpuno suprotna i nekompatibilna stranca u čemernoj Bosni rastali su se *više kruto i izveštačeno nego hladno i neiskreno*, isto kao što su se prvi put pozdravili i družili više od tri godine.

Takav odnos imao je fon Paulić i prema drugima – hladan i suzdržan, bez ikakve lične note. Njegova ledena pozicija u slučaju Nikole Rote (koga je prihvatao hladno kao i sve ostalo na svijetu) dovela je do sukoba između ta dva saradnika (konzula i prevodioca). Objašnjenja prethodnog austrijskog konzula fon Miterera primao je nijemo i hladno, bez znakova odobravanja ili negodovanja.

Kod ostalih junaka TRAVNIČKE HRONIKE samo povremeno dolaze unutrašnje hladnoće i ponašanja bez topline.

Defose, recimo, nije lako gubio prisebnost jer je imao urođenu hladnokrvnost i samopouzdanje, što je Davila dražilo. Iako je Travnik za novog konzularnog saradnika bio hladan naziv zabačene varošice, on je za njega predstavljao i Pariz, i Jerusalem, prijestonicu svijeta i središte života. S druge strane, Bosna je mladiću „održala obećanje“ i „ostvarila prijetnje“ iz prvog susreta, obavijajući ga sve više oštrom i hladnom atmosferom ubogog života, tišinom i čamotinjom.

Još se jedan lik odlikovao hladnoćom. Bio je to Davna koji nikada nije gubio hladnokrvnu i drsku prisebnost niti je ublažavao bezobzirnost prema svemu i svakome. On je, između ostalog, hladno kazivao Davilu kako je otrovan kapidžibaša (tačnije kako ga je sam uklonio).

I kod nekih vezira Andrić potencira hladnoću. Za Ibrahim-pašu kaže je da je bio ruševina bez ljepote i veličine, tvrd, hladan, nesrećan, težak i sebi i drugima¹⁶ te je i konzule primio hladno i neljubazno (*hladno plamsanje* njegovih očiju bilo je sagovorniku nepodnošljivo i u suprotnosti sa njegovim glasnim smijehom). Sulejman-paša je bio manje hladan, ali je i on znao da suvo i hladno razgovara. Sarajevski begovat bio je čuven po tome što je hladno i prkosno dočekivao vezire na njihovom putu iz Carigrada za Travnik.

Sporadično se spominju hladnoće kod drugih junaka: kapetana sa granice (koji je svakog dana odgovarao drsko i hladnokrvno fon Mitereru da za njega nije ništa stiglo), Rote (koji je hladnokrvno napustio roditeljsku kuću), tefredara (iz čijeg su hladnog i nepomičnog lica žarile neodoljive oči i jedva primjetno podrhtavale tanke usne). Andrić rijetko uvodi poređenje sa „hladnim zanimanjima“ (stereotipom) kao što je sudijsko (Ana Marija se gadila i pribojavala djece koja su kao sudije gledala hladno i strogo).

Nije čest opis kolektivne hladnoće. Takav je slučaj bio kada je (1) u varoši hladno i sa nepovjerenjem dočekan francuski konzul, (2) Ali-paša otišao sa vojskom i iza sebe ostavio *strah, studen, tvrd i trajan kao najtvrdi zid*, (3) u Travnik i Bosnu ulazio *slepi, studeni strah*, kočio i zaustavljao, nakratko ili naduže, svaki mogući život.

Zima u TH često dolazi kao (pravo) godišnje doba. Ni u jednom drugom romanu Andrić nije toliko posvetio pažnje njenom opisu. Ona ima i svoj naziv – travnička.¹⁷

¹⁶ Kada bi mrtvaci, ističe pisac, mogli da se kreću, oni bi živima ulivali manje hladnog užasa od koga se koči pogled i zamire riječ.

¹⁷ *Travnik i ceo taj kraj okovala je zla, duga i neobično oštra zima [...]. Već u novembru mesecu počela je zima da sapinje život i da menja lice zemlje i obliče ljudi. A zatim je legla na ovu dolinu, ujednačila i ustalila se kao smrtna pustoš, bez nade na promenu. Zima je ispraznila ambare i zatvorila putove. Ptice su padale mrtve iz vazduha, kao ave-tinjske vočke s nevidljivih grana. Zverke su strčavale sa strmih bregova i upadale u varoš,*

U pišćevom fokusu našla se dužina i surovost hladnoće u uskoj dolini pod Vlašićem i način kako su je preturali preko glave pojedini stanovnici, bogati „Turci“, siromasi i posebno stranci (konzuli, njihove supruge, veziri i pomoćnici pristigli iz Turske), od kojih su se neki po prvi put susretali sa njenom surovom prirodom. Andrić ponekad uvodi opoziciju sjever (hladno = Bosna) – jug (toplo = Egipat): vezirovi stariji i bliži činovnici pokušavali su da *ućutkaju* sjećanje na Egipat, da rastjeraju misli o moru, koje su ih mučile i u snu pa bi sa ironijom (tobože) afirmativno govorili o Bosni i Travniku. Travničku zimu Andrić je najkraće i sažetije iskazao u četiri fraze na različitim mjestima.¹⁸

Zime su bile duge i teške pa su se duboko urezivale u pamćenje i dolazile u pričaju (po ustaljenom šablonu: da je slična zima bila davno, prije dvadeset i kusur godina, ali da je, ova ipak ljuća i teža).

Andrić opisuje početak travničke zime, njene dane, mjesece, njen kraj, zimsko jutro, zimsko sunce, uvodi predvečerje i suton, ali ne i zimsko veče. Pisac rijetko uparuje zimu sa drugim godišnjim dobima. U TH zima je vrlo rijetko blaga. Na više mjesta dolazi somatska zima.¹⁹ Ponekad se ističe u prvi plan destruktivni karakter ovog godišnjeg doba.²⁰ U TH ne nalazimo mnogo opisa mećave (ona se koji put eksplicira, i to u paru sa zimom).²¹ Zima izaziva strah i uzrokuje smrt. Neki slučajevi personifikacije zime, hladnoće i studeni posebno

zaboravljajući strah pred ljudima od straha pred zimom. U pogledima siromaha i beskućnika mogao se nazreti nemi strah od smrti bez odbrane. Svet se mrznuo po putevima, u potrazi za hlebom ili toplim konakom. Bolesnici su umirali, jer od zime nije bilo leka. U ledenoj noći čulo se kako od studeni sa praskom puca daska na krovu Konzulata ili kako iznad Vilenice zavijaju vukovi. □ Vatra u zemljanim pećima održavana je i noću. □ Kad bi se desilo da studen popusti, za dan-dva, nailazio je težak i obilan sneg i slagao se na gomile starog snega po kome se bila uhvatila tvrda ledena kora kao novo lice zemlje. A odmah zatim je nailazila ponovo još jača studen. □ Jer u toj bašti je provodio po ceo dan, dok god nije sasvim zastudilo i dok studene kiše nisu pretvorile žuto i šuštavo lišće u ljigavu masu i bezoblično blato (TH).

¹⁸ Zima je zatvorila sva vrata i saterala ljude u njihove zagrejane kuće (TH). ♦ Zima je ispraznila ambare i zatvorila putove (TH). ♦ Travnik i ceo taj kraj okovala je zla, duga i neobično oštra zima, najgora od svih zima koje je Davil proveo ovde (TH). ♦ Tako su prolazili dani i noći ove zime koja je izgledala bez kraja i olakšanja (TH).

¹⁹ Npr.: Tome čoveku je bilo uvek zima, svuda i u svako doba godine (TH).

²⁰ Povorka, kao što se vidi, nije bila ni inače mnogo svečana ni mnogobrojna, a zimsko vreme joj je oduzimalo od sjaja i dostojanstvenosti, jer studen nameće grubo odelo, zgrčen stav i brz hod (TH).

²¹ Crven od dobrog ručka, on je biskupski pružao svima redom svoju tešku, debelu ruku, kao omanji jastuk, i teško dišući i šišteći uveravao da je zima i mećava, da je do Doca daleko i da im valja kretati, ako žele za vida da stignu (TH).

su upečatljivi, npr. slikanje dolaska konzula u Travnik (krajem zime, na hladnom februarском suncu, koje je zalazilo, kada se pojavila povorka, kojoj je hladnoća oduzimala sjaj i dostojanstvo, jer *studen nameće grubo odelo, zgrčen stav i brz hod*).

Postojala je velika razlika u načinu preživljavanja zime bogatih i siromašnih Travničana. Prvi nisu izlazili iz kuće bez velike potrebe, grijući ruke na lončićima zemljanih peći i čekajući *sa strpljenjem koje je uvek za jedan dan duže od najduže zime i nepogode*. To im nije bilo teško jer su sve imali u podrumima, ambarima ili na tavanima (vrlo su dobro poznavali travničku zimu pa su je spremno dočekivali bogatom zimnicom). Drugi su, bez hrane u kući, morali izlaziti da posuđuju ili prose. Stranci (konkretno Davil) nisu ni slutiti da može tokom duge i jake zime postojati takva orijentalna bijeda i neimaština, potpuna paraliza *na čitavoj jednoj brdovitoj, oskudnoj i nesrećnoj zemlji, kao božja kazna*. Francuski konzul nikada do Travnika nije osjetio snagu i strahotu studeni, njenog razornog djelovanja. Oba konzulata nastojala su da pomognu Travničanima i ublaže nevolje koje su dolazile zbog gladi i hladnoće pri čemu su se gospođa Davil i fon Paulić takmičili u pružanju pomoći hranom i novcem. Pred konzulatom se skupljao gladan narod, ponajviše djeca (prvo samo cigančad i poneko hrišćansko dijete, ali onda, kako je jačala zima, i „turska“ siročad).²²

Mučan spoj spoljne (fizičke, prirodne, realne) i unutrašnje (duševne, intimne, introvertne) hladnoće kulminira kod Davila u nevidljivom obračunu sa samim sobom u *studenom tuđinskoj noći, pod zlim mladim mesecom*, u samoći i kraj upaljenih svijeća, bez sabesjednika u sobi koja je postajala sve hladnija kako je noć odmicala, dah mu se mrznuo, misao kočila i ograničavala na odbranu od studeni dok se studen uvlačila u sve i *kidala unutrašnjost svake stvari*. U toj situaciji Davil je *vršio veliki obračun sa samim sobom i sa svojim zanosima, planovima i ubeđenjima*. Noćne i ponoćne travničke studeni miješale su se sa duševnim nemirima, treptajima duše i hladnim titranjem osjećanja koje su izazivali događaji u kasabi, u Bosni, i mnogo dalje – u Turskoj (Istoku uopšte) i Francuskoj, sve do onih proživljenih u Španiji. (1) Davil se kočio od pomisli na Istok i Turke, njihov život bez reda i stalnosti, smisla i vrijednosti. (2) Patnja i neizvjesnost prožimale su razmišljanja o Francuskoj, Napoleonu i njegovoj armiji koja se, poražena, vraćala iz Rusije. (3) Hladio se od pomisli na ishod bitke kod Lajpciga i francuskih poraza u Španiji. (4) Unutrašnja studen obuhvatala je Davila u poređenju svijeta „ideja“ koji je za (a) njegov naraštaj bio stvarni duhovni zavičaj i pravi život, (b) a za novu generaciju izgledao kao ga da nema, već da postoji samo „živi život“, svijet stvarnosti, svijet opipljivih

²² Ali docnije je stegla takva studen da građanska deca nisu mogla da se pomole iz kuća. A pred konzulatima je cvokotala i poskakivala od studeni gomila ozeble dece i prosjaka, toliko promrzlih i umotanih u svakojake dronjke da se nije moglo razabrati ni koje su vere ni odakle su (ТН).

činjenica i vidljivih uspjeha i neuspjeha, *neki strašni novi svet koji se pred Davilom otkrivao kao studena pustoš, strašnija od krvi, muka i duhovnih lomova Revolucije*. (5) Osjećao je da mu treba više snage i više smjelosti kako bi sa porodicom preživio. Trebalo je velikog napora da se francuski konzul sjeti da negdje postoji zemlja *živa i topla hraniteljka, koja cvate i rađa plodom*. Ali je između te slike i Davila legla *studena, bela i neprelazna stihija*. U hladnoći zimske noći Davilu se javljala i toplota kada bi pomislio na kameno turbe u kome je počivao Abdulah-paša i iz čijeg je prozorčića kroz maglu dopirala tanjusna svjetlost. Često se vraćao tome veziru koji je u nemirnom životu spoznao da je vatra osnov svijeta, da pokreće život, ali da ga i uništava, pa su mu posljednje misli bile upućene upravo njoj. Konzul je znao (pretpostavljao) da taj sićušni plamen neće do kraja izdržati, ali je zato bio siguran da je bar jednu tačku mračne i studene zemlje osvijetlio, barem onu kroz koju su tuda prolazili i još će, možda, još dugo prolaziti.

Davilu je prva zima bila najgora od svih koje je proveo u tome mjestu. Zatim je došla, druga, treća, četvrta i peta (posljednja). Jednu manje doživio je teftedar. Bekri-Mustafa je po velikoj zimi stigao u Travnik bez šinjela i tople obuće, grijao se rakijom a hranio lukom, dok ga čitava čaršija nije počela snabdijevati toplim odijelom i hranom. Vezirovi mameluci su prve zime u životu podrhtavali, ublijedjeli i unezvijereni, gledali tužnim i nezdravim očima, *kao tropske životinje prenesene u sjevernu zemlju*. Samo je jedan stranac – čehaja Sulejman-paša Skopljak branio travničke zime²³ i smatrao da ne valja kad zima nije zima. On nije ovo godišnje doba prihvatao kao nesreću nego kao nešto što počinje *lepo i kako treba* i što nagovještava dobru ili lošu godinu: ako je ona mokra na početku a suva na kraju, biće dobra godina.²⁴ Dok je u razgovoru sa vezirom ustrajno i nepokolebljivo štitio ovo godišnje doba, ovome bi se koža ježila pa bi trljao pocrvenjele, suve ruke i grijao vlažne tozluke na furuni, što je čehaja popraćao riječima: *Neka ovog božjeg davanja, neka*.

Kao i u NDC, u TH pojavljuje se pred kraj zime motiv leda koji se topi i lomi, ali ne tako dramatično kao na Drini.²⁵

²³ Isto kao što je u svoje vreme branio kod vezira travničku zimu i dokazivao da ona nije nikakva nesreća, nego božje davanje i jedna potreba, tako je i sada govorio o ovoj uzbuni (TH).

²⁴ A videćeš kad zapadne sneg i stegne ciča a obasja sunce, pa škripi pod nogama i svetlaci iskaču pred oči. Milina i lepota, kako je Bog ostavio i kako treba da bude (TH).

²⁵ Kad je, polovinom marta, najposle studen popustila i počeo da kopni led koji je izgledao večan, varoš je ostala kao posle morije, gluva i uplašena, ulice izlokane, kuće raba-tne, drveta gola, a svet iznuren i zabrinut kao da je preživio studen da bi podnosio još teže muke oko hrane, semena i bezizlaznih i nerazmrsivih dugova i pozajmica (TH).

Travničko vrijeme, pored toga što se odlikovalo dugom i surovom zimom, bilo je neuhvatljivo i nerazumljivo strancima u svome prelaznom periodu (početkom novembra kada je nastupala rana i jaka studen umjesto vlažnog vremena) jer se nije moglo razaznati koje je godišnje doba – niti je jesen, niti je zima, već neko *vreme-nevreme*, gore od jednog i drugog, čudovište koje traje danima i nedjeljama: *danima koji su dugi kao nedelje, nedeljama koje izgledaju duže od meseci*. Postoji nekoliko glavnih pokazatelja toga „petog“ godišnjeg doba: vlaga, vjetar, blijedo sunce, sivilo dana, slaba večernja žućkasta svjetlost, susnježica, zadah mokrih šuma, pištaline, nabujali bučni potoci, nadošla i zamućena Lašva, *znojenje* kamena u zidu, uznemirenost životinja, obamrlost sjemena u zemlji, pokislost i ozeblot drveća.²⁶ Ipak u takvom vremenu dominira simbioza dvaju komplementarnih prirodnih pojava: studeni i vlage. Ovu posljednju pisac pretvara u dominantu travničke hladnoće, jer danju i noću izbija iz/sa zemlje i nebesa, *sipi, mili*, okiva varoš, prodire u predmete, *nevidljiva i svemoćna*,²⁷ snažno utičući na ponašanje životinja, držanje i raspoloženje ljudi. Uz to je dolazio vjetar, koji je ne samo vitlao vlagu, *hladnu i ljutu planinsku [...] zasićenu i ustajalu varošku*, sa susnježicom i mirisom mokrih šuma, nego je donosio

²⁶ *Niti je više jesen niti počinje zima; to vreme-nevreme koje nije ni jesen ni zima, a gore je i od jednog i od drugog, to čudovište od godišnjeg doba traje danima, nedeljama; danima koji su dugi kao nedelje, nedeljama koje izgledaju duže od meseci. Kiša i blato i sneg koji se još u vazduhu pretvara u kišu a čim padne na zemlju u blato. Neko blede i nemoćno sunce oboji u zoru istok slabim rumenilom, iza oblaka, da se tek pred kraj sivog dana javi na zapadu, kao malo žućkaste svetlosti, pre nego sivi dan pređe u crnu noć. A danju, jednako kao i noću, bije vlaga, sa zemlje kao i sa neba, sipi, mili, obuhvata varoš i prodire u predmete; nevidljiva a svemoćna, ona menja boju i oblik predmeta, čud životinja, držanje, misli i raspoloženja ljudi. Vetar, koji nailazi po dvaput dnevno kroz kotlinu, pokrene samo tu vlagu s mesta ali sa susnežicom i sa zadahom mokrih šuma on donosi sve nove mase vlage; tako opet samo vlaga potiskuje i smenjuje vlagu; i to hladna i ljuta planinska onu zasićenu i ustajalu varošku. Na obe strane doline otvaraju se pištaline, prelivaju se vrela i bujaju potoci. Dotle nevidljivo tanki potočići pretvaraju se u slapove, riču i jure niza strane, upadaju u čaršiju kao pijan, obnevideo seljak. A po sredini varoši vozi i gudi Lašva, izmenjena, zamućena i porasla. Nigde se čovek ne može sakriti od buke i šuma tih voda ni zaštititi od studeni i vlage koje iz njih biju, jer prodiru u sobe i dopiru u postelje. I svako živo telo brani se još samo svojom sopstvenom toplinom, i kamen u zidu znoji se hladnim znojem, i drvo postaje klizavo i krto. Pred tom smrtonosnom najezdom vlage sve se uvlači u sebe, uzima oblik najboljeg otpora; životinja se prislanja uz životinju, seme ćuti u zemlji, a drveta kisnu i zebu, krijući pritajen dah u srčiki i u toplom korenju (TH).*

²⁷ Radi ono što je Andrić istakao na početku PROKLETE AVLIJE u opisu zime (*Zima je, sneg zameo sve do kućnih vrata i svemu oduzeo stvarni oblik, a dao jednu boju i jedan vid: ona menja boju i oblik predmeta*).

nove i vlažne mase. Jaka se vlaga formirala od (a) kiše, blata i snijega koji se još u vazduhu pretvarao u kišu a na zemlji u blato, (b) prepunih vrela i nabujalih potoka, koji su se prelijevali u (c) slapove, a ovi *rikali i jurili niza strane, upadali u čaršiju kao pijan, obnevideo seljak*, dok je (d) po sredini varoši *vozila i gudila* Lašva, zamućena i nadošla. Pisac se u zoru zagleda u nebo i vidi blijedo i nemoćno sunce kako boji istok slabim rumenilom, a predveče iza oblaka na zapadu opaža malo žućkaste svjetlosti, prije nego što *sivi dan pređe u crnu noć*. Andrić ističe da se niko ne može zaštititi od studeni i vlage koji prodiru i u sobe, čak u postelje. Zatim dolazi novi motiv: borba protiv studeni i vlage. Jedni to rade pićem (Bekri-Mustafa se za velike zime grijao samo rakijom) a drugi vatrom.²⁸ Autor ističe da se pred tom smrtonosnom najezdom svaki živi stvor uvlači u sebe, bira oblik najboljeg otpora i brani sopstvenom toplinom (životinje prislanjanjem jedne uz drugu, posebno „životinje-strankinje“ (da se tako izrazimo) – one koje je vezir donio u Travnik: angorske mačke, papagaji i majmuni koji se nisu micali, nego su snuždeni čekali da ih sunce zagrije), čak mrtva priroda oživljava: kamen se u zidu znoji hladnim znojem, sjeme ćuti u zemlji, a drveće kisne i zebe (klizavo i krto), *krijući pritajen dah u srčiki i u toplom korenju*. Vlaga je posebno smetala strancima, koje je sudbina bacila u Travnik *pun vlage i promaje*, u taj *apsanski hodnik*. Ona se sa čamotinjom uvlačila u Konak²⁹ i pridošlim Turcima tako ulazila u kosti da im se i u razgovorima o njoj činilo da čuju huk vode, romor kiše i da osjećaju njeno *more* koje opkoljava i prodire kroz svaki otvor i pukotinu. Poučena iskustvima ranijih godina, Davilova supruga je tačno znala kakvo je djeinstvo vlage, studeni i vremenskih promjena pa se borila kako je znala i umjela.

Andrić u ovome romanu, kao i u drugim, manje opisuje zimu, zimski pejzaž, a više se koncentriše na događanja, kao što su proricanje zime, zimovanje, iznenađenost dolaskom zime, zimsko jahanje Ane Marije i Defosea, provjetranje, prijem kod vezira, dolazak novoga konzula, Napoleonov pohod na Rusiju, problemi sa zdravljem (prehlada, bolovi i nesanica, zubobolja), ženidba, zatvaranje čaršije, računanje, porast cijena, provođenje vremena.

²⁸ *Oko vatre koja gori pod kazanom ima uvek još gostiju, građana iz varoši, i među njima redovno je neki namernik ili besposlenjak, guslar ili pričalo neko, jer je slatko i jesti i piti i pričati kod kazana, i pored toga što dim ujeta za oči a studen bije s leda. Za Tanasija ti ljudi ne postoje. On radi i gundā, zapoveda, kazujući uvek šta ne treba uraditi i pri tome prelazi preko onih koji su posedali oko vatre kao preko vazdušnih bića. Izgleda kao da po njegovom shvatanju ti besposleni ljudi čine sastavni deo kazana. Svakako, on niti ih zove, niti ih goni, niti ih primećuje (TH).*

²⁹ *Po nekoliko puta u danu dođe u onaj prizemni sumračni Divan, debelih zidova i retkih malih prozora, jer je gornji Divan, onaj zračniji i svetliji, napušten u borbi sa studeni i ne greje se i ne otvara preko zime (TH).*

U odnosu na druge piščeve romane samo se u TH pojavljuje kao motiv Rusija i njena hladnoća. Ona se daje u Ibrahim-pašinoj priči o tome kako je Gisari Čelebi han krenuo na tu studenu zemlju, razbio joj vojsku, koja se zatim stalno povlačila daleko na sjever. Onda je iznenada došla zima, zbunila i uplašila vojnike dok su *divlji nevjernici, rutavi i navikli na studen* napadali sa svih strana. Han se strašno naljutio na astrologe koje je vodio sa sobom i koji su prorekli da će zima nastupiti kasnije. Kao osvetu naredio je da ih, vezane, bose i lako odjevene, gone ispred vojske, međutim, ti su se mršavi, mlitavi i beskrvni *učenjaci* bolje držali na studeni nego mladi ratnici kojima su *pucala srca u grudima kao zdrava bukovina na mrazu* (za čelik se nije moglo uhvatiti, jer je pekao kao da je usijan, a koža sa dlanova ostajala na metalu).

Travničke zime pratila je i tišina: stranac (Defose) ne bi došao do Travnika, a već bi, presijecanjem granice između Dalmacije i Bosne, osjetio čudan svijet tišine i neizvjesnosti, divljine i surovosti. Andrić upečatljivost kazivanja gradi i na opoziciji kriolema (hladno) – kalidema (toplo). Recimo (a) francuski konzul je osjećao kako mu lice plamti i kako ga i pored studeni obliva znoj ispod oba pazuha; (b) na rastanku sa Davilom vezir je trljao ruke od studeni i trudio se da mu ne ugasne osmijeh. Pisac koji put opisuje hladnoću u njenom jačanju (po studeni koja je naglo rasla i po zaleđenim putevima Davil je krenuo na put u naručju sa bolesnim djetetom). Među hladnim mjesecima Andrić posebnu pažnju posvećuje novembru, decembru,³⁰ januaru i februaru.

Bitna odrednica hladnoće je snijeg. U kriipoetici to je jedan od najvažnijih i najjačih motiva. Postoji izrazita težnja Iva Andrića da snijeg poveže da svojom drugom (opsesijom) prirodnom pojavom – svjetlošću pa se u snijegu potencira niz lucidarnih komponenti: on je sjajan, bliješti, stvara bjelinu³¹ i vidljivost na velikom prostoru. Kanonski, snijeg izaziva pozitivna osjećanja i emocije kod autora, a onda i njegovih likova. Negativno percipiranje i doživljavanje dolazi ako snijeg pravi egzistencijalne probleme (zatrpava puteve, onemogućuje normalnu komunikaciju, sprečava snabdijevanje, izaziva glad), gubi svoju svjetlosnu komponentu i pretvara se u nešto mračno i apatično. To se posebno ispoljava ako se veže za vlagu, ako prelazi u neugodnu kišu i obrnuto, što se u Travniku često dešavalo. Prijatna atmosfera dolazi ako se uz snijeg veže sve ono što je toplo i intimno, a pogotovo ako se objedinjava toplina unutrašnjeg i spoljnog prostora. Jedna takva scena dolazi u međuprostornoj simbiozi koju je činila (A) velika trpezarija gdje je (1) bilo toplo, (2) mirisalo na kolače i jelovinu i (B)

³⁰ *Bilo je neobično studeno decembarsko jutro. On [Davil] se probudio naglo, osećajući svoju rođenu kosu na temenu kao nečiju hladnu ruku. Otvarajući oči, izgovorio je te reči kao nečiju poruku (TH).*

³¹ Tako se Davil vraćao po smrznutom putu koji se jedva razlikovao od ostale snježne bjeline, drugi put ga je dočekala svojim sjajem bjelina mekog, vlažnog snijega.

prostor izvan kuće, napolju (3) gdje je sve bilo svijetlo od (4) sitnog kao prah bijelog snijega. U **A** je tada (5) odsjev svjetlosti padao po (6) bogatom stolu i lomio se u (7) srebru (sjajnom po prirodi) i (8) kristalu (simbolu blještavila). U **B** toplinu isijava snijeg i njegov sjaj, a u **A** to čini žar peći, miris kolača i jelovine. Bjelina može dolaziti i potpuno izolovana (na obroncima su se bijelile tanke krpe snijega). Ali i takav opis ne može proći bez isticanja svjetlosti pa se, recimo, na nebu, čistom i blijedo-plavom, protežu dvije-tri vatrene pruge svijetlih oblika iza kojih se krije sunce i obasjava cio kraj posrednom, neobičnom svjetlošću (kao u sjevernim zemljama i predjelima).

I intimne situacije kao što su ljubavni sastanci i rastanci mogu da imaju snijeg kao pozadinu. Tako se Defose i Ana Marija (*mladić i žena*) dugo i srdačno rastaju³² i odlaze svako na svoju stranu u varoši pod snijegom i injem dok sunce prodire i do najdaljeg dna doline, cio vazduh postaje za trenutak rumen, a napola zamrzla Lašva puši se kao da kroz cijeli Travnik gore nevidljive vatre.

Suprotna osjećanja rađaju se kada uz snijeg ide vlaga, kada su dani najkraći, kada se približava veče ili nastaje noć. Tada se u travničkom planinskom sklopu rano mračí i postaje neveselo. Takvo raspoloženje pojačavaju modre sjenke koje leže na snijegu ispod koga šumi voda i bije vlaga, dok pod konjskim kopitama muklo odjekuje drveni most ili na drugom mjestu po zimskom suncu dižu snježnu prašinu i pretvaraju je u bijeli rumeni oblak. Ponekad se, takođe u noći, kroz tamu punu vlage za koju se nije moglo reći da li je kiša ili snijeg, ne vidi slaba svjetlost na zastrtim prozorima Austrijskog konzulata, ali unutra gore svijeće i sjede ljudi, pognuti nad papirima i mislima. Ovdje se vizuelna slika transformiše u auditivnu: dok u snježnom sumraku iz doline udara vlaga u velikim talasima, visoki, meki snijeg guši svaki zvuk. U dnu toga vidika nazire se Abdulah-pašino turbe pod snijegom (kroz prozor probija slaba svjetlost od voštanice nad grobom).

Snažna scena nastaje kada se svjetlost snijega povezuje sa svjetlošću očiju: na svjetlosti snježnog zimskog dana zjenice Ali-paše s vremena na vrijeme poigravaju, pa čim se oči zaustave i pogled smiri, počinje njihovo čudno plamisanje.

Srdačan rastanak između Ali-paše i Davila odvija se takođe u spoju snijega i svjetlosti (po sunčanom januarskom danu ispod hladnjaka posrnulog od težine snijega).

Pored svjetlosti druga važna komponentna Andrićevog travničkog snijega je vlaga. Ona dolazi zajedno sa (a) kišom, koja se (hladna) pretvara u mokar snijeg, (b) promajom (dolina bila je puna ledene promaje i vlažnog snijega), (c) vjetrom (duva kroz kotlinu), (d) susnježicom, (d) zadahom mokrih šuma.

³² Što pisac generalizuje kratkim iskazom da se pri rastancima ljubavnici najlakše odaju.

Andrić uvodi snijeg kao sredstvo za izražavanje amoziteta čaršije prema strancima, pogotovo konzulima. Pored izraza lica, grimase i kinetičkih znakova pisac mržnju i neprijateljstvo odslikava grudvama snijega koje lete prema konzulima koji su prolazili na konjima: čim su zašli u mahale, one su počele da lete (to su najviše činila djeca trčeći za konjanicima). Da bi efekat bio veći, napadači su na česmi natapali zgrudvan snijeg i onda ga bacali. Preostalo je jedino da se stranci okrenu i vrate u Konzulat, bijesni i postićeni. Tu bi se tješili riječima: *Još je dobro [...], da je bilo snega, inače bi nas ovi divljaci isto tako gađali kamenjem i blatom*. Poslije toga je iz Konzulata rijetko ko izlazio, osim Davne i najnužnije posluge, ali su ih pratile prijetnje, gađanje grudvama snijega, čak i pucnji. Manje je to dolazilo od cigančadi, siročadi i djece iz građanskih kuća koja su im se podsmijevala što prose i jedu *kaursku* hranu.

Snijeg se koji put daje u kvantitetu (veći ili manji) ili intenzitetu (jači ili slabiji). Prva situacija dolazi kada Davil jaše kroz sumračnu čaršiju, punu snijega, a prolaznici idu kroz teški i duboki snijeg, ili kada se odvija srdačan rastanak vezira i konzula po sunčanom januarskom danu. U drugoj sceni kolona konjanika postaje sve sitnija a oblak prhkog snijega sve veći. Visina i debljina snijega posebno se smanjuje kada treba da nastupi kratko i lijepo travničko ljeto: tada (1) snijeg okopni i u najdubljim rupama, (2) prestaju vijavice i proljećne kiše, (3) izbjesne se vjetrovi, (4) povuku se oblaci sa okolnih planina, (5) dan potisne noć dužinom, sjajem i toplinom. Snijeg može da se smanjuje nakon mećave, kada se na okolnim obroncima samo bijele tanke krpe snijega. Mala količina snijega posebno se veže za golo drveće (posuto sitnim snijegom) i obično usput spominje u zgradama, recimo: Baki je bio nesrećan i bolestan od same pomisli da putuje po hladnom vremenu i strašnim putevima jer je u planinama bilo još snijega.

Pisac ponekad izdvaja gornji dio prostora pretvoren u led: (a) kad bi se desilo da studen popusti, nailazio je težak i obilan snijeg i slagao se na gomile starog snijega po kome se bila uhvatila tvrda ledena kora kao novo lice zemlje, (b) smrznut snijeg lupao je po krovu kao šljunak.

Značajna kriomena – prvi snijeg nije u TH česta i dolazi bez šireg opisa (daje se lakonično samo u kontekstu određenog događaja).

Pošto se radnja dešava u Bosni, jedinični su primjeri smještanja snijega u ravnici (koja je dominantna ruskog pejzaža). Takav je slučaj sa jahanjem vezirove pratnje snježnom ravnicom.

U više slučajeva snijeg dolazi samo kao pozadinski marker u opisu događaja, npr. (a) Defose je nastojao da shvati svoj položaj usred Bosne, zavijajući snijegom; (b) kada je stigao u Travnik, on se spremao da ispituje stara naselja i groblja po okolini čim snijeg okopni; (c) Marko je izlazio napolje iako je duvao jak vjetar i zasipala ledena susnježica; (d) Ali-paša se sa prvim velikim snijegom vratio u Travnik; (e) kad padne snijeg ili kiša, fratri razvaljuju put kako

Turci ne bi svraćali kod njih; (f) Davil se, nakon ispraćaja Mehmed-paše, vraća snježnim drumom u zavijani Travnik.

Rijetko se uvodi motiv ruskog snijega. To se dešava u teftedarovom tumačenju francuskog pohoda na Rusiju 1812. i viđenju Napoleonovih vojnika kao humki ukoliko bi ostali još nekoliko nedjelja zavijani ruskim snijegom.

Dosta je škrtro slikanje mećave i vijavice. Davil se, recimo, sjećao svoga ratovanja u Španiji kada su *bile ljute vejavice protiv kojih ni bolje odelo ni jača obuća ne bi mogli ništa, i od kojih čovek zaboravlja sve i samo traži pokrova i skloništa*. U ostalim slučajevima opisi su još kraći: (a) kada je Defose ušao u Bosnu, dočekala ga je na Kupreškom Polju neočekivana snježna vijavica; (b) kancelar je otputovao iz Travnika (kao što je i došao) po mrazu i ranoj vijavici. Rijetka su i poređenja sa vijavicom: Fra-Luka je nastojao da uhvati i zapamti slike koje su čas jasne i razumljive, a čas potamne i *zavijore kao bezumna vejavica u neprozirnoj noći*.

Prikazivanje mećave takođe nije bogato, ali postoje mjesta na kojima se daju upečatljivi iskazi o njoj, recimo da je mećava prošla kao gruba šala.³³

Motiv leda i zamrznutih dijelova prirode daju se gotovo podjednako u pravom i prenesenom značenju. U prvom slučaju zaista se radi o ledu, ledenoj kiši, smrznutom snijegu, zamrzloj zemlji, bašti, rijeci, zaleđenom putu i sl. Tako će haja jaše po ledenoj kiši kaljavim putem.

Dijelovi travničkog prostora postaju zamrznuti (zemlja, bašte, Lašva, putevi): (a) smrzla zemlja muklo je odjekivala pod udarcima kopita, (b) Davil je proveo tri dana u velikoj sobi stalno sa zamrzlom baštom pred očima, pustom i pokrivenom slanom koja se nije topila cijelog dana, (c) napola zamrzla Lašva pušila se kao da kroz varoš gore nevidljive vatre, (d) Davil se vraćao po smrznutom putu koji se jedva razlikovao od ostale snježne bjeline, (e) na smrznutom putu pojavili su se jahači iz oba konzulata, (f) smrznut snijeg lupao je po krovu kao šljunak. Dozirano se uvodi suvomrazica (npr. u opisu sahrane malog Davilovog sina).

Gotovo jednak broj primjera nalazimo i u odnosu na čovjeka: (a) dah se mrznuo, a voda ledila, (b) Davil se promrzao i, izlomljen od dvodnevnog jahanja, teško se držao na nogama, (c) ozebla djeca i prosjaci bili su toliko promrzli i umotani u svakojake dronjke da se nije moglo razabrati koje su vjere i odakle su, (d) fratar i stranac su se polako zagrijavali kao dva premrzla i ogladnjela čovjeka uz vatru i jelo, (e) fratri, kiridžije i Defose su iscrpljeni i promrzli *pali*

³³ *Mećava je prošla kao gruba šala. Samo na obroncima su se belele tanke krpe snega. Zemlja je bila meka, kao prolećna, vidik ispran i dubok, planine modre, a na nebu, čistom i bledo-plavom, protezale su se, u dnu, dve-tri vatrene pruge svetlih oblika iza kojih se krilo sunce i obasjavalo ceo kraj posrednom, neobičnom svetlošću* (TH).

oko vatre, (f) svijet se mrznuo po putevima, u potrazi za hljbom ili toplim konakom, (g) šegrtima su gorjele uši i mrznuli se „mosuri“ pod nosom.

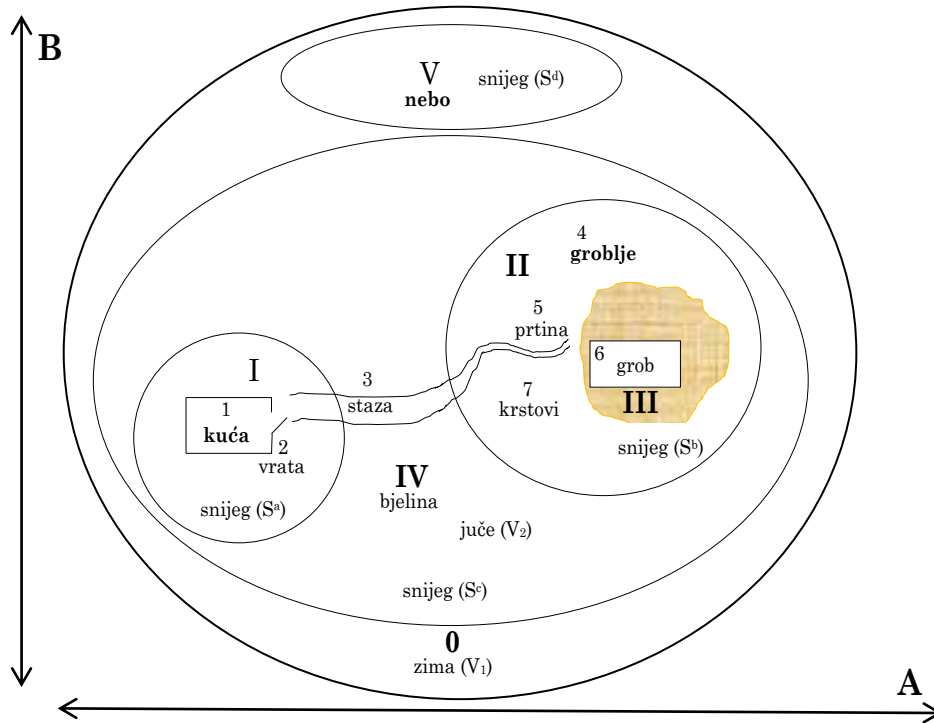
Led (stanje, zaleđenosti) dolazi figurativno kao duševno preživljavanje: (a) Anu Mariju je sve što je počinjala da radi ili misli kočila i ledila misao „da nešto postoji“, (b) Defose je sa strahom osjećao kako ga nagriza i zaražava tišina, prodire u sve pore, koči duh i ledi krv.

Što se tiče mraza, postoji malo detaljnijih opisa pa se sve svodi na pokoju jaču komparaciju tipa: mladim su ratnicima pucala srca u grudima *kao zdrava bukovina na mrazu*. Obično se mraz upričava u opisima zbivanja (kancelar je otputovao po mrazu i ranoj vijavici). Rijetka su ekspliciranja travničkih mrazeva: na Davilu su bili vidljivi tragovi koje su tokom više godina *ostavili travnički mrazovi*, kiše i vlažni vjetrovi, sitne i krupne porodične brige i bezbrojni konzulski poslovi, i naročito unutarne borbe u vezi sa događajima u svijetu i u Francuskoj.

Od velikih ili manjih hladnoća Andrićevi junaci se smrzavaju, zebu. To može biti minisocijum (kao što su seljaci koji zebu od vjetra dok hodaju bosim nogama ili krvavim opancima po raskaljanom putu, Vezirovi mameluci koji su tokom prve zime u životu podrhtavali, ublijedjeli i unezvjereni), pojedinac (Defose je pješao u visokim čizmama i kabanici, zamarao se i zebao do iznemoglosti), a takođe drvo (pred smrtonosnom najezdom vlage drveta kisnu i zebu, krijući pritajen dah u srčici i u toplom korijenju).

Unutrašnji nemiri i strahovi imaju svoje spoljašnje manifestacije u glasu (kod Ane Marije u izlivima bijesa dolazi do njegovog podrhtavanja), lica (kod iste junakinje sve je podrhtavalo na licu – očni kapci, usne i brada; kapidžibaši su očni kapci podrhtavali pa bi ih s vremena na vrijeme teško dizao, kolutao očima i strašnim pogledom kružio po sobi). Ona dolazi i u obliku pokreta ruke (kapidžibašina tanka a snažna crnačka ruka vidno je drhtala) ili bola ispod rebara (kad se vratio u sobu, pukovnik je osjetio drhtavicu, nelagodnost i jaku bol ispod rebara). Davila je prolazila drhtavica pri pomisli da će ponovo morati projahati kroz čaršiju.

Neki stranci, kao Defose, više se tresu i drhte od tišine i šturosti novog (bosanskog) vidika nego od svježeg vjetra koji je duvao. A Davil je nazirao sa obje strane ulice nepomična i kruta lica kao kroz veo koji je neprijatno drhtao pred očima.

Slika 1. PA. Zima je...

13. U PROKLETOJ AVLIJI (1954) najupečatljivija vizija zime dolazi na samome početku romana.³⁴ Andrić čitavu situaciju smješta u pet krugova: u jednom se nalazi okvirno vrijeme – zima [0] a u druga četiri prostori na horizontali (A): kuća sa najužom okolinom [I], groblje [II], bjelina bez granice (IV) i na vertikali (B): nebo (V). Pored sedam unutrašnjih i spoljnih spacionema i u njima objekata (kuće, vrata, staze, prtine, groblja, groba, krstova) postoje četiri kompleksa snijega (S^a , S^b , S^c , S^d).

Slika je data u perfekciju³⁵ – kao stanje {1} na zemlji uzrokovano padanjem velikog snijega na nekoliko prostora: oko kuće (S^a), na groblju (S^b), unedogled (S^c) i {2} na nebu preplavljenom obilnim snijegom (S^d). On dolazi kao

³⁴ Zima je, sneg zameo sve do kućnih vrata i svemu oduzeo stvarni oblik, a dao jednu boju i jedan vid. Pod tom belinom iščezlo je i malo groblje na kom samo najviši krstovi vire iz dubokog snega. Jedino tu se vide tragovi uske staze kroz celac sneg; staza je proprćena jučer za vreme fra Petrovog pogreba. Na kraju te staze tanka pruga prtine širi se u nepravilan krug, a sneg oko nje ima rumenu boju raskvašene ilovače, i sve to izgleda kao sveža rana u opštoj belini koja se proteže do unedogled i gubi neprimetno u sivoj pustinji neba još punog snega (PA).

³⁵ Stanje u sadašnjosti nastalo kao rezultat radnji i zbivanja u prošlosti.

agens koji u krugu [I] zatvara pristup kući (1) i njenim vratima (2), čini neprolaznim prostor između kruga [I] i kruga [II] u kome se nalazi groblje (4). Pošto je morao biti obavljen težak posao (sahrana), trebalo je napraviti konekciju između [I] i [II] u obliku staze kroz (S^c), a na prostoru (4) probiti/nastaviti dodatnu tanju spojnicu (5) u nepravilan krug (III) oko groba (6). U krugu [II] oko groba (6) uvodi se dodatni krug nepravilnog oblika (III). On ima kontrastni izgled u odnosu na sve ostale: rumene je boje. U njemu veliki snijeg (S^b) probadaju krstovi (8), i to oni najviši, čime se ne potencira njihova veličina, već količina snijega. U krugu [0] postoje dva vremenska markera: *zima* (na početku; V_1) i *juče* (u sredini; V_1), kojim se precizira trenutak nastanka konekcije (3) između [I] i [II].

U pejzažni perfektiv (pao snijeg) upričava se sahrana neimenovanog pokojnika za koga će se kasnije ispostaviti da je to fra Petar. Predjel se slika u dvije boje – bijeloj i rumenoj. Prva izrazito dominira i seže od zemlje (po horizontali) do neba (po vertikali), zahvatajući sve krugove, osim onog oko samoga groba (III). Generator bjeline je zima, koja sve pretvara u taj tonalit. Samo su ljudi (kopači rake) narušili bjeličastu harmoniju izbacivanjem rumene zemlje i dodatnim/usputnim gaženjem snijega.

Zima je dovela do tri rezultata: (a) stvorila je nepreglednu bjelinu čime je (b) promijenila izgled čitavog područja i (c) dala mu novi oblik. Svjetlost prostora ističe se bjelinom i snijegom. Druga boja (rumena) izvučena je iz klasičnog spektralnog sistema sa dodatnom lokalnom kvalifikacijom (boja raskvašene ilovače).

Postoje dva modifikatora prostora: jedan (snijeg) daje minus – oduzima reljefu prvobitni izgled, a drugi (bjelina) daje plus – stvara novi „dizajn“ i skriva pod sobom groblje, u kome samo vrhovi krstova cijepaju carstvo bjeline.³⁶ U suštini radi se o istom modifikatoru iskazanom različitim kriolemama (*snijegom* i *bjelinom*). Bjelina dobija dimenziju beskonačnosti jer se radi o *opštoj belini* na dvije prostorne ravni: na osi [A] koja ide od horizonta do horizonta, i na osi [B] koja počinje zemljom i seže do duboko u nebo, gubeći se u njenoj praznini, *sivoj pustinji*, što predstavlja jak kontrast budući da snijeg i pustinja, bar kanonski, nikada ne idu zajedno.

U opisu završnog čina života fra Petra nema glavnog simbola smrti – crnila. Naprotiv, sve je bijelo (čak i ružičasta boja više gravitira svijetlom nego tamnom spektralnom krugu). Apsolutizacija bjeline i potpuno ignorisanje crnila (ni zemlja je nema) ne mogu biti slučajni. Kao objašnjenje nameće se karakter umrlog: bila je to izuzetno svijetla ličnost, puna pozitivnog naboja, vesela duha, elokventna, razborita i dobrodušna pa se manje vjerovatnim i produktiv-

³⁶ U moru bjeline postoji ono što narušava linearni kontinuitet bjeline – krstovi (8) i monolitnost bjeline – rumenilo (6).

nim činio opis u mračnim tonovima. Stoga nema crnine, fokusiranja sumornog, prevelikog potenciranja hladnoće (iako je zima).

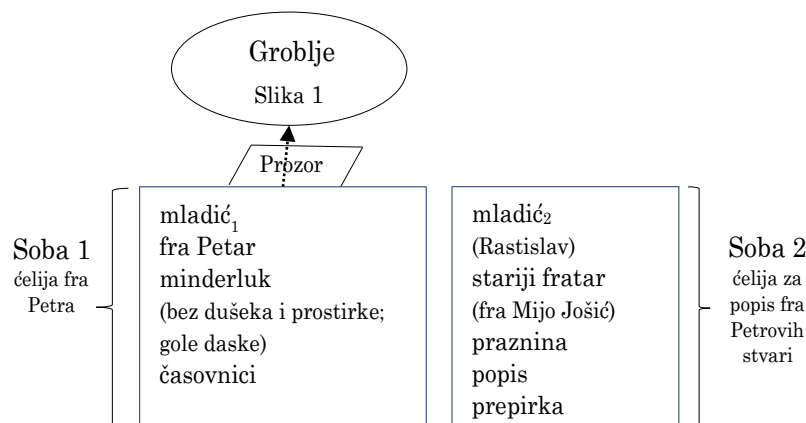
Kao što je fra Petrova smrt totalni smiraj (i to vječni), tako je i njen završni čin (pogreb) potpuna ukočenost, statika. Datu sliku Andrić je maksimalno usporio, oduzevši joj gotovo svaku dinamiku. Sve ono što je bilo neki pokret, radnja, događaj desilo se prije, ali je opisano kasnije, čime je (narušavanjem hronološke sukcesivnosti)³⁷ postignut snažan efekat. Pri tome se neke prethodne radnje impliciraju (raka iskopana) ili ekspliciraju (prostor promijenjen, probijena staza do groblja, napravljena prtina u njemu). Sve što je bilo u prošlosti (život i smrt fra Petra) dolazi fabularno kao ono što slijedi.³⁸ Utisak je pojačan i time što se iz slike 1 ne vidi na početku ni ko se sahranjuje ni na kojoj se geografskoj lokaciji to vrši. Perfektiv kraja pojačan je time što je dio fra Petrovih časovnika prestao da otkucava jer ih niko nije u prethodna tri dana navijao. Dakle, vrijeme je ne samo kod ljudi nego i kod artefakata zaustavljeno. Okvir je najhladnije godišnje doba bez bilo kakve dodatne determinacije. Ono je dato maksimalnom lakoničnošću: *zima je*. Ova konstatacija ne otvara samo sliku 1 već i čitav roman. Ali pisac se ne zadovoljava isključivo time, već u svojoj poznatoj poetici cikličnosti (jednim te istim počinje i završava djelo) zimu smješta i na kraj romana.

Nakon slike 1 slijedi slika 2³⁹ kojom se eksplicira ugao posmatranja i uvodi opservator.

³⁷ Takva je bila i fra Petrova priča: *Njegova priča mogla je da se prekida, nastavlja, ponavlja, da kazuje stvari unapred, da se vraća unazad, da se posle svršetka dopunjava, objašnjava i širi, bez obzira na mesto, vreme i stvari, stvarno i zauvek utvrđeni tok događaja.*, a takođe Ćamilova: *Fra Petar se nije pravo ni sećao kad je u stvari počela ta priča bez reda i kraja. Isto tako nije odmah ni pravo primetio trenutak, teški i odlučni trenutak, u kome je Ćamil jasno i prvi put sa posrednog pričanja tuđe sudbine prešao na ton lične ispovesti i stao da govori u prvom licu (PA).*

³⁸ Dva se vremena ne podudaraju: pripovjedačko i realno (fizičko, egzistencijalno).

³⁹ *Sve se to vidi sa prozora fra-Petrove ćelije. Belina spoljnog sveta tu se meša sa dremljivom senkom koja vlada u ćeliji, a tišina dobro druguje sa tihim šumom njegovih mnogobrojnih časovnika koji još rade, dok su se neki, nenavijeni, već zaustavili. Tišinu remeti jedino prigušena prepirka dvojice fratarata koji u susednoj praznoj ćeliji sastavljaju inventar stvari koje su ostale iza fra-Petra (PA).*

Slika 2. PA. Opserviranje slike 1

Što se tiče tačke posmatranja, čitalac ne zna ko sa prozora gleda, ali se odmah ispostavlja da ta perspektiva nije autorova jer dolazi iz sobe 1 u kojoj je živio i umro fra Petar. Pozicija iz navedene odaje takva je da se iz nje vidi sve ono što se nalazi na slici 1. Opservirani prostor (mjesto objekta posmatranja iz slike 1) nije isto što i prostor opserviranja (mjesto subjekta posmatranja iz slike 2). Oni su potpuno kontrastni: prvi je bijele boje (spoljni prostor), drugi tamne (unutrašnjost sobe). Oni ne postoje izolovano, već se prožimaju pa se bjelina spoljnog svijeta miješa sa unutrašnjom *dremljivom senkom*. Tišina (prije svega spoljna) *druguje* sa otkucajem mnogobrojnih časovnika umrlog čime se potencira skladna i prijatna simbioza minusa/nule (tišine) i plusa (zvuka) – da: postoji tišina, ali je ona u harmoničnom odnosu sa otkucajima satova. Tišina služi kao most za prelazak iz (fra Petrove sobe) sobe 1 u sobu 2 (za inventarisanje pokojnikovih stvari) iz koje dolaze generatori destrukcije tišine – prepirka dvaju fratarata i lupa alatki. Dok se iz sobe 1 otvara prizor hladnoće (čiji su markeri snijeg i njegova bjelina), studen se pojavljuje u sobi 2 prijedlogom mladeg fratara da se popisivanje vrši u toplom prostoriji, tj. da se naloži peć.⁴⁰ Pisac ne ide dalje pa ne znamo da li je ona upaljena ili nije, iako se jasno nameće negativan odgovor na osnovu konstatacije da je stariji fratar grdio mladega zbog te ide-

⁴⁰ *Ljudi koji popisuju zaostavštinu iza pokojnika koji je još pre dva dana bio tu, živ kao što su i oni sada, imaju neki naročit izgled. Oni su predstavnici pobjedničkog života koji ide svojim putem, za svojim potrebama. Nisu to lepi pobjednici. Sva im je zasluga u tom što su nadživeli pokojnika. I kad ih čovek ovako sa strane posmatra, izgledaju mu pomalo kao otimači, ali otimači kojima je osigurana nekažnjivost i koji znaju da se sopstvenik ne može vratiti ni iznenaditi ih na poslu. Nisu sasvim to, ali po nečem na to podsećaju (PA).*

je.⁴¹ Iz sobe 2 dopire suvi popisivački imperativ: *Piši dalje!* Ovdje dolazi novi posmatrač – autor (i to sveznajući) sa vremenskom rečenicom opservacijskog karaktera *kad ih čovek ovako sa strane posmatra*, kojom se autor izdiže iznad situacije u sobi 2 i radnju izmješta iz nje. Pisac daje informaciju o tome da je u sobi 1 prije tri dana ležao i pričao fra Petar, iz čega se izvlači zaključak da je sahrana obavljena u posljednja dva dana. Slijedi (svjesna, ukodirana?) dilema o tome da li je mladi fra Rastislav iz sobe 2 (mladić₂) isto što i bezimeni mladić iz sobe 1 (mladić₁). Jasno je jedno: mladić₂ posmatra snježno groblje sa prozora fra Petrove sobe i misli na njegova pričanja.⁴² Time se završava kriolemska slika 1 i počinje mladićeve priče o fra Petrovom životu. Posljednji korak u prelasku introduktivnog kriolskog motiva (*zima je...*) u naracijski nekriolski kompleks predstavlja kratka rečenica *To je bilo davno*. Mladić je bio nijem kada je trebalo reći da je fra Petar lijepo kazivao,⁴³ ali ga pisac „raspričava“ kada je trebalo da se opiše fra Petrov život u Turskoj. Pravci kretanja fra Petra izrazito su kontrastni: on odlazi iz hladne Bosne u toplu Tursku, a vraća se iz tople Turske u hladnu Bosnu.

Slika 1 ponovo se reinkarnira na kraju romana. Nakon osam mjeseci provedenih u zatočeništvu (Akra) i dva mjeseca tamnovanja (Istanbul) fra Petar stiže u Bosnu u isto godišnje doba u kome je i otišao. Međutim pisac ne navodi koje je to doista vrijeme bilo. Ovdje dolazi nastavak slike 1 (sa opisom groblja) i slike 2 (sa opservacijom iz sobe 1) u obliku slike 3, u kojoj je samo minus i tek jedan plus (grob).

Nema više ničeg. Samo grob među nevidljivim fratarskim grobovima, izgubljen poput pahuljice u visokom snegu što se širi kao okean i sve pretvara u hladnu pustinju bez imena i znaka (PA).

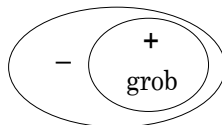
Pasus sa kratkom konstatacijom o povratku u Bosnu predstavlja kraj (1) fra Petrovog pričanja mladiću₁ o danima tamnovanja u Turskoj, (2) mladićeve verzije fra Petrove priče. Tačnije ovdje imamo više „krajeva“: 1. kraj fra Petrove priče, 2. kraj mladićeve priče, 3. kraj fra Petrovog života, 4. kraj krioneme <zima (je)>, 5. kraj romana. I sve to Andrić sublimira u kratku konstataciju: *I tu je kraj*. A zatim dolazi dvostruka negacija: *Nema ničega više*. Iako nas pisac u to

⁴¹ *Zatim glasno grdi mladog fra-Rastislava, koji predlaže da se naloži peč i da se popis ne vrši u hladnoj sobi. □ – Jadna ti mladost! Svi ste vi mladi takvi, zimljivi kao hanumice. Treba ti topla soba! Kao da je malo loženo i potrošeno ove zime! (PA).*

⁴² *I sada, dok gleda njegov grob u snegu, mladić u stvari misli na njegova pričanja. I sve bi hteo, i po treći i po četvrti put, da kaže kako je lepo umeo da priča. Ali to se ne može kazati (PA).*

⁴³ *I sve bi hteo, i po treći i po četvrti put, da kaže kako je lepo umeo da priča. Ali to se ne može kazati (PA).*

uvjerava, on ipak dodaje da nešto postoji, nešto što je ostalo za vječnost, a to je fra Petrov grob.

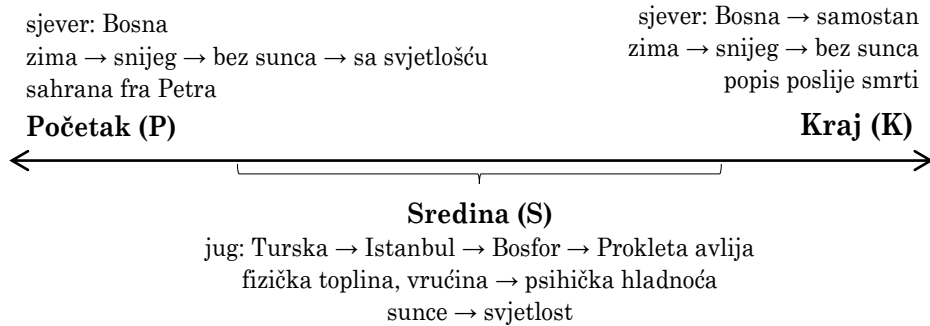
Slika 3. Negacija i afirmacija

Ovdje se Andrić ponovo vraća kriipoetici prostora i daje upečatljivo poređenje fra Petrova groba sa izgubljenom pahuljicom u visokom snijegu koji se širi kao okean i sve pretvara u hladnu pustinju bez imena i znaka.⁴⁴ Ovaj složeni kompleks metafore i komparacije ima klimaksnu strukturu. On počinje onim najlakšim i najtananim – pahuljicom (1) koja tone u svoj prirodni integrum – snijeg (2), koji ima natprosječnu vertikalnu vrijednost – visok je (3) i široke horizontalne dimenzije – ima razmjere okeana (4) i hladne pustinje (5) kojoj je teško dati bilo kakvu nominaciju – toliki je beskraj studeni, bjeline i nepreglednog prostora.

14. U kriipoetici PA dominira kontrast početka i kraja romana. To sučeljavanje čini hladna Bosna u introdukciji i finalizaciji, s jedne strane, i topla Turska sa centrom Istanbulom, dijelom Bosforom i pristaništem u kome leži Prokleta avlija, s druge. Sve je između uvoda i epiloga kriolski suprotstavljeno: hladni sjever (Bosna) – topli jug (Turska), hladni zimski pejzaž – toplina pristaništa (Bosfor) i vreline Proklete avlije.⁴⁵ Fizička hladnoća dolazi gotovo isključivo na početku i na kraju romana.

⁴⁴ *I tu je kraj. Nema više ničeg. Samo grob među nevidljivim fratarskim grobovima, izgubljen poput pahuljice u visokom snegu što se širi kao okean i sve pretvara u hladnu pustinju bez imena i znaka. Nema više ni priče ni pričanja. Kao da nema ni sveta zbog kog vredi gledati, hodati i disati. Nema Stambola ni Proklete avlije. Nema ni mladića iz Smirne koji je jednom umro još pre smrti, onda kad je pomislio da je, da bi mogao biti, nesrećni sultanov brat Džem. Ni jadnog Haima. Ni crne Akre. Ni ljudskih zala, ni nade i otpora koji ih uvek prate. Ničeg nema. Samo sneg i prosta činjenica da se umire i odlazi pod zemlju (PA).*

⁴⁵ *Iz Avlije se ne vidi ništa od grada ni od pristaništa i napuštenog arsenala na obali ispod nje. Samo nebo, veliko i nemilosrdno u svojoj lepoti, u daljini nešto malo od zelene azijske obale s druge strane nevidljivog mora, i tek poneki vršak nepoznate džamije ili džinovskog kiparisa iza zida. Sve neodređeno, bezimeno, i tude. Tako čovek stranac ima stalno osećanje da je negde na nekom đavolskom ostrvu, izvan svega što je dotada značilo za njega život, a bez nade da će ga skoro ugledati. A zatvorenici koji su iz Carigrada kažnjeni su, pored svih drugih nevolja, još i time što ne vide i ne čuju ništa od svog grada; u njemu su, a kao da su sto konaka daleko od njega; i ta prividna daljina muči ih isto kao stvarna. Zbog svega toga Avlija brzo a neosetno savije čoveka i potčini ga sebi, tako da*

Slika 4. PA. Kriipoetika početka i kraja

U ostalim dijelovima hladnoća prirode povlači se gotovo u potpunosti i ustupa mjesto figurativnoj hladnoći, onoj unutrašnjoj, duševnoj, psihičkoj izazvanoj nemirima, strahovima i napetostima u zatočeništvu i tamničenju. Opisi hladnoće u prirodi samo su gola konstatacija činjenice u okviru nekog dešavanja: (a) Tahirpaša živi ljeti na imanju kod Smirne, a zimi u svojoj velikoj kući u gradu, gdje (b) jedne zime umire; (c) u dvije svijetle, pokrivene posude hladila se postavljena večera. Samo na jednom mjestu daje se nešto izraženiji opis hladnoće i to u obliku pomisli na Prokletu avliju.⁴⁶

Hladna Bosna sa sjevera (u uvodu i epilogu) i topla Turska (nema je u introdukciji i finalizaciji) prave okvir za sva dešavanja. U romanu se izmješta radnja sa sjevera i iz studene Bosne (centralnog piščevog životnog i umjetničkog areala) na jug u toplu Tursku. Samo će u Nss Andrić dislocirati centralnu fabulnu liniju još južnije (u Aden), a u putopisima i publicistici još sjevernije (do Skandinavije i Sjevernog pola). Prostor Istanbula i njegovog dijela Bosfora (pristaništa) na kome je ležala Prokleta avlija nudio je tokom dva mjeseca fra Petrovog boravka spoljnu toplotu koju su samo vjetar jugo i jugovina razbijali. Ali to nije bila bosanska jugovina s kraja zime i početka proljeća (rjeđe usred zime), posebno nije travnička prepuna vlage, već primorska koja je izazivala manje fizičku nelagodu, a više psihičku uznemirenost. Bila je *to trula i opasna*

stane da se gubi. Zaboravlja ono što je bilo i sve manje misli na ono što će biti, pa mu se i prošlost i budućnost slegnu u jednu jedinu sadašnjicu, u neobični i strašni život Proklete avlije (PA).

⁴⁶ *Rečeno je napred, i istina je, da se život u Avliji stvarno ne menja nikad. Ali menja se vreme i s vremenom slika života pred svakim od nas. Počinje da se smrkava ranije. Javlja se strepnja od pomisli na jesen i zimu, na duge noći ili kišovite, hladne dane (PA).*

jugovina.⁴⁷ Unutrašnju hladnoću pisac eksplicira kod fra Petra (gledajući u Prokletoj avliji sivu, utabanu zemlju i bijele zidove pred sobom, osjećao je kako mu cijelim tijelom gmiže hladan i tanak talas straha), Džema (mislio je hladno o svojoj nesreći), Čamila (znao je da u razgovoru sa fra Petrom iznenada začuti i da se hladno oprosti beznačajnim riječima), Bajazita (bio je hladnokrvan i hrabar), Karadoza (u razgovoru sa zatvorenicima ostajao je neumoljiv ozbiljan, hladan i ućtiv) i Haima (kada je govorio, glas mu je drhtao). Ti opisi duševne studeni vrlo su lakonični i najčešće se uparuju sa nekim drugim osjećanjem, bliskim ili situaciono komplementarnim: naglo i hladno opraštanje; hladnokrvnost i hrabrost, hladnoća i ućtivost; hladno, jasno i nemilosrdno razmišljanje i posmatranje. Rijetko dolazi tročlani lanac (ostajati ozbiljan, hladan i ućtiv). U linearizaciji krioneme <snijeg> preovladava atribucija – kongruentna (dubok, puni, rumeni, visoki; snježna daljina) i nekongruentna (snijeg cijelac). On je rijetko agens (sve je zameo). Jednom se daje šire poređenje: visoki snijeg *se širi kao okean i sve pretvara u hladnu pustinju bez imena i znaka*.

Motiv snijega pojavljuje se na početku romana čak sedam puta, a u finalnom dijelu samo jednom. Krionema <mraz> javlja se samo figurativno (biti kao mrazom pokošen). Markantna krionema <pahulj(ic)a> dolazi u pomenutom komparacijskom iskazu: *grob [...] izgubljen poput pahuljice u visokom snegu*. Gotovo da nema zimskih mjeseci: na jednom mjestu se spominje februar (u opisu ukrcavanja Džema i pratnje u Tulonu) i decembar (posljednjeg dana 1494. Karlo VIII prodire u Italiju, osvaja brzo grad za gradom i ulazi u Rim). Rijetka je zebnja (fra Petar sluša Čamilovu priču sa zebnjom, žaljenjem i prikrivenim nemirom). Ovaj roman ne sadrži druge važnije manifestacije hladnoće (studen, mećavu, vijavicu) niti stanja uzrokovana njome (smrzavanje, cvokotanje, ozeblot).

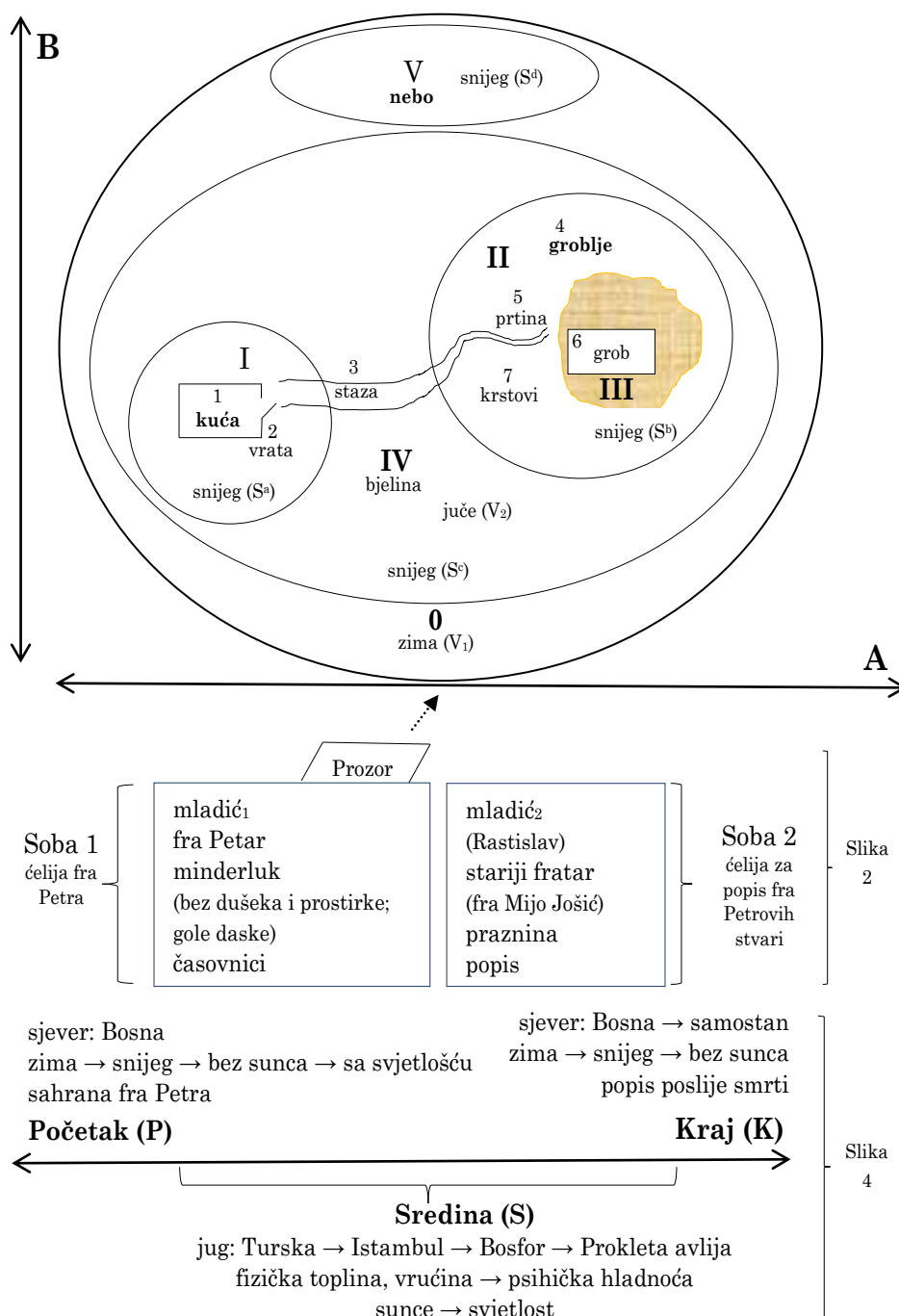
⁴⁷ *A kad se desi da se nebo naoblači i stane da duva mlak i nezdrav južni vetar, koji donosi zadah morske truleži, gradske nečistoće i smrada iz nevidljivih pristaništa, onda život u ćelijama i na dvorištu postaje zaista nepodnošljiv. Mučan zadah ne dolazi samo iz pristaništa nego udara iz svih zgrada i predmeta; izgleda da sva zemlja koju je pritisla Prokleta avlija lagano truli i pušta neku vonju koja čoveka truje, da mu zalogaj grkne i život omrzne. Huji vetar i kao nevidljiva bolest pada po svima. I mirni ljudi se usplahire i počinju u nerazumljivoj razdraženosti da se ljutito kreću, tražeći kavage. Teški sami sebi, hapšenici izazivaju svoje sapatnike ili stražare koji su u tim danima i sami razdražljivi i kivni na sve. Živci se zatežu od bola ili naglo popuštaju u opasnim praskanjima i bezumnim postupcima. Iskrsavaju oštri, bezrazložni sukobi, nastaju i za samu Prokletu avliju neobični ispadi. I dok jedni tako besne i sukobljavaju se sa svakim, dotle drugi, stariji i povučeni ljudi, čuče satima, odvojeni, i objašnjavaju se sa svojim nevidljivim protivnicima nečujnim šapatom ili samo grimasama i slabim pokretima ruke i glave. Izgledaju avetinjski (PA).*

Opisi hladnog bosanskog pejzaža izrazito kontrastiraju sa opisima blagog Carigrada i njegovim toplim svitanjima (kojim se narator oduševljava).⁴⁸ U noći odlaska iz Istanbula fra Petar je sa azijske obale vidio prvi i posljednji put turski glavni grad u svoj njegovoj ljepoti. Andrić je dao topli opis jednako snažan kao onaj hladni sa početka romana. Oni se međusobno podudaraju u tome što se oba vežu za odlazak, s tim što introdukcija predstavlja odlazak na onaj svijet, a finalizacija u svoj svijet (Bosnu). Razlikuju se i u tome što je prvi izrazito kriolski obojen (zima, snijeg, hladnoća), a drugi lucidarno (svjetlost grada) i kalidemski (mlak vazduh).⁴⁹

15. Ako spojimo sve četiri slike, dobićemo konačnu konstrukciju zimskog pejzaža kojim je Andrić započeo i završio PROKLETU AVLIJU. U prvoj je slici izraziti kriolski ambijent. U drugoj dolazi (a) centralna perspektiva iz koje se posmatra prva slika, u čemu učestvuje (b) trostruki opservator: fra Petar za života, mladić nakon njegove smrti i (povremeno) sveznajući pisac. U trećoj slici fokusira se mali dio prostora sa slike 1 i uvodi totalni nihilizam (nema ničega) osim jedne jedne tačke – groba. Dok su prve slike locirane na hladnom sjeveru u Bosni, četvrta se nalazi na toplom jugu u Turskoj sužena na vrelu (u pravom smislu) i uzavrelu (u prenesenom) Prokletu avliju.

⁴⁸ *A kakvo je svitanje u Stambolu! Kazati se ne može. To nit' sam prije toga vidio nit' ću ikad više viditi. (Bog zar tako htio i dao svaku ljepotu dušmaninu!) Nebo porumeni pa siđe na zemlju; ima ga za svakog, za bogata i za siromaha, za sultana i za roba i hapšenika. Sjedim tako i uživam i pušim, ako se nađe, a od duhana sve mi se glava zanosi (PA).*

⁴⁹ *Vazduh je bio mlak i sladunjav. Čovek se osećao zbunjen i izgubljen među dve desetine saputnika. Noć bez zvezda i meseca. A pred njima se celom jednom stranom mračnog vidokruga dizao večernji Stambol, nalik na vatromet koji se zastao u poletu. [...] Bio je ramazan i na munarama svih džamija goreli su kandilji trepćući kao pravilna sazevežda iznad bezbrojnih gradskih svetlosti. Fra Petar je jedno vreme gledao to što je danju Stambol, a što se sada moćno i izazovno propinje kao iskričav talas put nevidljivog neba, u beskrajnu noć. □ (Koliko je trebalo da se užegu tolika svetla? Ko će ih ikad moći pogasiti?) Izgledalo mu je da tu nema nigde mesta za Prokletu avliju, a ipak ona je tamo negde, na jednoj od onih malih tamnih površina, među gusto razasutim svetiljkama. Zamoren, on se najposle okrenuo na drugu stranu, ka mračnom, nemom istoku, ali i tu kao tamo na osvetljenom vidiku bila je misao o Proketoj avliji. Ona je pošla sa njim na put i pratiće ga na javi i snu, do Akre, za vreme boravka u Akri, i posle toga (PA).*

Slika 5. PA. Struktura kriotele <zima>

16. Postupak cikličnosti iz PA primijenjen je i u nezavršenom romanu O-MERPAŠA LATAS* (1976), ali samo u poglavlju „Februar mesec u Sarajevu“, gdje

se hladnoća smješta na početak i kraj. U ovome romanu pojavljuje se treća (pored višegradske i travničke) zima: sarajevska. Sa travničkom ima podudarnost u tome što se radi o hladnoći u kotlini i što dugo traje. Razlika je u tome što se u travničkoj ne ističu neki elementi, poput nedostatka ogreva, a u sarajevskoj oni izrazito potenciraju.⁵⁰ Andrić nije krionemu <zima na obali Miljacke> eksplicirao kao sarajevsku, već joj je nominativnom rečenicom dao ime <Seraskerova zima.> i determinisao pesimističkom bezglagolskom konstrukcijom: *Vreme podesno za crne misli, ružne i bezumne postupke*. Dok PA počinje zimskim pejzažom, pripovijedanje u OPL otvara ljeto u čijem se opisu zima samo spominje. Ali već u poglavlju „Dolazak“ autor uvodi hladni novembar i u njega smješta početak ludila mladog Osmana.⁵¹ Iza opisa toga mjeseca slijedi motiv jakog jesenjeg vjetrova.⁵²

U sarajevskoj zimi Andrić izdvaja februar i opisuje ga u veoma mračnim bojama.⁵³ Čitava deskripcija čini složen lanac sastavljen od 26 karika. Gotovo sve ono što se u njemu nalazi loše je, ružno i odbojno. Surovost ovoga mjeseca i težina njegovog opisa tolike su da ga pisac ne može ni zamisliti niti opisati

⁵⁰ *Ogreva nema, ni volje ni moći da se kupi ili donese. Ljudi razvaljuju ograde ili seku jedini dud u avliji, noću se čuje kako prigušeno puca daska koju neko krade u susedstvu* (OPL).

⁵¹ *Tako je bilo i toga novembarskog jutra. Tek što se dobro razdanilo* (OPL).

⁵² *Duvao je neki jak vetar i, zalutao u ovaj sarajevski tesnac, lomio se sa hukom od brega do brega, noseći lišće, povijajući dimove i nalazeći slabo prikovanu šindru sa krovo-vima. Kad je došao do ugla svoje ulice, mladić je osetio jak udarac vetra i neobično bolno uzbuđenje od pomisli da se vraća na mesto svog neopreznog jutrošnjeg obećanja. Bežeći od tog bola, ušao je brzo i tiho, kao krivac, u kuću i ispeo se neprimećen uz stepenice. Dole ispod njega osećala se živost i spremanje za sestrinu svadbu. Hteo je da odahne, da se pribere. Smirujući ubrzan dah, gledao je s prozora svetlosti grada u dolini i slušao huku vetra u velikim drvetima iza kuće. Ali mu nemir koji ga je doterao ovde nije dao da se skrasi, goneći ga od prozora do prozora, iz ugla u ugao* (OPL).

Novembar se upričava na početku poglavlja „Februar mesec u Sarajevu“: *Novembarska noć 1851. godine nad usnulim gradom Sarajevom* (OPL) i „Vetar“: *Ali kad čoveka mrak i samoća upućuju na posmatranje i ispitivanje sebe i svoje najbliže okoline, pa i vetrova, i kad sedi ovako u novembarskoj noći koja je sva jednaka, onda on i u proizvoljinim, nemuštim zamasima vetra traži i nalazi neki smisao i značenje* (OPL). Ovaj mjesec pojavljuje se na nekoliko mjesta u opisu susreta kneza Zimonjića i Omerpaše, npr.: *Početkom novembra meseca stigli su u Sarajevo knez Bogdan Zimonjić sa još četiri glava- ra iz istočne Hercegovine* (OPL).

⁵³ Februar nalazimo još samo u poglavlju „Istorija Saida-hanume“: *Jedne februar-ske noći vratili su se dockan sa nekog prijema na kome se dosta pilo* (OPL).

[3].⁵⁴ Utisak pisac ne univerzalizuje (da su svi takvi februarski mjeseci u Sarajevu), već ga veže samo za datu godinu i Omerpašin boravak u gradu na Miljacki. Pesimistični okvir drugog mjeseca u godini proširuje se na čitavo godišnje doba konstatacijom da se radi o *ljigavoj i nezdravoj zimi* [karika 6]. Težinu jednog i drugog Andrić ne vidi toliko u izrazitim krionemama (velikoj hladnoći, dubokom snijegu [7]), velikim mećavama i ljutim mrazovima (kojih uopšte nema u pripovijedanju) koliko u težini života. Prirodna hladnoća pozadina je kolektivne i dolazi kao *gorka i traljava studen* [24] i *neka ljigava i nezdrava zima* [6]. Pisac determinacijom sugerise zašto je sve sumorno i teško: bio je to *ratni februar*. Rat i hladna kotlinska zima ispod Trebevića predstavljali su idealan objekat za uvođenje jedne od najmračnijih scena ovoga romana (i šire) u kojoj zimski pejzaž upija u sebe i onda isijava kao neman svu bijedu, čamotinju i težinu života. Kriotema <zima> veže se za vrijeme (rat) a krionema <februar> pokazuje njegov rezultat, negativan i porazan (prva izražava uzrok, a druga posljedicu).

Krionemu <februar> čine pet strukturnih dijelova. Prvi obrazuje inicijalna rečenica kojom se ističe težina deskripcije toga mjeseca. Drugi počinje neočekivano njegovim završetkom i njegovom dememorizacijom: februar odlazi iz sjećanja kao da nikada nije ni postojao [3], [4]; a bio je strašan i surov, beskrajan i neizdržljiv [5]. Treći dio donosi odnos identičnosti između krioteme <zima> i onoga što se dešava u njenom arealu. Karakter zime potpuno odgovara onome što se u prostoru dešava, što se pojačava kvalifikacijom *nezdrava zima* i komparacijskom tvrdnjom da je ona *kao po meri poručena*. U opisu se uvodi krionemski minus [8], a onda i plus [9].⁵⁵ Kao u introdukcijskom pejzažu PA, Andrić upričava vertikalnu i u njenom najvišem dijelu – nebu nalazi komparacijsku krionemu <led> (9), ali se na njoj dugo ne zadržava, dajući je u nekoliko detalja, da bi se onda „obrušio“ u horizontalu i to ne u hladnoću predjela, nego u hladnoću života.⁵⁶ Tu se uvodi krionema <zimsko sunce> [11]. I to je sve što je Andrić našao u zimi i njenom posljednjem punom mjesecu. Dolaze dva dijela (IV i V) u kojima će biti prikazane isključivo posljedice krioteme <zima>, krioneme <februar>, širega vremena (rata) i pogubne aktivnosti jedne ličnosti (Omerpaše Latasa). U IV dijelu ističe se prljavština [11] kao posljedica, a u V

⁵⁴ *Kakav je <mesec februar> te godine {u Sarajevu}, [2] to je teško zamisliti i nemoćuće opisati (OPL).*

⁵⁵ [8] *Nema <teškog snežnog pokrova>, kao obično u <ovo doba godine>, [9] ali sve je prekriveno <ledenom korom> koja stalno suzi i taje preko dana, a preko noći se opet <mrzne> i utvrđuje (OPL).*

⁵⁶ *Pod <gorkom i traljavom studeni> <ovog ratnog februara> [24] kao da je <zgasnula i posljednja iskra životnog žara>, i sad s v e ž i v o samo traje i baulja, i ne pitajući se kako izgleda ni kuda ide.*

nastavlja se sa navođenjem ostalih konsekvenci (ukočenost, „ustatičenost“ [13]): ograničenost putovanja [12], oskudica [14], glad i bolesti [14], nedostatak ognja [15], nesigurnost, skupoća i nestašica [16], prekid saobraćaja i trgovine [17]. Da bi maksimalno zaoštrio sliku, Andrić figurativno prenosi situaciju u predistoriju i pećinski način života [18], a onda uvodi jedinu svijetlu, pozitivnu notu: sve navedeno (loše) ne umanjuje opšti povoljan utisak o Sarajevu (*inače ljupki i uredni grad* [20] čiji su stanovnici uvijek znali da sačuvaju izgled i dostojanstvo [22]. Kao po sistemu toplo – hladno pisac se ponovo vraća na studen ratnog februara [23] i opet aktuelizuje ono što je negativno [22]: da se *pod gorkom i traljivom studeni* život ugasio i da sve samo životari (*traje i baulja*) [23]. Kompleks minusa (uz samo jedan plus) Andrić zbija u kratko ali jezgrovito, teško i snažno *sve* [23], potencirajući univerzalnost i sveopštost prizora. Opis je nabijen negativnom emocijom. Zimski pejzaž završava se nizom od triju bezglagolskih konstrukcija [24].⁵⁷ Kao izrazito negativni markeri zime i februara dolaze otpaci, ostaci svake vrste: ružni tragovi (pepela, ugljevlja, izmeta i mokraće), dronjci, slama [12]. Da bi se uklonili, mogu pomoći samo dvije krioneme: <snijeg> i <jugovina> [13]. Ali nijedna ni druga nisu realne jer nema velikog snijega da sve pokrije niti ima jugovine da sve oduva i sapere.

Što se tiče drugih krionema, Andrić opisuje <zimsko jutro> u kome dominiraju i danas čuvene hladne sarajevske <magle>, opjevane u poeziji i muzički obrađene.⁵⁸ Motiv <leda>, koji je snažno došao do izražaja u NDC, a manje u TH, ovdje je dat na dva mjesta – na početku poglavlja⁵⁹ i na njegovom kraju.⁶⁰

Kompozicija krionema izgleda ovako. Prvo dolazi <februar>, zatim slijedi pauza bez eksplikacije krionema. Potom se uvodi <zima>, ističe nedostatak <teškog snježnog pokrivača>, kompenzovanog <ledenom korom> koja se po danu topi, a po noći <mrzne>. Onda se ulančava afirmacija (plus) u obliku krioneme <podmukla studen> i negacija u formi nekoliko minusa: nema <(zimskog) sunca>, nema <velikog snijega>, nema <dobre jugovine>. U završnom dijelu potencira se <gorka i traljiva studen> (uže) i <Seraskerova zima> (šire).

⁵⁷ [26] *Osramočeno i postideno. <Seraskerova zima>. Vreme podesno za crne misli, ružne i bezumne postupke* (OPL).

⁵⁸ Up.: *Pala magla iznad Sarajeva, | Ne vidi se kuća ni kapija [...]* (Merlin).

⁵⁹ *Nema teškog snežnog pokrova, kao obično u ovo doba godine, ali sve je prekriveno ledenom korom koja stalno suzi i taje preko dana, a preko noći se opet mrzne i utvrđuje. Kao da gore, iznad niskog i sivog neba, leži ogromna crna santa leda i od nje se širi neka podmukla studen, prodire u svaku rupicu, ujeda za golo mesto, savija ljude, i zaražava ih čamotinjom* (OPL).

⁶⁰ *Led je prštao pod kopitima [...]* (OPL).

Snagu opisu sarajevske zime daju (1) metafore (personifikacije) tipa (a) *ledena kora suzi* preko dana, (b) *studen ujeda i savija* ljude, (c) ona *zaražava* čamotinjom; (2) negativni epiteti, posebno uz *studen* (*podmukla studen*; *goraka i traljava studen*) i uz *zimu* (*ljigava i nezdrava zima*); (3) poređenja: *kao da gore* [*iznad neba*] *leži ogromna santa leda*.

Kao što je rečeno, prostor zime nigdje se ne imenuje *sarajevskim* (kao u TH *travničkom*), ali se jednom spominje Sarajevo, na samome početku [1]. Dva puta se pojavljuje kataforska sintagma *ovaj grad* [6], [13], jednom samo *grad* [17] i *opsednuto naselje* [12]. Pisac fokusira dva mini prostora: raskršća i prazna mjesta između kuća [12]. Treći mini prostor je avlija koja funkcioniše kao sinegdoha – dolazi u jednini, a ima značenje množine. Sinegdoha zahvata i jedino drvo u krionemi (pa i u čitavoj kriotemi): dud, koji se odmah podvrgava destruktiji – biva posječen i upotrijebljen za ogrev [17]. Na vrhu vertikale februarskog pejzaža nalazi se nebo *nisko i sivo*. Na dnu te dimenzije samo je pečinski način života.

Među izgrađenim objektima izdvajaju se (a) kuće [12] koje dolaze zimi kao zatvoreni prostor [15] a ljeti i u jesen kao otvoreni za *primanje straha, mržnje i žalosti*, (b) ograde koje se razvaljuju i koriste za loženje [17], (c) daske koje se iz susjedstva kradu [17]. Prostor februara čine i rupice u koje se uvlači studen [10]. Tačkasti prostor pisac nalazi i kod čovjeka i naziva ga golim mjestima [10]. Ljudi ne putuju i ne rade, potpuno su umrtvljeni i oduzeti [14]. Pored stanovnika Sarajeva i seljaka iz okolnog područja postoji još jedan kolektivni agens – askeri, koji varošanima zagorčavaju ionako tešku zimu [19]. U pripovijedanje ulazi samo na jednom mjestu kalidema (figurativna) <iskra životnog žara> i odmah se nemilosrdno ukida kao *poslednja* [24].

Bezimene stanovnike hladnog Sarajeva Andrić označava uopšteno *ljudima* [4], [7], [10], [17], [21], ponekad adjektivno *ljudski* [12], [14], i karakteriše kao (a) taoce vremena i prostora, (b) dobrovoljce ostale u gradu [7]. Zima je u jednom slučaju samo *zima* [19], u drugom *ova zima* [12], *ovo vreme* [14], *ovi dani* [7], *ovo doba godine* [8], u trećem *neka ljigava i nezdrava zima* [6], a u četvrtom *Seraskerova zima* [26]. Studen je *podmukla* [10], *goraka i traljava* [23].

Gotovo nijedan Andrićev širi opis pejzaža ne može proći bez motiva svjetlosti. Ovdje se ona pojavljuje samo na jednom mjestu [11] u opisu zimskoga sunca koje je zbog magli gotovo stalno sakriveno (ne vidi se) pa se ne zna da li uopšte izlazi i zalazi niti se može dokučiti kada i od čega dan zabijeli, zašto gasne i prelazi u noć.

Kolorit sarajevske zime i njenog februara sveden je na bijelu boju unakaženu prljavštinom, smećem, svim i svačim izbačenim i nepotrebnim, tako da nimalo nije ona bjelina iz krioneme [*zima je*] sa početka PA. To je boja koja iza zavjese teške magle i pod navalom studeni izaziva crne misli [26]. Sumorno je i mračno ne samo u prirodi već i u čovjeku.

U kreiranju kompozicije kriolskih motiva primjenjuje se niz umjetničkih postupaka: uparivanje epiteta i kvalifikatora (*ljigava* i *nezdrava* zima; *gorka* i *trula* studen; *ogromna crna* santa leda; *neka podmukla* studen; *ovaj ratni* februar, vrijeme za *crne* misli, *ružne* i *bezumne* postupke; *studeno* i *posno*), udvostručavanje predikata (ledena kora stalno *suzi* i *taje* preko dana, a preko noći *se mrzne* i *utvrđuje*; sunce niti *izlazi* niti *zalazi*; dan *gasne* i *prelazi* u noć; *nema* velikog snijega da *je pokrije* ni dobre jugovine da *je otplavi* i *sapere*), akumulacija epiteta [sve je *teško* i, još *gore*, sve je *ružno*, *klizavo*, *hladno*, *sivo* i *nemilo*, *osramoćeno* i *postidjeno*], uvođenje anafora (*taj* mesec), pleonazama (*mesec februar*) i dr. To se daje u obliku eksplikacije (npr. *februar*) ili kataforizacije (npr. *onaj ratni februar*; *taj mjesec*). Najčešća je kriolema *zima* (4), *studen* (3) i *februar* (3). Jedinični su primjeri *hladnoće* (1), *mraza* (1), *jugovine* (1) i *leda* (1).

- I { [1] *Kakav je <mesec februar> te godine {u Sarajevu}, [2] to je teško zamisliti i nemo-
guće opisati. [3] Čim je prošao, ono što je najgore bilo u <njemu> zaboravljeno je. [4]
II I sad, kad ne živi ni u sećanju, izgleda kao da <ga> nikad nije ni bilo. Tako je
l j u d i m a i lakše. [5] Ali nekad, dok je postojao i trajao, <taj mesec> je bio stra-
šan i s v a k o m ž i v o m s t v o r u izgledao beskrajan i neizdržljiv.*
- III { [6] *<Neka ljigava i nezdrava zima>, kao da je po meri poručena i [7] odgovara pot-
puno svemu onom što se dešava sa {ovim gradom} i s a ljudima koji su u <ove da-
ne> silom ili slobodnom voljom vezani za {njega}. [8] Nema <teškog snežnog pokro-
va>, kao obično u <ovo doba godine>, [9] ali sve je prekriveno <ledenom korom> koja
stalno suzi i taje preko dana, a preko noći se opet <mrzne> i utvrđuje. [10] Kao da
gore, {iznad niskog i sivog neba}, leži <ogromna crna santa leda> i od nje se širi <ne-
ka podmukla studen>, prodire {u svaku rupicu}, ujeda za golo mesto, savija l j u -
d e, i zaražava i h čamotinjom. [11] <Sunce>, nevidljivo, nit izlazi nit zalazi, i te-
ško bi bilo reći od čega se dan zabeli, a zašto gasne i prelazi u noć. [12] {Na raskr-
šćima i praznim mestima između kuća} gomilaju se ostaci svega što <ovom zimom>
IV {opsednuto naselje} izbacuje iz sebe. Tragovi pepela i ugljevlja, ljudskog i životinj-
skog izmeta i mokraće, dronjci i slama, otpaci svake vrste. [13] Prljava strana života
{ovog grada}, o k o m n i k o ne vodi brigu, kao da će ostati njegov redovni izgled,
zauvek, jer nema <velikog snega> da je pokrije ni <dobre jugovine> da je otplavi i
sapere.*
- V { [14] *<Ovo je vreme> kad se ne putuje i ne radi, kad je sve, od ljudske misli do živo-
tinjskog pokreta, kao uzeto i umrtvljeno. [15] {Kuće} zatvorene, sa onoliko straha,
mržnje i mrtve žalosti koliko su za vreme letnjih ili jesenjih događaja mogle da pri-
me u sebe. [16] Ograničenja i oskudica vladaju gotovo u s v i m a, a glad i bolest u
{mnogima od njih}. <Studeno> i posno. [17] Ogreva nema, ni volje ni moći da se ku-
pi ili donese. L j u d i razvaljuju ograde ili seku jedini dud u {avliji}, noću se čuje
kako prigušeno puca daska koju neko krade {u susedstvu}. S e l j a k ne silazi u
{grad}, a {iz grada} se ne može nikud. [18] Nesigurnost, skupoća i nestašica dovele su
dotle da l j u d i više i poklanjaju i uzimaju, i krađu i otimaju, nego što kupuju i
prodaju. [19] Zbog <zime> i, još više, zbog straha od a s k e r a, saobraćaj je nemo-
guć, a trgovina izgubila smisao. [20] Neki pećinski život zavladao [21] u {ovom inače
ljupkom i urednom gradu} u kome su l j u d i uvek, [22] i onda kad je bivalo naj-
teže i najgore, nastojali da bar sačuvaju izgled i dostojanstvo. [23] Pod <gorkom i
traljavom studeni> <ovog ratnog februara> [24] kao da je <zgasnula i poslednja is-
kra životnog žara>, i sad s v e ž i v o samo traje i baulja, i ne pitajući se kako iz-
gleda ni kuda ide. [25] S v e je teško i, još gore, sve je ružno, klizavo, <hladno>,
sivo i nemilo. [26] Osramoćeno i postideno. <Seraskerova zima>. Vreme podesno za
crne misli, ružne i bezumne postupke.*

[]: brojčana oznaka krioteme i krioneme,

<>: konkretna kriotema i krionema, {} – krionemski prostor, spacionirano: agens

Slika 6. PA. Struktura krioneme <februar>

17. U poglavlju „Audijencija“ kriotema <zima> dolazi kao sporedna usputna krionema, dok je težište na zimskom ratovanju Omerpaše Latasa.⁶¹ U sjećanjima kneza Zimonjića jesen ima sve odlike krioneme.⁶² U poglavlju „Saida i Karas“ markantan je motiv borbe sa hladnoćom neobičnim sredstvom: ljepotom.⁶³ Za razliku od TH i PA, rijetki su izrazi sa korijenom **hladn-**.⁶⁴

18. Vjetar nije čista kriolema jer se ne veže isključivo za hladnoću. On može dolaziti u bilo koje doba godine (zimski, prolječni, ljetni, jesenji), iz bilo koga pravca svijeta (južni, sjeverni, zapadni, istočni...), u bilo koje vrijeme dana i noći, sa redukovanim trajanjem i bez ograničenja, nejednakog intenziteta (olujni, uraganski, povjetarac), različite brzine i djelovanja (prijatan, topao, odvratn, hladan, surov, vlažan, suv). Suštinsko suženje za njegovo javljanje pravi prostor: ako je otvoren i ravan, vjetar nema velike mogućnosti da se ispolji. Ukoliko se radi o kotlinama i udolinama, njegova se pojava smanjuje a sili-

⁶¹ *U jesen, kad se okiřalo i naglo zahladilo, Omerpaša je povukao vojsku u gradove, a sam se vratio u Sarajevo i pustio glas da se sprema da tu prezimi. U stvari, i to je bila samo jedna od njegovih ratnih varki. Njegove trupe bile su i opremljene i uveřbane za zimsko ratovanje, ali on to nije hteo da pokaže. Poznajući dobro bosanske ustanike i njihov drevni naćin ratovanja, on je raćunao s tim da će im se vojska ionako pred zimu prilićno osuti. Svojim povlaćenjem u Sarajevo hteo je da ostavi utisak kao da i on ne može preko zime da ratuje, i da tako postigne da řto veći broj pobunjenika napusti polořaje i ode kućama na zimovanje. A kad se to desi, on će iskoristiti prve suve zimske dane da iznenadi i napadne tako rasprřene i malobrojne ustanićke snage koje su joř na polořajima. Iskustvo i teorija naućili su ga da najviře izgleda na uspeh imaju one operacije za koje protivnik smatra da ih nećeř moći izvesti (OPL).*

⁶² *Jesen je. Sivo i pusto Donje polje, i u njemu, kao ucertani, tanka rećica ćudljiva toka i ugařen put za Gacko. I opet jaře tim putem i opet ga, kao lane u ovo doba godine, uoći Mitrovdana, presreće opak Turćin i siledřija Dervo Smajević i, obnevideo od besa, naleće svojim konjem pravo na njegovog. □ Pre nego řto su stigli da potegnu iřta od oruřja, dokopali su se rukama i, zagrljeni, zajedno pali sa konja, kidajući zamrřene uzde. Držeći se ćvrsto i nerazdvojno, rvali su se tako i omahivali jedan drugim, dok se nisu otisnuli niz strmi obronak obrastao mrtvom jesenjom travom, i otkotrljali – kao jedno jedino ogromno klupko grćevito napregnutih miřića i kostiju – u malu, duboku vrtaću pored puta (OPL).*

⁶³ *Tako je i slikar u odnosu sa Saida-hanumom krao sa nje sve řto se oćima ukrasti može, grejao se na njenoj lepoti, raspaljivao mařtu za drske uzlete, i ne pomiřljajući da bi i ona njega mogla u nećem iskoristiti, da je u njemu nařla dovoljno slabog i bezopasnog sabesednika, „ćoveka koji ne dolazi u obzirić“ i pred kojim, prema tome, može o svemu slobodno da se govori, sve da se kaže otvoreno i bezobzirno, i olakřa srcu, a da to nema nikakvih posledica ni u kom pogledu (OPL).*

⁶⁴ *Svi raniji pokuřaji da to ućini, odbijali su se od seraskera i njegovog hladnog i krtog: „Pa dobro, řta hoćeř ti?“ (OPL).*

na slabi. Jedan takav slučaj čini Sarajevo svojim položajem na 530 metara (prosječne) nadmorske visine, u velikoj kotlini okruženoj visokim planinama (Trebevićem, Jahorinom, Bjelašnicom, Igmanom i dr.). Stoga za ovaj grad vjetar nije posebno karakterističan niti dolazi kao klimatska dominanta. Andrić, koji je proveo na obali Miljacke više od decenije i često tu svraćao, dobro je to znao pa nije slučajno što vjetra u poglavlju „Februar mesec u Sarajevu“ uopšte nema. Njegovo nepostojanje piscu nije posebno zanimljivo (jer mu je njegov minus potpuno razumljiv). Samo na jednom mjestu izražava se žaljenje što ga nema da, bar u obliku jugovine, ukloni prljavštinu. Ako je opis zime u februaru totalna (deskriptivna) negacija vjetra, ne znači da je to piščeva potpuna nula, prazno mjesto. Naprotiv, postoji i kod Andrića sarajevski vjetar ali nije čest i ima specifičnu prirodu. Autor ga u posebnom poglavlju stavlja u centar pažnje i izvlači u lakonični naslov „Vetar“. Time se ne samo eksplicira osnovna tema ove cjeline nego se vremenski i prostorno tačno pozicionira bezglagolskom rečenicom: <*Novembarska noć 1851. godine nad usnulim gradom Sarajevom.*>, a novim pasusom dodaje informacija i o godišnjem dobu: bila je jesen. Iako je noć, prvo što se u njoj vidi jeste svjetlost (tipično za Andrića). Ona ima dvije snažne funkcije: služi (a) da ukaže koliko je svojom oskudicom tama osvojila zemlju i nebo, (b) signalizira da svi ne spavaju. Motivom svjetlosti uvodi se glavni akter ovoga poglavlja: austrijski konzul Atanacković po gotovo istome principu kako se uvode konzuli u TH: kraj svijete sjede do duboko u noć zamišljeni i mučeni poslovnim i privatnim brigama. I u Sarajevu austrijski diplomata ne spava opterećen mislima, dok iz njegove sobe dopire slaba svjetlost. Ovdje dolazi do zaokreta u odnosu na TH: Atanacković ne razmišlja o surovij svakodnevici (kao Davil, Defose, von Miterer), već o sasvim drugoj stvari: o vjetru, koji *donosi, mrsi i odnosi njegove misli*. Tu se Andrić vraća na sarajevsku klimu i ponovo ističe njenu bitnu komponentu – nedostatak vjetra: to je grad bez mnogih i čestih vjetrova. Iako ih nema previše, pisac nalazi čak tri vrste: južni, sjeveroistočni i posve novi koji se prvi put javlja upravo u toj konzulskoj noći bez sna. Svaki od njih ima svoju kvalifikaciju više u odnosu na to kako ga percipiraju građani Sarajeva nego kakvi su po svojoj pravoj prirodi. Sva su tri bitno različita. Prvi je izrazito negativno opisan bez ukazivanja na to da li je topao i hladan. Drugi je maksimalno kriolizovan. Treći je legura prvog i drugog, ali za razliku od njih ima (1) efemeran karakter – duva samo te noći, (b) osjeća ga samo jedna osoba: konzul Atanacković. Karakter legure potencira njegova kalidemsko-kriolska priroda: čas je mlak, čas hladan. Pored vjetra druga izrazita dominanta jesenje noći u sobi stranoga diplomate jeste svijeta – simbol svjetlosti, topline, koja dobija na jačini što je unutra hladnije, a napolju surovije i tamnije.⁶⁵ Ovdje imamo dva stožera situacije: jedan je polukriolski vjetar, a

⁶⁵ Što se tiče svijeta, Andrić je utkao taj motiv u prozni tekst, a Pasternak ga izmjestio iz proznog teksta DOKTORA ŽIVAGA i locirao na kraj u obliku posebne lirske

drugi je izrazita lucidema (svijeća koja isijava svjetlost) i kalidema (plamen koji zrači toplinom). Okolo je mrak sa rijetkim svjetlima na prozorima ljudi nemirna sna i života. Ako se tome doda godišnje doba, dobiće se potpuna slika: jesen – noć – mrak – svijeća – svjetlo – vjetar. I sve to kao u klupko prelazi u sjećanje austrijskom konzulu u „pravi“ prostor u kome se vjetar neočekivano pojavljuje. Vjetar u gradu na Miljacki nanosi Atanackoviću unutrašnji vjetar iz prošlosti i sa sasvim drugog prostora – Beča. U sarajevskoj noći *gospodin Atanacković* ne može da spava jer mu vjetar napada sva čula. Ali to nije obično agresivno djelovanje koje tek tako uznemiruje, pritupljuje osjećanja i koči misao. Vjetar talasa konzulovu dušu nečim posebnim – sjećanjima. Ona naviru uz huk vjetra i igru svjetlosti svijeća. I dok prvi stvara eksterijerski okvir novembarske besane noći, plamen svijeća gradi prijatnu interijersku atmosferu, a oba zajedno kreiraju unutrašnji intimni prostor *čovjeka kraj sveće*. I kao što je kod A. Bloka okvir <Noć, ulica, fenjer, apoteka>,⁶⁶ ovdje je to <Noć, vjetar, kuća, svijeća>. Andrićev Atanacković zapada u čudno stanje koje nije ni java ni san, već nešto izmiješano, nešto što čuje (vjetar koji je *iznad reda prirode*), nešto što povremeno leluja (plamen) pa, zbog unutrašnje studeni koja je gamizala od nogu do glave čas jasno, čas mutno, stvarno i nestvarno, nije mogao da dokuči da li skupocjeni ćilim na podu počinje da leti (kao u bajci) ili se to samo čini. A sve vodi u sjećanja od prije 26 godina kada je taj pedesetogodišnjak imao 24, vodi u sjećanje na jedan grad (Beč), jedno šetalište i jednu djevojku od 19 godina. Taj san-sjećanje daće jednu od najpoetičnijih i najliričnijih slika u čitavom Andrićevom stvaralaštvu. Gospodin Atanacković će isploviti iz sarajevskog noćnog novembarskog vjetra i uploviti u prošlost da bi u bečkom teškom dnevnom martovskom vjetru još jednom doživio ostrašćenu šetnju dvoje mladih: Njega i Nje. Dok sarajevski vjetar kida ponoćnu tminu, bečki kida razgovor između mladića i djevojke. I što oni više odlaze u prostor, vjetar postaje sve jači. Tu se uvodi novi akter – lipa (tanka i ustreptala pod vjetrom), koja će poslužiti kao spojnica za fizički dodir Njega i Nje. Uvodi se, dakle, drvo ne previše tvrdo, ne široko, ali ženskoga roda, koje kao i plamen svijeće u sarajevskoj noći, titra i na najmanji dašak. To će tanko drvce (Nju₂) odjednom obgrliti zajedno sa Njom₁. Slika asocira na Sergeja Jesenjina koji takođe grli drvo, ali ne lipu, već brezu (Nju₃), a umjesto da hvata u zagrljaj djevojku poput Nje₁ on virtualno, komparacijski grli tuđu ženu (Nju₄): *I izgubivši skromnost, poludjevši do kraja, | Kao tuđu ženu grlio je brezu* ((S. A. Jesenjin. KLENU, MOJ OGOLJELI, KLENU, ZALEĐENI). U Andrićevom trostrukom zagrljaju Njega, Nje₁ i Nje₂ svi se jednako i harmonično povijaju pod snažnim udarima vjetra. A iznad njih je, kao u većini piščevih kriotema i krionema, sivo nebo. To je trajalo samo nekoliko minuta, iako se gospodinu Atanackoviću činilo kao da je čitavo godišnje doba. Ovdje

stihovane pjesme.

⁶⁶ U istoimenoj pjesmi [A. A. Блок. НОЧЬ, УЛИЦА, ФОНАРЬ, АПТЕКА].

Andrić ne ide dalje i stavlja tri velike tačke: *A posle...*⁶⁷. Pomoću njih sve zaustavlja i ništa ne nastavlja; produžetka nema, samo vjetrovita sarajevska noć i čovjek kraj svijeća koji zuri u tanjušne plamčiće i igru svjetlosti po sobi.

19. U OPL Andrić uvodi ravnotežu između godišnjih doba pa jedno od poglavlja posvećuje zimi („Februar mesec u Sarajevu“), a drugo ljetu („Leto“). U opisu posljednjeg prva rečenica nagovještava da će slika biti vrlo prijatna (*Počinje leto, dobro godišnje doba [...]*), međutim, nastavak je sasvim drukčiji: sarajevsko ljeto 1981. bilo je kao i zima te godine mučno, neobično i teško, avetinjsko i gluvo u kome je čovjek samo patio i ginuo.⁶⁸

20. Opis svitanja u kome je Mićo Latas stupio na tursko zemljište *kao kroz ogromnu zavesu blede modrožutog sjaja od neba do zemlje* dolazi sa kriolemskom lucidemom: *hladna sumporasta svetlost novog dana*.⁶⁹ Isti motiv nalazimo u PA, s tim što se u njoj prikazuje svitanje u Istanbulu, a u OPL u turskom graničnom području.

21. Andrićev dominantni zimski mjesec februar otvara i GOSPOĐICU (1945): *Jednog od posljednjih dana februara meseca 1935. godine sve su beogradske novine donele vest da je u Stiškoj ulici, u kući broj 16a, nađena mrtva sopstvenica te kuće*. Ali ovdje, osim te konstatacije, nema baš ništa od one snažne i široko opisane sarajevske zime u OPL. Osim toga, u GSP ovaj se mjesec premješta na sasvim drugi prostor – u Beograd. Zima u gradu na Savi i Dunavu (peta, pored višegradske, travničke, sarajevske i one iz PA) ne privlači veću piščevu pažnju pa se slika samo u nekoliko detalja. I u njoj takođe dolazi vertikalna iz PA i OPL na čijem se vrhu nalazi *prostrano i visoko nebo*, koje i za zimskih vedrina ima bogatu studenu raskoš koje je prijatno u svako doba godine. Ovdje se nalazi nešto najljepše što je Andrić ikada napisao o nebu.⁷⁰ Horizontala (zemlja) u

⁶⁷ Ovo *posle* pojaviće se kasnije u sasvim drugom kontekstu u naslovu poglavlja sa tom riječju („Posle“) i njegovom prvom rečenicom: *Posle, sve je drukčije*.

⁶⁸ *Posmatra on to leto, koje počinje da zeleni i buja oko njega. Ono je, naizmenice, sunčano i kišovito, što bi za Bosnu trebalo da znači dobro i plodno, ali nekako avetinjsko i gluvo; u njemu sve zeleni i raste, samo čovek strada i gine, a i onaj koji je pošteđen od toga uvlači se u sebe i smanjuje kao biljka koja vene* (OPL).

⁶⁹ *Najposle, visoko iznad njega počela je da se nazire mutna ivica gorske kose i iza nje nešto kao slutnja svitanja. A to malo sjaja pretvaralo se sa svakim korakom sve više u hladnu sumporastu svetlost novog dana. □ Kroz to svitanje, kao kroz ogromnu zavesu blede modrožutog sjaja od neba do zemlje, Mićo Latas je stupio na tursko zemljište*. (OPL).

⁷⁰ *Nebo je nad Beogradom prostrano i visoko, promenljivo a uvek lepo; i za zimskih vedrina sa njihovom studenom raskoš; i za letnjih oluja kad se celo pretvori u jedan jedini tmurni oblak koji, gonjen ludim vetrom, nosi kišu pomešanu sa prašinom panonske ravnice; i u proleće kad izgleda da cvate i ono, uporedo sa zemljom; i u jesen kad oteža od*

slici nestaje, a umjesto nje pojavljuju se na vrhu vertikale nebo u svim godišnjim dobima. Zimi se izdvajaju sunčevi zalasci prigušeni tmastim oblacima i rujnim maglama. Ni ova deskripcija nije prošla bez Andrićeve opsesije – svjetlosti, a dolazi nakon nebesnog opisa neba: *Ta svetlost je obasjala, potkraj toga februarskog dana 1935. godine, i lice jedne male i zapuštene kuće u Stiškoj ulici* (GSP). Gospođica sjedi kraj prozora i krpi čarapu uz večernju rumen.⁷¹ Ovdje se uvodi prva krionema: soba sa malom gvozdenom peći koja se ne pali. Hladnoća odaje, zajedno sa pečatom nehata i zapuštenosti, stvara sumornu atmosferu u kojoj će nakratko doći do izražaja posebna vrsta unutrašnje hladnoće izazvane patološkom štednjom i strašću da se ništa ne troši pa i za borbu protiv studeni. U prostoriji koja se ne grije Rajka Radaković ne drhti od hladnoće, već je obuzima jeza od pomisli da će novac potrošiti na grijanje.⁷² Tješi je to što je za kasarne zimi propisana temperatura od 15 stepeni pa i ne osjeća studen, iako su joj ruke modre, usne sive, a nos crven. Ponekad joj čitavim tijelom prolazi drhtavica od studeni, ali i u toj situaciji, promrzla i ukrućena, peć ne pali. Nju grije svijest o tome da nije popustila slabosti koja je dolazila od fizičke hladnoće. U takvome osjećanju počinju Rajkine uspomene na Sarajevu. Sudbonosni trenutak u tome memorijskom dijelu desiće se jednog zimskog dana kada joj je otac ostavio zavjet da štedi kako ne bi kao on potpuno nastradao. Iste zime, dva dana kasnije, otac je umro. Rajka Radaković će do kraja života nastojati da ispoštuje očevu volju.

Nešto kasnije Andrić daje još jednom motiv peći u večernjem polumraku kada je sve bilo hladno i pusto i kada je vatra u peći ipak bila upaljena, ali je počinjala da se gasi.⁷³ Gospođica se primicala prozoru, ali joj je, uprkos tome,

jesenjih zvezda u rojevima. Uvek lepo i bogato, kao naknada ovoj čudnoj varoši za sve ono čega u njoj nema i uteha zbog svega onog što ne bi trebalo da bude. Ali najveći raskoš toga neba nad Beogradom, to su sunčevi zalasci. U jesen i u leto oni su prostrani i jarki kao pustinske vizije, a zimi prigušeni tmastim oblacima i rujnim maglama. A u svako doba godine vrlo su česti dani kad se oganj toga sunca koje zalazi u ravnici, među rekama pod Beogradom, odbije čak gore u visokoj kupoli neba, i tu se prelomi i prospe kao crven sjaj po rasutoj varoši. Tada sunčano rumenilo oboji za trenutak i najzabačenije uglove Beograda i odblesne u prozorima i onih kuća koje inače slabo obasjava (GSP).

⁷¹ *Ona večernja rumen koja nad Beogradom, čini mi se, duže traje i jače žari nego nad drugim varošima, obasjava i njene prozore. Pri toj rumenoj poslednjoj svetlosti nevidljivog sunca može još lepo da se radi, samo kad se čovek primakne prozoru. Jer u dnu sobe već se hvata tanak sumrak* (GSP).

⁷² *Podje da doda još malo uglja, pa se odmah trže, kao da je htela da uradi neko veliko i nepopravljivo zlo, stegnu zube i hrabro se vrati na svoje mesto* (GSP).

⁷³ *U sobi se hvatao polumrak. Hladno i pusto posle svetle vizije. Slab i nemoćan izgleda svaki napor da se čuva i štedi kad u isto vreme toliki drugi neštedimice rasipaju,*

bilo još hladnije. Zbog mjera štednje odustala je da upali svjetlo i bila zadovoljna što je odoljela želji da potakne vatru i osvijetli sobu. Ona ostaje u prvom mraku da, u polutami, sjedi pored ugašene peći. I kao gospodinu Atanackoviću u onoj sarajevskoj noći stoljeće ranije, Rajki Radaković, uz slabašnu dnevnu svjetlost koja se sve više gasi, naviru sjećanja. Ona ne čuje kao austrijski konzul huk vjetra niti je grije i opija toplina upaljenih svijeća (u njenom stanu lampe su električne). I dok se gospodin Atanacković sjeća samo jednog događaja, pred Rajkom prolazi čitav dotadašnji život. U OPL Andrić ne poštuje univerzaliju uvedenu u GSP i primijenjenu na Rajku da se *sjećanja, kad jednom krenu, ne zadržavaju kod početka* (u slučaju austrijskog konzula upravo se to dogodilo: sve se svodilo samo na jednu sliku – šetnju i trostruki zagrljaj Njega, Nje i lipe). Gospodičina sjećanja donose bitnu naracijsku promjenu – iz njih nestaje pejzaž pa i zimski. Dalje teče dekriolizovana fabula o tome kako se formirao tartifski monstrum u suknji. Bolesna štedljivost dovela je do toga da je njena sarajevska kuća u kojoj je ova junakinja živjela izgubila toplinu pa su čak i prosjaci počeli da taj prostor zaobilaze. Zimi i ljeti sjedila je Rajka u gotovo praznom predsoblju koje se nije ložilo ni za vrijeme najveće studeni (26).⁷⁴ A goste je upozoravala da ne skidaju kapute jer se kod nje ne loži.⁷⁵ U jednom od februarskih dana stiže u kuću strankinja i moli da joj novčano pomogne, ali je Gospođica, ledeno mirna, bezdušno odbija.⁷⁶

Motiv sarajevske zime dolazi u drugoj godini Prvog svjetskog rata (1915). Kao i u OPL, njen je početak turoban, što Andrić generalizuje: *Početak zime uvek je mučan i neveseo [...]*. Ovdje se uvodi drugi hladni mjesec – novembar.⁷⁷

zakidaju i otimaju. Tužno i beznadno je boriti se protiv toga, a nemoguće odustati od borbe i predati se. Ponovo počinje da krpi. Vatra u peći se gasi. Tama osvaja sobu (GSP).

⁷⁴ *Zimi i leti Gospođica sedi u onom gotovo praznom predsoblju, pored malog stola na kom nema ni jedne knjige, ni jednog parčeta hartije, samo starinska mastionica sa jevtinim perom koje potiče još od njenog đачkog vremena. Sedi na prostoj, tvrdoj stolici, a pored nje svega još jedna, još manja i tvrđa, za posetioca. Prostorija se ne loži ni za vreme najveće studeni* (GSP).

⁷⁵ „*Nemojte skidati kaputa*“, kaže tada obično Gospođica posetiocu, i dodaje sa nečim osvetničkim u glasu, „*jer kod mene se ne loži*“ (GSP).

⁷⁶ *Jednog februarskog dana ulazi lepa i visoka žena, u dugom kaputu od crne čoje, opervaženom oko vrata i ruku smeđim, skupim krznom* (GSP).

⁷⁷ *Početak zime uvek je mučan i neveseo u ovoj planinskoj varoši koja leži preko pet stotina metara nad morem i u podnožju visokih planina. Sada, na početku druge godine rata, on je bio stostruko teži. Tekao je jedan od onih ratnih i teških novembara od kojih svak strepi, a sirotinja drhti pred njim kao žito pred kosom. Namršten je izgledao i hladan taj novembar, gotovo sav sačinjen od noći koja se samo na nekoliko sati razgali u neki maglovit poludan, a bilo je u njemu vlage koliko u celoj jednoj zimi. Varoš je napola raseljena, ali zato po ulicama urve vojnici svih rodova oružja i kreću se povorke ruskih i srp-*

Za razliku od opisa sarajevske zime u kome se posebno ne ističe vlaga, tu se, kao u travničkoj zimi, ona izrazito potencira. Glavni uzročnik težine hladnoga vremena bio je rat, na kome se pisac mnogo ne zadržava, već žuri da odslika kako Gospođica kroz sive novembarske dane gazi sarajevskim ulicama, ćutljiva⁷⁸ i siva kao februar.⁷⁹ Odjeću za te dane,⁸⁰ za tu gluvu i sivu atmosferu, kao da je podesila.⁸¹

Slično ostalim romanima, i ovdje se često javlja drugi (pored februara) kriolski mjesec – novembar. Prelazni oktobar kod Andrića je topao ili kriolski nemarkiran. Samo je jednom hladan, i to u snažnom opisu Gospođičine posjete Kasini.⁸² Na kraju romana dolazi autorova konstatacija da je djelo završeno baš u oktobru: *Beograd, decembra 1943 – oktobra 1944. g.*

U romanu se mogu izdvojiti tri izrazito hladna događaja, u pravom i figurativnom smislu: prelazak Rajke Radaković iz Sarajeva u Beograd 1919, njena posjeta Kasini negdje sredinom boravka u njemu i njena smrt 1935.

Gospođica je napustila Sarajevo u zimu, krajem decembra. Putovanje vozom opisano je mračnim tonovima kao vrlo hladno ne samo što se tiče vremena nego i kada je u pitanju duševno preživljavanje glavne junakinje. Posebno se to ispoljilo tokom presjedanja u Slavonskom Brodu, gdje je bila primorana da sa majkom pet sati čeka vezu u hladnoj kišovitoj noći. Zbog kašnjenja voza stigla je u Zemun tek sutradan po sivom i hladnom danu. Jadno Rajkino raspoloženje pojačala je krađa njenog kofera tokom čekanja u Slavonskom Brodu.

skih zarobljenika ili domaćih hapšenika i talaca. Bajonet blešti iznad svih glava kao nem i rečit znak vremena (GSP).

⁷⁸ *Kroz sive, kratke dane toga meseca novembra Gospođica je gazila sarajevskim ulicama, i sama siva i ćutljiva* (GSP).

⁷⁹ *I Gospođica je samo gazila napred za svojim sitnim i krupnim interesima i poslovima, isto onako oštro i odlučno kao što gazi kroz novembarski dan ulicama, ne gledajući ni levo ni desno, ne pitajući se otkud sve ovo, ni kako ni zašto je došlo ni dokle će trajati ni kako će završiti* (GSP).

⁸⁰ *Njen tanki, oštri lik u crnom kaputu, zakopčanom do grla, sa crnim šeširom muškog formata, izgledao je kao oduvek podešavan za ovakve dane i ovakva vremena. Ali spoljni izgled je u ovom slučaju navodio na pogrešan zaključak. Izuzev njene spoljašnjosti, koja je uostalom oduvek takva, Gospođica ni po čemu drugom nije imala veze sa teškim vremenom i stradalničkom varoši* (GSP).

⁸¹ *U toj gluvoj i sivoj atmosferi, u kojoj se niko ne raduje, niko ne troši i ne rasipa, a ona stiče i štedi, kao u nekom opštem i velikom poslu bez vidnog i utvrđenog kraja, Gospođica se kretala i živela kao u svom elementu. A sve što je moglo da je trgne iz te gluve i posne tišine izbegavala je kao stvari mrske i neprijatne* (GSP).

⁸² *Napolju je bila vlažna i hladna oktobarska noć sa jakim vetrom* (GSP).

Nakon toga dolazi kriolska pauza sa opisima zbivanja u Stiškoj ulicu u kojima nije bilo mjesta hladnim mjesecima, već vrućem i suvom septembru, zatim kriolski nemarkiranom oktobru. Samo se u jednoj sceni pojavljuje krionema <hladna kiša>: Gospođica se vraćala iz Opštine bijena hladnom jesenjom kišom.

Desetak godina pred smrt 1935. desio se događaj izrazito kriolskog karaktera – posjeta Kasini, kojom je trebalo da se uvjeri koliko je Rajko Rajković bio lažov i prevarant. U toj se sceni izrazito potencirala vlažna i hladna oktobarska noć u kojoj se Rajka zaputila sa Jovankom u centar Beograda. Prije nego što je ušla na prostor kabarea Gospođica je drhtala od studeni (povijana vjetrom) i uzbuđenja, drhtala je od dvostruke hladnoće: one spoljne i one unutrašnje. U prostoru Kasine pisac ne nalazi ništa svijetlo i lijepo: njegova je junakinja prolazila kroz polumračne, uske prostorije zakrčene sanducima, paravanima i kulisama udarajući laktovima i koljenima o nevidljive predmete. Uz to ju je zapljuskivao zadah neprovjetrenih odaja, miris prašine i karbida. Na kraju ulazi u gotovo posve mračnu prostoriju.⁸³ Dakle, sve crno i sumorno. Ovdje dolazi posebna projekcija koja je Gospođici izgledala nevjerovatna: *Ceo prizor, gledan iz ove neobične perspektive, izgledao je lud i nestvaran*. Tu se javlja neobična simbioza: spoj krioneme (unutrašnje hladnoće) i kalideme (sukno od zavjese koje je držala u rukama i pritiskivala uz obraze peklo je kao da gori).⁸⁴

Povratak je bio još teži i mučniji jer se definitivno uvjerila u šarlatanstvo Rajka Rajkovića. Mračno raspoloženje pojačavala je slaba svjetlost u dugoj Aleksandrovoj ulici (sa isprovaljivanom kaldrmom i blatom) kojom se utučena i slomljena vraćala kući. Sve je bilo tamno, sumorno i tužno. Neprijatna beogradska noć, slaba svjetlost i teška raspoloženja sklupčali su se u jedno očajno stanje. Išla je protiv *ludog* vjetra (koji je zujao i pištao kroz rupe u željeznom stubu), sporo i teško kao u snu, dok su promicale nemirne sjenke prolaznika. Kada se naslonila na električni stub, bio joj je prijatan dodir studenog gvožđa.

⁸³ *Samo u dnu, kao kroz neke zavese, nazirala se slaba pruga svetlosti i odnekud iz dubine dopirali izmešani veseli usklici i kucanje čaša. Idući na prstima, obe žene pridoše onoj svetlosti u dnu sobe. Tu su bile zaista zavese od teškog sukna. Jovanka razmaknu malo i pogleda, a zatim se povuče i gurnu Gospođicu, bez reči, na svoje mesto. □ Kroz uski otvor ona je videla u prvi mah samo jarku svetlost i beo zid u daljini. Gušio je topal i težak vazduh, pun duvanskog dima i raznih isparenja. Kad je spustila pogled, ona ugleda dole ispod sebe usku prostoriju koju je gotovo potpuno ispunjavao dugačak sto, pun tanjira, čaša i raznih jela. Bilo joj je jasno da se nalazi na galeriji i da je to ispod nje separe o kome joj je Jovanka govorila (GSP).*

⁸⁴ *Sukno od zavese koje je držala u rukama i pritiskivala uz obraze peklo je kao da gori, ali nije smela da ga ispusti, jer joj se činilo da nema više tla pod sobom, nego da visi nad nekom prazninom, držeći se grčevito samo još za te zavese (GSP).*

Vjetar je njihao rijetke i velike električne lampe, a njegov fijuk miješao se sa njenim slabim plačem i jaukom.⁸⁵

Ova snažna kriolska slika simbioze (A) spoljašnjeg (beogradskog) prostora i vremena (prohladnog ponoćnog) sa (B) unutrašnjom studeni (Gospodičinom) završava se ulaskom u stan i nemogućnošću da Rajka sa sebe skine bar crni, dugački kaput i legne, već ostaje ukočenom u klečećem položaju na koljenima dok je majka nije uzela u krilo.

Poslije te čudne jesene i hladne noći Gospodica je ono što je vidjela i doživjela u Kasini odbolovala teško i dugo. Onda je došla majčina smrt nakon čega je zaustavila časovnik, radi štednje (dakle, kao u PA s tom razlikom što su se fra Petrovi satovi sami od sebe zaustavili, a ovdje je to Rajka svjesno učinila). Posljednji motiv ima trostepeni sistem: Gospodica je (a) posakrivala limene kutije sa novcem u peć koja se nije ložila [prvi kriolski stepen], (b) legla u postelju zajedno sa tim hladnim malim skrivenim blagom [drugi kriolski stepen], (c) ohladnjela prema očevom grobu koji nije više mnogo značio – bio joj je nijem i studen [treći kriolski stepen].

Završna scena predstavlja kraj života Rajke Radaković i samoga romana. Slika je potpuno u znaku hladnoće i tame. Bilo je to vrijeme večernjih sjećanja kada je neko u susjedstvu spustio roletnu. To nije bilo slučajno jer je time Andrić završio i pripovijetku DAN U RIMU,⁸⁶ a taj motiv unio u još tri novelistička teksta: BUNU,⁸⁷ DEDIN DNEVNIK.⁸⁸ i ZATVORENA VRATA.⁸⁹ Samo u jednom od njih

⁸⁵ *Uporedo sa tim zamasi, pomicala se po blatnom i razrovanom pločniku slaba svetlost sa krupnim, nemirnim senkama. Od toga se Gospodici čini da se zemlja talasa i izmiče ispod nogu. S vremena na vreme zadrhti od straha da će posrnuti i pasti, ali ne zastaje nigde, jer je goni napred grubi smeh i nerazumljivo dobacivanje kočijaša, koje joj jednako odjekuje u ušima. Dugo je trajalo to gaženje kroz noć. Put je izgledao kao da joj je to prvina da njime ide, a noć puna varki i zaseda (GSP).*

⁸⁶ *Bila je blizu ponoć. Mala pjaceta ispunjena tamom i šumom vjetra i vode. Jugova noć bez zvijezda. Nasred trga fontana baca visoko vodu, a vjetar joj zanosi mlaz preko bazena i prosipa s pljuskom po kaldrmi. Prenesoše ga i položiše pod sam mlaz vode, koji mu se rasipao po glavi i grudima. Kad osjeti vodu, on se trznu kao u snu. Studen počeo da ga mučno boli u zavrloj svijesti. Svi se brzo razidoše. Na restoranu se spusti roleta (DAN U RIMU).*

⁸⁷ *Tu su ljude bili – užas ne manji ali drukčiji; trčalo se u svima pravcima; negde su s treskom spuštali metalne roletne na dućanima; neko od onih što trče zaista je vikao brzo i promuklo: □ – Doktora, doktora! □ A taj glas je bio kao verna ali pojačana jeka onog što je vikao čovek sa bledim i širokim licem, koji je ostao oboren na obali (BUNA).*

⁸⁸ *– E, kad je reč o dedinom dnevniku, da vam pročitam šta je zapisao moj deda Petar na današnji dan pre pedeset godina. I Marko spusti roletnu na belom ormančiću, izvadi starovremensku beležnicu u žutim koricama od pohabanog kartona, prelista je malo,*

finalna scena završava se dizanjem roletne.⁹⁰ Zvuk njenog padanja nagovješta-va Rajkin kraj. Gospođica ustaje, ispušta čarapu koju krpi, trlja ozeble ruke i naglo ustaje od prozora. U sobi je vladao potpuni mrak ali njoj drag jer je ta *slatka tama* značila isto što i štednja. Sve je završeno brzo i banalno: od sopstvenog obješenog vlažnog zimskog kaputa od grubog sukna pomislila je da je lopov ušao, posumnjala je da je to neko ko ju je čitav život vrebao, pa je osjetila *kako se sva odjednom prazni i rasipa u hladne trnce*. Srce nije izdržalo, pala je i ostala *ispružena u mraku i tišini*.

22. U kriipoetici romanoida NA SUNČANOJ STRANI* (1994) postoji nekoliko specifičnosti u odnosu na druge Andrićeve romane: (1) ni u jednom se od njih kao u ovome ne provlači glavni junak kroz sva godišnja doba na veoma uskom prostoru jednog poglavlja, (2) ovdje najviše dolazi do izražaja tamnička hladnoća uz dvije unikatne – „pacovsku“ i „zmijsku“, (3) vrši se hlađenje „tropskog ludila“.

23. Prva osobenost tiče se segmenta „Jelena, žena koje nema“ u kome se u sva četiri godišnja doba upričava virtualni junak – fiktivna žena (žena fatamorgana, žena avet, priviđenje, *istinska žena savršenog bića i lika*). Njen se kreator nalazi u stvarnosti nižeg reda (pravoj) i nesiguran je u imenovanju priviđenja iz stvarnosti višeg reda (virtualnoj).⁹¹ Zima se među godišnjim dobima nalazi u najnepovoljnijem položaju budući da je Jelena obično dolazila u toplim mjesecima bogatim suncem i svjetlošću. Ni u jednom drugom romanu Andrić ne uvodi toliko mjeseci, od kojih većinu čine topli (maj, juli, avgust, septembar), jedan prelazni (oktobar) i jedan hladni (decembar). Žena fantazija i fatamorgana gubi se (a) kada nije moguće da se bolje, jasnije sagleda, (b) kada se *skraćuje sunčeva staza, a lišće biva sve rjeđe*.

i stade da čita [...] (DEDIN DNEVNIK). ♦ *Spustio sam roletne, ali i one su na mestima probijene od metaka ili popucale* (DEDIN DNEVNIK).

⁸⁹ *Prozori su bili otvoreni, a drvene roletne na njima spuštene; između letvica ostao je razmak kroz koji je prolazio vazduh, ali i svetlost sa ulice. Te dve roletne bacale su u sobu svoju fantastično izduženu senku; čitav ćilim od svetlih i tamnih pruga koje su se prostirale po širokom bračnom krevetu, po protivnom zidu, po dvokrilnom ormanu, i sve do polovine plafona* (ZATVORENA VRATA).

⁹⁰ *Tu sam, kao čovek koji se spasava, naglo i bučno podigao roletnu, i odjednom se našao pred licem morske pučine na kojoj je bleštao visok zlatan stub prvog sunčevog odbleska. Pozdravio sam ga radosno, kao istinski znak spasenja* (LEGEDNA O POBUNI).

⁹¹ *Nesigurnim korakom deteta koje zna imena predmeta oko sebe, ali ne i sve njihove osobine, prođoh kroz tu stvarnost nižeg reda* (NSS).

Jelena se jednom pojavila prvih decembarskih dana (*onih sivih dana pred kraj godine*).⁹² Autor je sjedio noću u samoći (koja mu je dolazila kao hladna voda ili strašna šuma) i osjećao studen (nije bilo grijanja) pa se, kako je vrijeme prolazilo, sve više kočio. Da bi se zagrijao, primakao je radni sto u dno sobe gdje je bio *škrti* kalorifer. Mala stona lampa bacala je neveliki krug svjetlosti. Da bi se žena avet pojavila, potrebno je da slika ne bude potpuno jasna, čista i pregledna, stoga lampa djelimično osvjetljava naslagane kofere i pada jedino na onaj gornji. Tu se vrši dalje fokusiranje na metalni pokov i hotelske etikete jarkih boja, a onda samo na jednu tačku: niklovani zatvarač. Uslijedilo je zumiranje plave ženske vlasi.⁹³ Pričalac nije smio da joj priđe jer ga je uhvatila jeza ali ne zbog hladnoće, već od pomisli da je neko (autor tobože to ne zna, iako je jasno da se radi o *ženi koje nema*) morao ležati na tim koferima *sa prosutom kosom i licem u dlanovima*. Postajalo mu je sve hladnije pa je nastojao da ne misli na to otkriće i da se povuče iz mučne igre jave i priviđenja. Uzalud je pokušavao da zaspi. Tama, hladnoća i bezuspješni napor da uđe u san toliko su ga opteretili da mu se činilo da od nezapamćenih vremena leži i da je pomisao na vlas plave ženske kose samo jedan od bezbrojnih snova koje sniva budan.⁹⁴ Postojalo je samo jedno rješenje: svjetlost pa je odlučio da upali *elektriku*, a kada je i to bilo nedovoljno, uključio je i zidnu lampu. Ovdje dolazi do motivskog pomjeranja: u većini slučajeva Jelena stiže sa svjetlošću, a u datoj sceni

⁹² *Rđavo sam večerao i nemirno spavao, a već u rano jutro sedeo sam u vozu koji me je vozio u nizinu, pa zatim u grad □ Došli su decembarski dani, oni sivi dani pred kraj godine, kad samci ljudi otkazuju pozive za veče i rone sve dublje u svoju nepodnošljivu samoću, kao u hladnu vodu ili strašnu šumu, nadajući se da će je tako, ako joj se potpuno predaju, što pre pregaziti, i spasti se i izići na neku radosnu čistinu. □ Jedne noći sedeo sam u svojoj sobi i radio. Velika soba sa mnogo prozora bila je nedovoljno grejana, i kako je noć odmicala, hladila se sve više. Da bih se zgrejao, pomaknuo sam jedan mali sto do u dno sobe, gde je bio škrti kalorifer. [...] Nisam smeo da priđem i da je se dotaknem, jer u tom trenutku protrnuh istom onom jezum od pre dva meseca, u predsoblju alpskog hotela (Nss).*

⁹³ *Odjednom mi se učini da na niklovanom zatvaraču vidim plavu žensku vlas. Skočih. Upletena čvrsto u bravu, to je bila jedna jedina vlas, plava, i tvrda kao otkinuta žica (Nss).*

⁹⁴ *Tama i uzaludan napor da zaspim zamoriše i zaludeše moju svest do te mere da sam počeo da gubim predstave o dimenzijama sopstvenog tela. Moja rođena podlanica, na kojoj je počivao moj levi obraz, dolazila mi je kao vrela pustinja bez granica, bez travke i vode (Nss).*

paljenjem svjetla ona nestaje.⁹⁵ I ne samo to: gase se sva svjetla.⁹⁶ Razočarenje je bilo veliko:⁹⁷ Jelena se izgubila, ali je stigao san.

Zima je odmicala,⁹⁸ a priviđenje se rijetko javljalo. Novi Jelenin ulazak u autorov prostor razlikovao se od dotadašnjih i narednih time što je imao izrazito heterotopijski karakter:⁹⁹ jednog svijetlog jutra žena fatamorgana nije se našla u običnom prostoru (vozu, prodavnici, hotelu i sl.), već prelomljena u ogledalu kada se narator češljao pa mu se učinilo da u rešetki od prstiju i pramenova kose vidi kako Jelena prolazi iza njega kao nejasna sjenka, ali nije imao vremena da je bolje razgleda (to inače nikada i ne uspijeva jer se radi o magnovenju, ili se to dešava onako u prolazu).¹⁰⁰ Priviđenje se izgubilo u krajevima stakla isto tako brzo kako je i ušlo u taj mini prostor. Andrić uvodi heterotopiju ogledala koja se sastoji od realnog prostora (ispredogledalskog), pozadine naratora (zaogledalskog) i fiktivnog prostora (izaogledalskog). Ovaj posljednji je prostor imaginarne žene, dok je ispredogledalski prostor kreacije njeine imaginacije kao refleksije iz zaogledalskog (pozadinskog) prostora. Kazivač

⁹⁵ *Ustadoh. [...] U dnu sobe zapaljih još jednu, zidnu, lampu. U niši je ležao prtljag, nepomičan i obasjan. Pogled mi je pao na dve niklovane brave najvećeg kofera, prelećući s jedne na drugu. Ni traga od neke ženske kose. Zapalio sam i stolnu lampu i seo na stolicu na kojoj sam sedeo pre spavanja, kad sam ugledao vlas kose kako podrhtava. Sa toga mesta video se na levoj bravi savijen i tanak refleks svetlosti i ličio je na vlas plave kose. I to je bilo sve* (Nss).

⁹⁶ *Pogasio sam, ponovo, redom, svetlosti i prišao postelji, koja je pod sjajem male lampe na noćnom ormariću izgledala kao ratište ili tragični predeo velikih geoloških poremećaja* (Nss).

⁹⁷ *Osećao sam se satrven i malen, bedni ostatak onoga čoveka koji je sinoć oko deset sati ušao u ovu sobu i seo da radi, prevaren i unižen, i to dva puta, jedanput od prisena, drugi put od jave* (Nss).

⁹⁸ *Zima je odmicala. Čudna i mučna stvar sa plaćem nad koferima i kosom u bravi od nikla bila je srećno zaboravljena. Priviđenje se javljalo retko* (Nss).

⁹⁹ *Jednog svetlog jutra stajao sam pred ogledalom i češljao se. Tada mi se učini da između mojih prstiju i pramenova kose, kao iza rešetaka, spazih Jelenu kako prolazi kroz sobu iza mene. Minu kao nejasna senka duž celog ogledala. I pre nego što sam mogao da je dobro sagledam, izgubi se u onim brušenim krajevima stakla gde se lome zlatni i modri refleksi zimskog jutra* (Nss).

¹⁰⁰ *Sve sam to video u jednom magnovenju, kako može da se vidi kroz sumrak i senku olistalog drveća, iz kola koja jure širokom i slobodnom ulicom. Nisam ni pomislio da kočim ili da zaustavim. Naprotiv, istrgnuo sam, onako u prolazu, ceo vidokrug tog sutonskog trenutka: olistala kruna velikog drveta, pločnik, ugašeno lice bele kuće, a preko svega toga razgranat topao, letnji lik žene koja se nesvesno i nepoštedno predaje nečem u daljini i tami – i odjurio sa njim, pritišćući gas, kao otmičar* (DO DANA DANAŠNJEG).

lociran u ispredogledalskom prostoru kreira imaginaciju u izaogledalskom prostoru kao refleksiju zaogledalskog (pozadinskog) prostora. Ogledalo pravi granicu između zbilje i jave. Ispredogledalski i zaogledalski prostor nisu mjesta za priviđenja. Lik-refleksija je u imaginarnom prostoru „nečitljiv“ (slabo „čitljiv“) jer brzo i bešumno klizi od jednog ka drugom rubu ogledala i nestaje. Priviđanje nije topofobija, već topofilija jer se kazivač raduje svakom javljanju Jelene. Realni prostor (onaj ispred ogledala) nije relevantan budući da u njemu nema imaginarne žene. I da nije izaogledalskog prostora, imaginacije ne bi ni bilo. Ovdje imamo trostruku projekciju: narator opservira u prostoru ispred ogledala (a) prostor iza ogledala (b) i u u svojoj pozadini (c) vidi Jelenu. Ogledalo nije samo utilitarni artefaktski pomoćnik realne radnje (češljanja) već i sredstvo imaginacije (kreiranja priviđenja). I dok se u ispredogledalskom prostoru (a) nalazi živi čovjek, u izaogledalskom dolazi čista imaginacija (b) kao refleks prelomljene pozadine (c). Kazivaču je mjesto samo ispred ogledala, a imaginaciji u ogledalu. Ogledalo se javlja drugi put kao repetitor zlatnih i modrih refleksa nestvarnog bića i zimskog jutra. Jeleninu pojavu ne prati zvuk: ona dolazi bez šuma, njena kretanja ne izazivaju nikakav auditivni efekat.

Jedna Jelenina posjeta došla je u zimsko poslijepodne za koje pisac kaže (generalizirajuće) da je *uvek kraće i hladnije nego što čovek misli da će biti*. Ženu avet Andrić smješta u (za njega) tipični zimski ambijent u kome je hladno, sivo i vjetar duva kao glasnik sutona, donoseći tanku sjenku u obliku sve gušćeg i tamnijeg talasa. Donoseći Jelenu, *zgusnutu u lik i ispravljenju*, a onda je spuštajući kraj sebe.¹⁰¹ Ako bi se samo malo pomjerio, ona bi nestala, stoga u svim takvim situacijama nikada to ne čini. Ovdje Andrić lakonski rezimira dolazak Jelene u hladno godišnje doba: *Eto, tako se javljala zimus* (Nss). A onda dodaje: *Tako se javila malopre, na prozoru, sa prolećnim vetrićem* (Nss).¹⁰² Stapanje Jelene sa njegovom sjenkom i izlaskom iz nje prati konstatacija autora da će umrijeti a Jelena će nastaviti da postoji kod drugih ljudi (izletjeće iz njegove sjenke, *kao leptir iz čaure, i otići svetom da obilazi prozore živih*) pitajući se hoće li i nju položiti pored njega u grob kad zajedno sa svojom sjenkom *postane za-*

¹⁰¹ *Na drugoj obali, nepristupačnoj i kamenitoj, razasuti borovi. Zimsko poslepodne, koje je uvek kraće i hladnije nego što čovek misli da će biti, odjednom postade hladno i sivo. Diže se izdaleka vetar, glasnik sutona. Videh lepo kako se redom povijaju pod njim borovi na protivnoj obali. Vetar koji mi se primicao dizao je sa borova, s krša i s vode tanku senku, kao prašinu, i nosio je, kao sve gušći i tamniji talas, sve većom brzinom. Najposle je, zgusnutu u lik i ispravljenju, snese pored mene* (Nss).

¹⁰² Slijede tri pitanja o tome kuda sve to vodi: *Pod kakvim vidom ću je još sresti? Kuda će me odvesti ovo priviđenje, draže od svega i opasnije od svake opasnosti stvarnog života? Hoće li, kad to vreme dođe, i nju položiti zajedno sa mnom u grob?* (Nss).

navek Jedno. O reinkarnaciji Andrić uopštenije razmišlja na drugome mjestu.¹⁰³

U ovome tekstu prvi se put pojavljuje do sada nespominjana krionema <zimska voda> uz determinaciju *jalovica* i sa nekoliko precizirajućih detalja u obliku sinegdohe: *bez ribe, insekata, bez pruta i lista bez nagrizenih voćke*.¹⁰⁴ Na tome mjestu Andrić šire opisuje zimski pejzaž i zimsko prijedopodne. Konstituenti ambijenta su (pored zimske vode) prozeble rakite, vjetar, koji donosi tanku sjenku u kojoj se činilo da je Jelenina ruka i kraj njenog sivog rukava.

24. Deskripcije imaginarne žene biće nastavljene u tekstovima NA PUTOVANJU i DO DANA DANAŠNJEG, koji nisu uključeni u rekonstruisani roman NSS. U njima se ponekad fokusira horizontala u obliku stepe (te dominantne ruskog pejzaža i bosanskog nultog motiva). Autor uvodi jesenji dan bez sunca sa sivim nebom (Andrićevim pejzažnim stereotipom) i vjetrom koji povija travu.¹⁰⁵

25. Jelena ne izražava svoje emocije, odnosno izostaju eksplikacije njenog „unutrašnjeg“ stanja (virtualnog kao što je i ona sama – „toplog“ ili „hladnog“). Oni koji stupaju sa njom u kontakt grade kriolemski ili kalidemski odnos. Mi znamo kakva je pozicija kreatora u odnosu na kreaciju (nevidljivu ženu),¹⁰⁶ ali je od početka do kraja nejasno koju virtualnu emfatičnost „nosi“ u sebi ta virtualna žena. Neki pasivni akteri (opservatori), poput prodavačice u papirnici, priviđenje ne doživljavaju nimalo ravnodušno.¹⁰⁷ Pesimistički zaključak da se Jelena neće više javiti autor izvlači u hladnoći vlage, tami pustog i neosvijetljenog predjela.¹⁰⁸

¹⁰³ *Ispravio sam jastuke i poravnao čaršav, kao arenu za noćne borbe, ugasio i posljednju lampu, i legao. U takvom jednom trenutku mora da se prvi put javila čoveku misao o uskrснуću iz mrtvih* (NSS).

¹⁰⁴ *Zimska voda, jalovica, bez ribe, bez insekata, bez pruta i lista, bez nagrizenih voćke koju su ispustila negde deca pri kupanju, oštra i nemilosrdna kao oružje* (NSS).

¹⁰⁵ *Tako sam, opet jednom, za jesenjeg dana bez sunca, pod sivim nebom, stajao izgubljen u stepi koja se sterala od mojih nogu do neodređene crte nebeskog svoda* (NA PUTOVANJU).

¹⁰⁶ Posebno su teška njegova mučenja zbog nesanice, zbog kojih je, ponekad, i nastajala teška vizija žene koje nema pa mu je posteljina ličila na ratište hiperboličnih razmjera (*kao tragični predeo velikih geoloških poremećaja*) ili kao arena za noćne borbe.

¹⁰⁷ *Išla je put kase da plati. Prodavačica je napustila svoje mesto i pratila je, ne odvajajući očiju od nje. Žena na kasi primila je rasejano novčanicu, a kad je htela da vrati ostatak i podigla pogled do Jeleninog lica, odjednom je ustala i stojeći predala joj novac. Jelena se zaputila ka izlazu, a mala prodavačica išla je za njom sve do vrata, sa očitom namerom da ih otvori* (NA PUTOVANJU).

¹⁰⁸ *Prolazimo kroz vlažnu tamu i pust, neosvetljen predeo [...] Preda mnom je noć bez sna, nedogledna, jarosna, ubilačka pustinja. Čini mi se da je živo biće neće preživeti ni*

Na jednome se mjestu uvodi motiv glečera u pravom značenju,¹⁰⁹ koji je u prenesenom smislu uključen u TH kao metafora za oznaku izuzetno hladne ličnosti (fon Paulića) u perspektivi ostrašćene žene (Ane Marije).

Sunce u kriolskim scenama nigdje ne dolazi kao <(hladno) zimsko sunce>, već kao nešto za šta se Jelenina javljanja vežu onako kao što se ona vežu za svjetlost nezavisno od toga kakvo je godišnje doba. Žena virtuema iskršava kada je sunčano, između ostalog kada je sunce na njenoj strani. A svjetlost nije samo osnovni okvir u kome se priviđa nego je i ona sama isijava svojim očima. Jelena dolazi kao igra svjetlosti i spektralnog prelijevanja u prostoru: (a) kao tanak refleks na koferskoj bravi koji liči na vlas kose, (b) kao prelomljeni zlatni i modri refleks zimskog jutra.

Žena avet ulazi u autorovu sjenku ali ne tek tako – ona se bukvalno u nje- ga utkiva. Pored svjetlosti i sjenke treći je Jelenin pratilac vjetar, koji, kao i ona, nije običan – to je dželat svijeća, lišća i grančica koji vrši *krvničku rabotu uništavanja, razvejavanja i sapinjanja*. Tu su i njegovi pomagači – *stroge kiše*.¹¹⁰ Jelenin elemenat nisu mrak niti vlaga pa se tada i ne pojavljuje.¹¹¹

Nije postojalo vremensko ograničenje za priviđanje: to je moglo biti (a) predvečerje, sumrak, jutro, dan, (b) bilo kakav hronotop, posebno putovanje. Za izranjanje iz prostora i u prostor bilo je pogodno „vrijeme između“, vrijeme kada nije bilo ni svijetlo ni tamno, ni dan ni noć, već prelazni čas između njih. Stoga su polumraci, sumraci, predvečerja idealni okvir imaginarne žene.

Jelena dolazi čim počne da *zri*¹¹² ljeto i kada dobija *letnji lik žene*. U dva najtoplija mjeseca (julu i avgustu) kreacija se priviđa gotovo svakodnevno. U proljeće je iskršavalo *priviđenje draže od svega i opasnije od svake opasnosti stvarnog života* sa blagim vjetroćem. Što se tiče jeseni, virtuelna žena stiže posljednjeg dana oktobra, koji nagovještava kraj njenih intenzivnih posjeta u toplim godišnjim dobima, što se potencira i nebom – ono nije istočno (da simbolizuje izlazak, početak), već zapadno (da simbolizuje kraj), a njegovo mračno crvenilo ne asocira novu viziju.¹¹³ Time se signalizira početak zimskog perioda

videti joj kraja. A meni valja živeti, i čekati. Živeti sa nadom, u čekanju. Pa i bez nade (NA PUTOVANJU).

¹⁰⁹ *Tako sam nekad, dok sam, stojeći na visini od tri hiljade četiri stotine metara, gledao iznad sebe glečere i na njima sunčev sjaj koji izgleda nepomičan, odjednom čuo kako se iz njih diže beskrajno tanak šum, muzika jedna koju uho teško može da razabere a nikako ne ume da zadrži* (NA PUTOVANJU).

¹¹⁰ Autor poslije kiše izlazi u nepoznati grad i u papirnici „vidi“ Jelenu.

¹¹¹ *Jelena se neće više javiti. Mrak, vlaga. To nije njen element* (Nss).

¹¹² Ova se metafora daje i u „Zanosu i stradanju Tome Galusa“.

¹¹³ U jesen se uvodi motiv virtualnih Jeleninih pisama (DO DANA DANAŠNJEG).

života žene aveti: nebo stoji hladno i nepomično¹¹⁴ iznad pokisle alpske varoši. Neobično je to što se Jelena rijetko pojavljuje zimi a što se tome posvećuje velika pažnja. Da bi ona kročila u autorov prostor, potreban je poseban znak, „inicijalna kapisla“ a ona je dolazila paljenjem svjetla, i to ne jednom.¹¹⁵

Bili su periodi kada se Jelena gubila na duže i kraće vrijeme. Jednom je nestala iz svih godišnjih doba.¹¹⁶

U Jeleni nema ničeg kriolskog. Ona je prozirno priviđenje koje može izroniti bilo gdje i bilo kada, bez ikakva sistema, ali je njen tvorac vidi samo u posebnim situacijama. Jelena ima izrazito lucidemski karakter (sva je od svjetlosti, u svjetlosti i na svjetlosti). Njena vizija transportuje se u/pomoću svjetlosti isto onako kako je sama svjetlost briše, ukida. Jelena nije ni implicitno kalidemsko priviđenje jer dolazi i kada je toplo (obično) i kada je hladno (rjeđe), ali zato ova virtuema donosi kreatoru ne imaginarnu već realnu duševnu toplinu (za njega to je *topao lik žene*), iako pisac ponekad kalidemski reaguje unutrašnjom drhtavicom, jezom i zebnjom.

Što se tiče prostora, Jelena se gotovo uvijek lijepi za interijer i rijetko za eksterijer, posebno onaj mnogoljudni (kakav je stadion).¹¹⁷ Ambijent ove svjesne (?) fatamorgane obično je suton, sumrak, sjenovitost kada slika prestaje biti jasna, izoštreana pa se predmeti slabo razaziru a igra svjetlosti, tame i sjenki budi misli koje su u stanju kreirati i ono što je najmanje realno, ali izuzetno željeno. Jelena kao sjaj jedva može da se primijeti i uhvati.¹¹⁸ Pripovjedač nema

¹¹⁴ *Tako prošle jeseni. Nastupio je kraj oktobra. Čini mi se da je bio poslednji dan tog meseca. Već drugi dan kako duvaju neki vetrovi. Ne smiruju se ni noću, kao dželati koji imaju da se obračunaju sa cvećem, lišćem, grančicama. Prate ih neke stroge kiše kao njihovi pomagači. Na zapadnom nebu neko mračno crvenilo, koje ne sluti na dobro, stoji hladno i nepomično kao svedok da će sva ta krvnička rabota uništavanja, razvejavanja i sapiranja biti tačno izvršena (Nss).*

¹¹⁵ *Napolju je bilo još prilično vidno kad su u radnji planule svetlosti, sve odjednom, i celu prostoriju prelile mlečnim sjajem, u kojem su oživele svi predmeti, raznobojna roba po tezgama, i rafovima i lica kupaca i prodavačica. U tom trenutku ugledao sam Jelenu (Nss).*

¹¹⁶ *Tek jesen je pokazala kako su plitkog korena i kratkog veka bile moje obmane. I ne samo jesen. Jelene je nestalo iz svih mojih godišnjih doba (DO DANA DANAŠNJEG).*

¹¹⁷ *Sve češće sam tražio i posećivao takva mesta gde se skupljaju zatalasane gomile sveta, u praznične dane, o svečanostima, na sportskim stadionima [...] Jednom mi se desilo da sam je, nošen masom koja je sporo napuštala stadion, zaista ugledao, ako se to može nazvati viđenjem i ako sve nije samo besmislena i mučna igra bez kraja (DO DANA DANAŠNJEG).*

¹¹⁸ *I dok sam osluškivao kako tiho i oštro šumi i cvili trava koju vetar povija u tankim sivim talasima, video sam odjednom na prevojima tih beskrajnih talasa neki sjaj koji*

tako jaku blendu kojom bi prizor učinio ostrim niti vizuru kojom bi sliku jasno prelomio jer imaginaciju „vidi“ kroz sjenku drveća, olistalu krunu velikog drveća ili mu perspektivu „kosi“ neka druga prepreka. Globalno posmatrano šire autorovo stvaralaštvo, ostrašćenost virtualnom ženom postoji kod zatočenika (Galus),¹¹⁹ realno kod pisca (Andrić) i transcendentno kod čitavog kolektiva koji u oblinama bosanskih brda vidi žensko tijelo na sunčanim bregovima i u hladnim dolinama kako se širi, talasa, putuje kao *vreo, zlatast, razbludan oblak* (murtar-tabor u OPL).¹²⁰

26. Tamničke hladnoće dolaze u četiri poglavlja: „Na sunčanoj strani“, „Sunce“, „U ćeliji broj 115“, „Iskušenje u ćeliji broj 38“. Andrić se u njima manje koncentriše na postojeću kriolsku hronotopiju (hladnu, vlažnu ćeliju, studene zimske dane) a više na nepostojeću lucidemsku i kalidemsku hronotopiju (svjetlost i toplinu). Stoga su opisi prve vrlo skromni, a opisi druge bogatiji. To se prenosi i u naslove pa se u dva pojavljuju lucideme („Na sunčanoj strani“, „Sunce“) a u druga dva neeksplicirani kriolski prostor („U ćeliji broj 115“, „Iskušenje u ćeliji broj 38“). U kontekstu tamničke hladnoće dominira sunce koga skoro da nema u zatvoru i koje se samo povremeno javlja. U njemu¹²¹ postoji samo slab odbljesak sunca dok izvana dopire zadah dima i baštenskog truljenja, u ustima se kupi gorčina, koža osipa mraznom jezom, a rešetke postaju hladne i lepljive.¹²²

oko, naviklo na dotadašnje pojave i vidike, jedva može da uhvati i primeti, a koji kao da ne dolazi od sunca (NA PUTOVANJU).

¹¹⁹ Nije slučajno da se Jelena prvi put pojavila u zatvoru (mariborskom; EX PONTO).

¹²⁰ *U visini, na bleštavim talasima treptave žege, uporedo sa nastupanjem trupa u maršu, proteže se i diže ogromno i razliveno žensko telo bogatih oblika, neodređenih granica, sa bezbroj oblina i udoljica; ima ga po brdskim prevojima na suncu kao i iznad hladovitih dolina u senci; osećaš ga svuda, a uhvatiti ga ne možeš nigde. □ Ispod toga mili vojska zavojitim putevima, šumom i planinom, kršem i kamenjarom: pešadija, na delove rastavljeni brdski topovi, oskudna komora. Kaplje smola niz visoke borove koji rastu u kamenu ispod i iznad puta; kipti znoj sa ljudi i konja; tka i sikće zla i nakazna psovka između vojnika i s vremena na vreme kresne ljuta varnica na kršu ispod konjske ploče ili potkovane vojničke cokule. A iznad svega toga jednako se širi, talasa, i putuje ono nedogledno ženskog telo, kao vreo, zlatast, razbludan oblak. Ne gledaju ga, jer niko glave ne diže, i ne pominju u govoru, ali ono ih pritište, draži i muči gore nego umor i neizvesnost i bespuće. A tome nema leka ni pomoći* (OPL).

¹²¹ Galus je proveo 20 dana u ćeliji broj 115 i dva dana u ćeliji broj 38 (18 dana sa Postružnikom).

¹²² *Spolja je dopirao zadah dima i baštenskog truljenja, rešetke su bile hladne i lepljive kao odvrtni vlažni prsti. U ustima se kupila gorčina, koža osipala mraznom jezom. Tamnica je vladala svima čulima čovekovim. Bio je jedan od onih trenutaka kad se usred*

27. Prvo se saslušanje (u „Suncu“) dešava krajem oktobra (Andrićev stereotip, uz nebo, tu *modru opnu*), kada sunce ne dopire u samicu,¹²³ ali ono postaje dominantan motiv za melanholično razmišljanje, uopštavanje i iskazivanje unutrašnje vrućine.¹²⁴ Sumorno vrijeme traje do kraja oktobra (ponovni stereotip) – maglovito je, kišovito, a u ćeliji hladno i vlažno. Svitanja¹²⁵ su hladna, sumračna, ponekad probijana zvucima hladnog zatvoreničkog zvona. Dani su sve kraći, bez sunca i vidika zbog magle.¹²⁶ A onda dolazi paradoksalni kontrast: umjesto opozicije hladna noć – sunčano jutro uvodi se par sunčana noć –

dana mrak sklapa oko zatvorenog čoveka, i sve hoće da ga ubedi da nema drugog izlaza do: svisnuti (Nss).

¹²³ *Na svojim nepomičnim rukama hapšenik je najpre i ugledao sunce. Ne sunce samo, jer ono ne dopire nikad u ovu ćeliju, nego njegov rumeni, daleki, posredni odblesak. Veliko afričko sunce, koje je pre tri meseca slobodan gledao kako se diže nad Sredozemnim morem, bilo je ništa prema ovom jedva primetnom sjaju. Raširi malko prste. Podiže lice prema prozoru, kao da je taj prozor nevidljivo sunce. □ Jedno je sunce. Jedno isto svuda* (Nss). ♦ *To nije više bio veliki sjajni kolut koji ga je dopratio kroz gradske ulice do tamničkih vrata. Ne, to što je on sada znao kao sunce i zvao suncem, to je bilo ovo nevidljivo a svagdašnje, nemirno i drhtavo strujanje koje je ispunjavalo i pokretalo svaki delić ne samo njegovog tela nego svega oko njega, i same mrtve stvari. Sunce – u isto vreme i tečnost i zvuk i dah, sa ukusom vina i voća, stalno u pokretu, sa žarom vatre i svežinom vode, i što je glavno, neiscrpno i nepresušno – sunce. □ – Postoji samo sunce – govorio je sam sebi kao pijan, misleći kako bi se te reči mogle pevati kao melodija* (Nss).

¹²⁴ *Osećao je na mahove da mu u utrobi gori i sja celo sunce i da mu se dijafragma podiže i talasa kao plamen i da mu taj unutarnji sjaj bije i suklja na oči, na nosnice, na sve pore. Tada je imao bolne i divne trenutke velikog nezadržljivog, žitkog smeha, koji je navirao iz njega kao topljeno zlato, i tako snalšo da je širio usta, kao pevač, od bojazni da se ne uguši ili da ne prsne. A sunce u njemu ne prestaje da sja, svemoćno i jedino, neiscrpno, nepresušno* (Nss).

¹²⁵ *A sutradan bi ga svitanje zaticalo opet na prozoru. Šta je drugo mogao? Valja „čitati“ i dešifrovati površinu nepomičnog zvona (kao što se mora živeti, jesti, piti i disati), iako ne znaš šta ćeš saznati, kakve ćeš slike na njemu videti i poruke pročitati. Jer, drugog vidika nema* (Nss).

¹²⁶ *Dani su prolazili i bivali sve kraći, bez sunca i vidika, koji je sada sve češće osvietao pod maglom, ali mladić se nije odvajao od svog prozora* (Nss).

hladno jutro.¹²⁷ Pisac upričava zvono u toploj Italiji i djevojku sa hladnog Sjevera,¹²⁸ koja se sve rjeđe javlja pa sunčana Firenca postaje sve dalja.

28. Postružnik je jedan od najhladnijih Andrićevih likova. Njegova kriolnost sasvim je drugačija u odnosu na „glečera“ fon Paulića koji je konstruktivno leden, dok je Postružnik destruktivno studen. Austrijski konzul gradi odnose na bazi hladnog, promišljenog razmišljanja i djelovanja. Postružnik, modrih hladnih očiju, ljigav ali priseban, razara međuljudske odnose hladnokrvno kao pravi monstrum; kad izlazi izvan sebe, njegov je bijes hladan i strašan; u komunikaciji odgovara hladno i drsko. Fon Paulićeva „glečerska“ hladnoća ne uništava, ne ubija nikoga – ona samo stavlja na svoje mjesto onoga ko želi da mu se približi i to dozvoljava onoliko koliko sam procijeni. Postružnikova hladnoća je šicardzijska, egoistična i razarajuća: on siluje djevojčice, pravi falsifikate i uništava sudbine pojedinaca (Irene) i čitavog kolektiva (porodicu Salcer) samo da bi, bez ikakvog obzira, došao do cilja. Stoga ga pisac naziva Sotonom, a onda smješta u hladni podzemni svijet u kome caruju gmizavci pa starac iz ugla biva na više mjesta imenovan pacovom. Galus provodi pored njega besane noći (obično vlažne i hladne, ponekad zapadajući u pravu groznicu kada drhti, cvokoće zubima, dok mu znoj kipti ali se odmah i hladi).¹²⁹

29. U prostoru podzemnog i prizemnog svijeta nalazi se zmija, pa nije slučajno da se u pripovijedanju o „pacovskoj“ hladnoći uvodi motiv „zmijske“ hladnoće. I kao što se zatvoreniku (Galusu) lede žile od ćelijskog „pacova“ (Postružnika), pa ne može mirno da spava, tako se isti junak po čitavu decembarsku

¹²⁷ *A kad je, sutradan u svitanje, hladno i sumračno svitanje, bio probuđen ostrim i hladnim zvukom hapsanskih zvona, čudio se, bez bola i ogorčenja, što je noć puna sunca i bogatstva, a jutro sivo, ubogo, bez zračka i videla* (Nss).

¹²⁸ *A, naprotiv, njegov mali i bezimeni život javljao se u svetlim, velikim slutnjama pročitanih knjiga i naslućenih istina, u talasima muzike, slikama sa peščane obale pored Drine u žarke letnje dane, ili sa Lungarna po kome, kroz sunčano jutro, mirno i slobodno ide prema njemu Alisa Kartanen, devojka sa Severa, koja ne zna ni šta je porok ni nesreća ni strah od života, nego, čista i umna, korača pravo, verna zakonima koje nosi u sebi* (Nss).

¹²⁹ *Znoj je kiptio po njemu, odmah se hladio, i od pramenova slepljene kose stvarao ledene kanože. U neko doba se javiše vrapci pod tamničkim krovom. To je značilo da je dan blizu. Groznica je jednako rasla i tresla ga toliko da je slamnjača pucketala. Bojao se da tim šumom ne probudi Postružnika i tako oda svoje bdenje, ali više nije mogao da savlada drhtanje i cvokotanje zuba. Tada pokri dlanovima mokro lice i prekide svaki napor i svaku borbu, odreče se misli da dokaže istinu i težnje da se oslobodi, zaželi samo jedno: da prestane ovo drhtanje, ako ne može drukče, da prestane i život s njime, ali samo da prestane, što pre i po svaku cenu. Da ga dotuku, da se sam ubije, kao nevin ili kao krivac za bezbrojna njemu samom nepoznata zla i nedela, ali da umre, nestane, tu na mestu, odmah, i zauvek!* (Nss).

noć muči u krevetu kraj zatvorenih metalnih buradi sa zmijama otrovnicama u jednom zagrebačkom muzeju, gdje mu od gledanja u prazno oči *ostudene*.¹³⁰ Škripa hladne zmijske kože u dodiru sa metalom leđi Galusa isto onako kako ga je „studenio“ susjed: taj Sotona i pacov. U jednom i drugom stanju Galus će provesti gotovo isto vrijeme: u društvu pacova 18 dana, a u društvu zmija 14 (za vrijeme Božićnog raspusta).

Kriolski gmizavac (zmija) pojavljuje se kao motiv i u drugom kontekstu, ali ne toliko razrađeno.¹³¹ Radi se o „ljubavi zmija“ koju je činio hladni intimni odnos između Riharda fon Knaufa i petnaestogodišnje Irene, u kome se i jedno i drugo ponašaju kao ledenice. Iz hladne djevojčice iznići će još hladnija djevojka a onda i žena koja će prenositi studen na sve oko sebe, posebno na djecu i muža (mijenjala je ljubavnike kao haljine). Sâmo njeno lice odavalo je kriolsku prirodu: bilo je uvijek *hladno kao masečina*; kontakti su bili hladni kao i stanja bijesa.

30. Nigdje kao u Nss nije izbio tako žestok sukob između duševne (unutrašnje) vreline i studeni u jednom junaku – Galusu. Vrelina je dolazila od nerazumljivog transa, zanosa koji je ovaj lik „zaradio“ u Adenu (toj najjužnijoj Andrićevoj stvaralačkoj tački) i prenio ga u sjeverni (ali isto tako topli) Trst da bi u zatvoru došlo do totalnog ukidanja „tropskog ludila“.

31. Među romanima ruskih nobelovaca i našeg Andrića jedan se izdvaja pojačanim i upečatljivim kriolizmom. To je DOKTOR ŽIVAGO [ДОКТОР ЖИВАГО, 1955] Borisa L. Pasternaka. Ovaj tekst karakterišu dvije širine: prostorna i vremenska. Prostorna pokriva hladnu Rusiju od Galicije do Sibira. Vremenska obuhvata zbivanja tokom dugih surovih zima, prohladnih prelaznih godišnjih doba (jeseni i proljeća) u kontrastu sa toplim kratkim ljetom. Treća bitna specifičnost je poetičnost – (a) ni u jednom drugom romanu analiziranih pisaca ne dolazi toliko do izražaja spoj poezije i proze, (b) nijedan drugi roman nema motiv rađanja i kreiranja pjesama, kojim se i završava DOKTOR ŽIVAGO, (c) nijedan lik kao Jurij Živago nije bio toliko pjesnik u duši. (d) Nigdje neće svijetla biti toliko poetizovana i postati jak simbol borbe protiv mraka u prirodi i studeni u psihi ljudi. Andrićeva i Pasternakova svijetla nisu isto. Kod prvog ona je (prije svega) marker konzulskih nemira i strahova, kod drugog ona je marker

¹³⁰ *Međutim, noć je prolazila bez sna. Galus se ljutio na sebe sama, na svoju bolesnu osjetljivost, koju je pripisivao nezdravom i neprijatnom bečkom životu, okretao se na drugu stranu, rešen da odmah zaspi. Ali umesto toga on je ubrzo otvarao široko oči i gledao u mali mansardski prozorak nad svojom glavom i u zvezdanu noć koja se naslućivala iza njega, kao da pomoć dolazi odozgo. Obično bi tako i zaspao, već u neko doba noći, kad bi mu „ostudenele oči“ od gledanja u prozor (Nss).*

¹³¹ Postružnik nije bio samo hladni pacov, već i hladna zmija, iako ga Andrić tako ne naziva.

ljubavnih strasti. A stih *Svijeća je gorjela na stolu* [...] pojaviće se već u prvom dijelu romana kao nešto što je nesvjesno prošlo kroz glavu Jurija Živaga i što se nije tada moglo oblikovati u cjelovitu stihovnu strukturu, već je ostalo samo kao nagovještaj.¹³² Lara će se na Jurinoj sahrani sjetiti situacije na Božić kada je imala razgovor sa Pašom i kada Živaga uopšte nije bilo u njenom životu. Kraj mrtvog Živaga ona se svim silama naprezala da rekonstruiše božićni razgovor, ali ničega nije mogla da se sjeti osim svijeće koja je gorjela na prozorskoj dasci i kružića koji se istopio oko nje u ledenoj naslazi na staklu (plamen svijeće kao da je mamio prolaznike i čekao nekoga = Juru). Došla su dva pitanja: 1. da li je pokojnik koji je tu pred njom ležao onaj čovjek koji je gledao kroz rupu na staklu i obratio pažnju na svijeću, 2. da li je plamen nagovijestio budući zajednički život.¹³³ Odgovor (pozitivan) na prvo pitanje dao je sam pisac na samom početku romana: Živago je doista primijetio crnu rastopljenu rupu u ledenoj izraslini prozora. Odgovor na drugo pitanje dao je sam roman. Pjesma na njegovom kraju ima izrazito kriolski karakter, što pokazuje i sam naslov: ŽIMSKA NOĆ [ЗИМНЯЯ НОЧЬ]. To je jedna od najljepših kriolsko-erotskih pjesama, data u kontrastu vatrene ljubavne strasti u hladnoj zimskoj noći.

ZIMSKA NOĆ

*Melo je, melo po vaskolikoj zemlji
Sa kraja na kraj.
Svijeća je gorjela na stolu,
Svijeća je gorjela.*

*I padale su dvije cipelice,
Uz tresak na pod,
I vosak je kao suze
Na haljinu kapao.*

*Kao što ljeti mušice
Jatima lete na plamen,
Slijetale su pahulje sa dvorišta*

*I sve se gubilo u snježnoj magli
Sijedoj i bijeloj.
Svijeća je gorjela na stolu,*

¹³² Vozili su se duž Kamergerskog. Jura je primijetio crnu rastopljenu rupu u ledenoj izraslini jednog prozora. Kroz ovu rupu svijetlio se plamen svijeće koji je prodirao na ulicu gotovo kao svjestan pogled, kao da je plamen pratio prolaznike i čekao nekoga. □ „Na stolu je gorjela svijeća. Svijeća je gorjela...” – Jura je šapnuo u sebi početak nečega nejasnog, neuobličnog, u nadi da će nastavak doći sam od sebe, bez prisile. Nije dolazio (ДЖ 48).

¹³³ I počela je naprezati svoje pamćenje kako bi oživjela taj božićni razgovor s Pašenkom, ali se nije mogla sjetiti ničega osim svijeće koja je gorjela na prozorskom prozoru i kružića rastopljenog oko nje u ledenoj kori stakla. □ Da li je mogla pomisliti da je pokojnik koji je ležao ovdje na stolu vidio ovu rupu u prolazu s ulice i da li je obratio pažnju na svijeću? Da li je ovaj plamen viđen izvana – „Svijeća je gorjela na stolu, svijeća je gorjela” – imao u njegovom životu neku svrhu? (ДЖ 276).

na prozorski okvir.

Svijeća je gorjela.

Mećava je slikala na staklu

Kružice i strijele.

Svijeća je gorjela na stolu,

Svijeća je gorjela.

Na malu svijeću duvalo je iz ugla,

I vatra sablazni

Dizala je, kao andeo, dva krila

U obliku krsta.

Na ozareni plafon

Slagale su se sjenke:

Ukrštanja ruku, ukrštanja nogu,

Sudbina ukrštanja.

Melo je čitav mjesec u februaru,

A stalno je

Svijeća gorjela na stolu,

Svijeća je gorjela.

(ДЖ 300).¹³⁴

U prve tri strofe slika se noć u kojoj mećava bjesni, crta kružice i strelice na staklu, dok pahuljice iz dvorišta jurišaju na prozore. Sve se dešava uz svijeću koja gori na stolu i pomoću koje se otvara vidik u unutrašnji prostor u kome se fokusira najviša tačka – plafon koji ima funkciju ogledala: da prikaže šta se u donjem prostoru dešava. Sve dolazi u obliku sjenki koje leluju na osvijetljenom stropu i čiji se sadržaj implicitno razotkriva: odraz skrštenih ruku, skrštenih nogu (ženskih i muških) i, kao sublimacija, skrštenih sudbina. Ono što se na dnu vertikale zbivalo nudi se u aluzijama, asocijacijama lakoničnog tipa: padaju na pod dvije cipelice (ženske), što se pojačava zvukom (uz tresak). Istovremeno na žensku haljinu kaplje rastopljeni vosak svijeće. I sve što se dešava gore i dolje gubi se u snježnoj magli, dok svijeća i dalje gori kao neprikosnovena konstanta, glavni simbol, najvažniji marker i centralni svjedok. Prizor pojačava strujanje vazduha iz ugla koje ne uspijeva da ugasi svijeću, već pojačava vrelinu ljubavne strasti. Posljednja strofa locira prizor u februar i potencira trajanje mećave tokom čitavog mjeseca.

Motiv svijeće time se ne iscrpljuje. Ona postaje važna determinanta života Lare koja je voljela da razgovara u polumraku uz upaljene svijeće kada bi se soba ispunila mekom svjetlošću, a u ledu prozorskog stakla topio se kružić (opet!) kroz koji se moglo gledati. I na svadbi svijeća Laru prati: iako su je savjetovali da je drži visoko, čime bi pokazala ko će biti u kući glavni, ona ju je spuštala što niže (stvarno i simbolično), ali uzaludno jer je, ma koliko nastojala, njena svijeća uvijek bila viša od mladoženjine. Kada je počela da živi sa Živagom, govorila mu je: *A ti stalno plamtiš i treperiš, svijećo moja neukrotiva* (ДЖ 243)].

32. Kod Pasternaka detaljniji su opisi početka zime nego kod Andrića. U jednom slučaju ruski pisac ističe da je sve mirisalo na dolazak zime: gazi se

¹³⁴ Napomena: svi prevodi sa ruskog u ovoj analizi pripadaju nama.

javorovo lišće i rastopljeni snijeg, diže se dim parne lokomotive i osjeća se topli raženi hljeb, koji se tek vadio iz peći, dok su zagrijane lokomotive bile spremne za polazak, *spaljujući hladne zimske oblake vrelim oblacima pare* (ДЖ 18). Približavanje zime nagovještavali su čamci koji su dizani i prenošeni u dvorište gdje su zimovali do proljeća pod otvorenim nebom. I njihova bijela prevrnuti dna bila su isti znak kao, kod drugih pisaca i u drugim djelima, jesenja seoba ptica i prvi snijeg.¹³⁵ Kada je zima došla, još nije izgledala zastrašujućom, ali je već bila mračna, gladna i hladna, sva u rušenju poznatog i preuređivanju svih temelja postojanja.¹³⁶ U drugom opisu konstatuje se da je ona već odavno počela i da, kao kod Andrića (u PA), mijenja izgled svega i daje novi oblik svemu:¹³⁷ prelomljeni zvukovi i forme bez vidljive veze niču u mračnoj magli, stoje, miču se i nestaju; sunce nije ono na koje su ljudi navikli, već neko drugo, zamijenjeno grimiznom kuglom, *obješeno u šumi*; iz njega se čvrsto i polako, kao u snu ili u bajci, šire zrake guste, poput meda, ćilibarski žute svjetlosti. Ljudi su također imali novi izgled: njihove figure lebdjele su u vazduhu poput svjetlila koja kruže nebeskom sferom; zajapurena lica spajala su se sa ledenim lukovima brada i brkova; oblaci guste, viskozne pare izlazili su iz njihovih usta; i riječi kao da su im bile promrzle (ДЖ 202). Treći je opis manji, ali ne manje snažan: polja su plakala nijemo u hladnom miru omeđena rubovima velikog neba koje se već okrenulo prema zimi, dok su, poput sjena na licu, slojeviti snježni oblaci s crnim središtem i bijelim stranama neprestano lebdjeli (ДЖ 259). Četvrti je opis kratak ali upečatljiv: došla je zima, snijeg je sijao svojim velikim pahuljicama (ДЖ 232). Peti je opet nešto drugačiji: bližila se zima a u vazduhu je i na usnama ljudi lebdjela *zimski smrt* (ДЖ 103).

Kraj zime također se ne daje konvencionalnim deskripcijama već makrannim slikama: **(1)** prozori su se, počev od zimskog solsticija, punili svijetloplavim nebom, širokim, poput rijeke u vrijeme poplave; **(2)** stan je bio prepun znakova nadolazećeg proljeća, njegovih nagovještaja (ДЖ 54); **(3)** *praznina praznog prostora* bila je ispunjena svjetlošću koja ga nije napuštala (ДЖ 209).

¹³⁵ Taj se motiv javlja i kod Pasternaka: *Jurij Andrejevič brzo je hodao. Provijsavao je prvi rijedak snijeg s jakim i sve jačim vjetrom, što se pred očima Jurija Andrejeviča pretvorilo u snježnu oluju.* (ДЖ 108).

¹³⁶ *Zima je došla tačno onakva kakva je predviđana. Još to nije bila ona zastrašujuća kao dvije koje su došle iza nje, ali je već bila takve vrste, mračna, gladna i hladna, sva u lomu uobičajenog i preuređivanju svih temelja postojanja, sva u neljudskim naporima da se grčevitim naporima zakači za život koji je izmicao* (ДЖ 110).

¹³⁷ — *Pokazaću vam mjesto na kojem su me zaustavili partizani — obećao im je doktor kad su se odvezli dovoljno daleko od grada, ali nije mogao ispuniti ono što je obećao, jer su zimski golet šuma, mrtvi mir i praznina oko njega mijenjali teren do neprepoznatljivosti* (ДЖ 238).

Pasternak slika tipično ruski pejzaž čiji je neizbježni dio željeznica: Živagova porodica bila je tri dana na putu i vidjela samo tračnice koje su vodile kroz polja, šume, pored seoskih krovova, a sve je bilo prekriveno snijegom (ДЖ 122); željeznička pruga bila je sva zametena snijegom (ДЖ 210); u mećavu upada, zaglavljuje se voz koji ide prema Uralu i zaustavlja na beživotnoj pustoši (ДЖ 128); snijeg koji su putnici tri dana čistili ležao je u nepreglednim i debelim slojevima na prostoru širokom hiljade kilometara (ДЖ 132–133); vozovi zapali u snijeg, zauvijek zaustavljeni i pokopani u snijegu, vukli su se kilometrima gotovo u neprekidnom lancu (ДЖ 210). Scene sa velikim nanosima posebno su upečatljive: (a) snijeg je ležao u dubokim naslagama iznad praga šupe koja je izgledala kao pogurena; (b) snijeg je visio sa krova poput gigantske kape s gljivama; (c) iznad streha, kao zabijen u golemi snijeg, lebdio je i plamtio sivom toplinom *mladi tek rođeni polumjesec* (ДЖ 247), (d) na sječi šume ljudi su sami sebe uprezali u saonice, na sebi vukli brvna i do prsa propadali u snijeg (ДЖ 280). U nekim opisima zime pisac uvodi više boja: dok je iza prozora bila mračna zimska noć, Živago je bio okružen blaženim, slatkim životom i tišinom; svjetlost mirne žute svjetiljke padala je na bijele listove papira i lebdjela zlatnim odsjajem na tinti u mastionici; svjetlost punog mjeseca stezala je snježnu čistinu: *raskoš mračne noći bila je neopisiva* (ДЖ 242). Pasternak primjenjuje ponavljanje da bi pojačao utisak: *Bila je zima. Bio je grad. Bilo je veće* (ДЖ 46).

33. Pisac daje jake i upečatljive slike esktrernih oblika ispoljavanja zime i hladnoće na širokim ruskim prostorima: snažnih mećava, žestokih mrazeva i velikih snjegova. Za sve to imao je u ruskoj zimi obilje materijala i mnogo uzora u ruskoj književnosti (još od A. S. Puškina koji je napisao pripovijetku МЕЧАВА [МЕТЕЛЬ]), što Andrić nije imao u našoj književnosti.

34. Svjedok većine mećava i vijavica bio je doktor Živago. Jednom noću, nakon majčine smrti, probudilo ga je kucanje na prozoru (ДЖ 6). Njegova tamna soba bila je natprirodno osvijetljena bijelim lepršavim svjetlom. On je samo u košulji potrčao do prozora i priljubio lice uz hladno staklo. Vani se nije vidjela cesta, groblje, povrtnjak jer je bjesnila bura, a *vazduh se dimio od snijega*. Pisac daje personifikacijski komentar: moglo bi se pomisliti da je oluja primijetila dječaka i, shvatajući koliko je strašna, uživala je u utisku koji je ostavila na mališana. *Zviždala je i zavijala i na sve načine pokušavala privući pažnju maloga Jure*. A dotle su s neba, u vrtlogu za vrtlogom, *beskrajni smoci bijele tkanine* (= snijega) padali na zemlju. *Oluja je bila sama na svijetu, ni u čemu nije imala suparnika*.¹³⁸

¹³⁸ *Noću je Juru probudilo kucanje na prozoru. Tamna ćelija bila je natprirodno osvijetljena bijelim lepršavim svjetlom. Jura je samo u košulji pritrčao prozoru i priljubio lice uz hladno staklo. □ Iza prozora nije bilo ceste, groblja, povrtnjaka. U dvorištu je bjesnila bura, vazduh se pušio od snijega. Moglo bi se pomisliti da je oluja primijetila Juru i,*

Jednom je Živago išao po gradu kada je počeo da pada veoma gust snijeg i da bjesni mećava, *ona mećava koja na otvorenom polju cijukom liježe na zemlju a u gradu se bacaka u tijesnoj slijepoj ulici kao da je zalutala*.¹³⁹ Snježna oluja mlatila je doktora po očima i prekrivala odštampane redove novina svojim sivim i šuštavim snježnim mrvicama. Daleko od porodice Živago je zamišljao kako supruga Tonja ide preko polja u mećavi sa kćerkom u naručju, zamotanom u deku, noge joj propadaju u snijegu, ona ih izvlači na silu, a mećava je zameće, vjetar ruši, ona pada pa se diže, nemoćna da stoji na slabašnim nogama (ДЖ 208).

Za oznaku mraza Pasternak bira najjače epitete: *snažan* [сильный], *strašan* [страшный], *ljuti* [лютый],¹⁴⁰ *zujerski* [зверский].¹⁴¹ Kod ovog pisca mraz više jača,¹⁴² nego što se smiruje i dolazi najčešće noću: jednom je naletio neočekivano (ДЖ 21), drugi put se pojavio u vedroj jesenjoj noći (ДЖ 62), treći put bio je žestok [трепучий] (ДЖ 74), četvrti put je skovao u jedno zemlju, vazduh, mjesec i zvijezde (ДЖ 159), peti put se iza prozora plavila neopisiva zimska mrazna noć (ДЖ 242). Ponekad je padalo veće sa različitim nijansama boja (čas obraslo u kosmato inje koje se zbog gustine nije činilo bijelim, već crnim, čas prozirno sivo i saosjećajno kao *paperje vrbe* [сердобольный, как иушкин вербы], čas se mrazni vazduh „uvečeravao“ [вечеревший морозный воздых]). Mraz po danu ne izaziva Pasternakovo posebno interesovanje pa su i

shvatajući koliko je strašna, uživala u utisku koji je ostavila na njega. Zviždala je i zavijala te na sve načine pokušavala privući Jurinu pažnju. S neba, vrtlog za vrtlogom, beskrajni smoci bijele tkanine padali su na zemlju, obavijajući je pogrebnim pokrovom. Oluja je bila sama na svijetu, ni u čemu nije imala suparnika (ДЖ 6).

¹³⁹ Jurij Andrejevič skretao je iz jedne sporedne ulice u drugu i već je izgubio računicu o broju napravljenih zavoja kada je iznenada veoma gusti snijeg počeo da pada, a mećava stala da bjesni, *ona mećava koja uz zavijanje liježe u otvorenom polju na zemlju, a u gradu se praćaka u uskoj mrtvoj ulici kao zalutala* (ДЖ 106).

¹⁴⁰ Bili su ljuti mrazevi. Prelomljeni zvukovi i forme bez vidljive veze pojavili su se u mračnoj magli, stajali, pomicali se, nestajali (ДЖ 207).

¹⁴¹ Ali je zujerski mraz sa maglom razdvajao pojedine komade sumanutog prostora, kao da nije bio jednak svugdje na svijetu (ДЖ 207).

¹⁴² Mrznulo je, mraz je bio sve jači. Napolju je bilo sunčano. Snijeg je požutio pod podnevnim zrakama, a u njegovo medno žutilo ulivala se slatkim sedimentom narančasta gustina rano spuštene večeri (ДЖ 244). ♦ Sve je više stezao mraz. On je postao osjetno jači. Bilo je poprilično svijetlo u satima kad se donedavno već mračilo (ДЖ 209)]. ♦ Nastupio je dan poslije jakih mrazeva. Dan je bio pun nepomične težine, dan oslabljenog mraza i života koji je nestao, koji kao da je priroda stvorila, stvorila kao za sahranu (ДЖ 53)]. ♦ Mraz je omekšao, s tamnog neba, prekrivenog niskim oblacima, snijeg samo što nije počeo da pada (ДЖ 245).

iskazi manje-više neutralni (*bio je suvi mrazni dan s početka novembra*, ДЖ 23; *bili su vedri mrazni dani*; ДЖ 129). Mrazne zore javljaju se samo kao dio poređenja: *zimске ptice sa svijetlim, poput smrznute zore, perjanicama* [зимние птицы с ярким, как морозные зори, оперением] (ДЖ 197). Snažne slike mraza daju se i u drugim kontekstima: (a) iako je on prekrivao dna prozora tankom kristalnom korom, bilo je jasno da su oni prozirni; (b) predio je bio smrznut, kao razlomljeni orah, (c) tračnice su pucale na mrazu, za vedre jesenje mrazne noći pod nogama su se glasno mrvile krhke ledene ploče.¹⁴³

Pasternak više slika kriolizam kao pjesnik nego kao prozaista. U prizorima sa snijegom on posebnu pažnju obraća na njegovu boju. Razumljivo bjelina najviše dolazi do izražaja. Malog Juru budi usred noći kucanje na prozor i natprirodno osvijetljena soba lepršavim snijegom (ДЖ 6). U sredini romana sunce je obasjalo površinu snijegom takvim sjajem da je bjelina mogla zaslijepiti (ДЖ 130), a pred kraj bijela je vatra zasjajepijuće obasjavala neosvijetljen snijeg na mjesecini (ДЖ 243). Ponekad bjelina čini okosnicu šireg opisa pejzaža u kome se snijeg naziva bijelim platnom (dva puta) i hladnom staklenom bjelinom (jednom), a njegovo padanje bijelom ludošću. Bjelina je posebno došla do izražaja kada se voz našao zameten u snijegu. Slika snijega pojačava se potenciranjem njegove sjajne glatke površine.¹⁴⁴ Kao jak motiv uvodi se snježni pokrov.¹⁴⁵ Snijeg je kod Pasternaka veoma rijetko žut: on se žutio pod sunčanim zrakama poslijepodneva, a narančasta gustina rano pale večeri ulivala se u žutost meda

¹⁴³ *Bila je vedra jesenja noć sa mrazom. Krhke ledene ploče mrvile su se pod Antipovim nogama. Zvezdano nebo, kao plamen špirita koji gori, osvijetljavalo je dinamičnim plavim odsjajima crnu zemlju sa grudvicama smrznutog blata* (ДЖ 62).

¹⁴⁴ *A sunce je obasjalo snježnu glatkoću tako bijelim sjajem da je bjelina snijega mogla da zaslijepi. U kakve je samo ravnomjerne komade lopata izrezala njegovu površinu! Kakvim se suvim, dijamantskim iskrama ono rasulo u prorezima!* (ДЖ 129). ♦ *Dok su to objasnili Juriju Andrejeviču, snježna glatkoća u blizini lokomotive, poput dahtećeg odbljeska požara, bila je osvijetljena vatrenim bljeskovima iz dimnjaka i pepela na podu lokomotive. Odjednom je jedan od tih jezika jarko osvijetlio komad snježnog polja, parnu lokomotivu i nekoliko crnih figura koje su protrčale po rubu okvira lokomotive* (ДЖ 127)].

¹⁴⁵ *Na planini je stajala usamljena kuća, otvorena sa svih strana. Bila je okružena vrtom koji je vjerovatno izrastao ljeti, a sada zdanje nije štitio svojom šarenom, smrznutom prorijeđenošću. □ Snježni pokrov je sve poravnao i zaokružio. Ali sudeći prema osnovnim neravninama padine, koju je bespomoćno mogla sakriti svojim grebenom, u proljeće se, vjerovatno odozgo, u cijev vijadukta ispod željezničkog nasipa, niz zavojiti kanal slivao potok, sada gusto prekriven dubokim snijegom, kao što se skriva pod brdom perjanog jorgana dijete s pokrivenom glavom* (ДЖ 129)].

sa slatkim sedimentom.¹⁴⁶ Tamne boje snijega takođe su predstavljene, najviše crna: u crnoj daljini na crnome snijegu ulice su sasvim drugačije izgledale (ДЖ 115), snijeg natopljen dimom i čađom crnio se svojim potpuno sagorjelim mrljama i bio ispunjen zaleđenim splačinama, snijeg se na ulicama crnio ukazujući na to da je topljenje počelo (ДЖ 172). Snijeg rjeđe ima druge boje: tamnu (tamna snježna ulica, ДЖ 120), sivu (sivi snijeg kaldrme u praskozorje) i prljavu (zaprljani snijeg, ДЖ 53).

Nije samo odslikavan snijeg kao dio prirode nego se to čini i u odnosu na čovjeka. Npr. Komarovski je došao iz decembarskog mraka prekriven snijegom koji je padao u slojevima s njegovog krznenog kaputa, šešira i galoša te se topio u komadima, praveći lokve po podu; od ljepljivog snijega vlažni brkovi i brada izgledali su kao lakrdijaši. Ili: muškarci su ušli iz hladnoće u dubokim cipelama, a njihove su žene, osvježene na studeni, u krznenim bundicama otkopčanim na dva gornja dugmeta i paperjastim maramama nataknutim na kosu pokrivenu injem, izgledale kao nevaljale vragolanke.¹⁴⁷ Hladnoća je koji put bivala tako velika da je čak u rukavicama bilo bolno da se dodirnu zaleđene cjepanice na koje se snijeg zalijepio (ДЖ 247). Snažne su scene u kojima se prikazuje kako se čovjek bori da opstane na snježnom i hladnom prostoru: Streljnikov je zimi sam preko Sibira krenuo pješice prema zapadu, skrivao se, gladovao, zagrtao u snježne smetove, provodio noć u snijegom prekrivenim vozovima koji su tada u beskrajnim lancima stajali pod snijegom na sibirskoj željeznici. Tu su i opisi životinja: kada se u ranu zoru škripne vratima, slučajno kihne ili snijeg počinje da pucketa, iz kupušnjaka strše ispod snijega uši zečeva čijim je tragovima uzduž i poprijeko išaran snijeg. Naročito je markantna slika sa vukovima u hladnoj zimskoj noći i na mjesecini.¹⁴⁸ Naravno opisuju se i

¹⁴⁶ *Mrzlo se, mraz je primjetno jačao. Napolju je bilo sunčano. Snijeg se žutio pod sunčanim zrakama poslijepodneva, a narančasta gustina rano pale večeri ulivala se u svoju žutost meda sa slatkim sedimentom* (ДЖ 244).

¹⁴⁷ *Muškarci su ušli iz hladnoće u dubokim cipelama koje su im visjele na nogama [...], a njihove su se žene, osvježene na hladnoći, u krznenim bundicama otkopčanim na dva gornja dugmeta i paperjastim maramama nataknutim na kosu pokrivenu injem, naprotiv, činile nevaljalim vragolankama* (ДЖ 3).

¹⁴⁸ *Bijela vatra, koja je grlila i obasjavala neosjenčen snijeg na mjesecini, zaslijepila ga je. U početku nije mogao ni u šta da zaviri niti šta da vidi. Ali trenutak kasnije začuo je dugo zavijanje iz cviljeće utrobe, oslabljeno daljinom, da bi zatim primijetio na rubu čistine iza jaruge četiri izdužene sjene, ne veće od male crte. □ Vukovi su stajali jedan pored drugog, njuškama okrenutim prema kući i, dižući glave, zavijali na mjesec ili na prozore Mikulicine kuće, koji su se svijetlili u srebrnim prelivima. Nekoliko su trenutaka stajali nepomično, ali čim je Jurij Andrejevič shvatio da su to vukovi, udaljili su se od čistine kao psi, spuštajući bokove, kao da je doktorova misao doprla do njih. Doktor nije uspio da vidi u kome su pravcu nestali* (ДЖ 243).

drveće: u dubini šume vladao je san i mir, dok su povremeno neki grmovi i drveće oslobađali donje grane od snijega kao iz ogrlica; zimi su pod snijegom gole grane listopadne šume bile tanke i jadne, poput vlasi na staračkoj bradavici. Vrlo je upečatljiv opis oskoruše pod snijegom koja je Živaga podsjetila na Larine bijele ruke pa je nesvjesno povukao njene dvije grane a ona ga je gotovo kao svjesno biće zasula snijegom.¹⁴⁹

Svježinu slikanja ponekad pojačava personifikacija: dok je tamno grimizno sunce još kružilo iznad plave linije smetova, snijeg je željno *usisavao ananasnu slatkoću* kojom ga je ono plavilo. Veoma su snažne deskripcije padanja snijega.¹⁵⁰

Markantne su deskripcije pahuljica, koje Pasternak vidi u različitim slikama kao (a) bijele čvoriće, (b) rastopljene mrvice hljeba kojima se hrani riba, (c) sivu pahuljastu prašinu. Kod ovog pisca dan je hladan i vjetrovit (ДЖ 106, 165), hladan i mračan (ДЖ 228), jutro je hladno i oblačno (ДЖ 18, 197), a noć samo hladna (ДЖ 153). Jaki su opisi leda iinja, i uopšte hladnoće.¹⁵¹

¹⁴⁹ *I isto tako pojačavajući brzinu, stražar se u snažnom zaletu u stojećem stavu odmakao u stranu na dugim škripečim skijama i počeo da se udaljava po cijelcu sve više iza golog zimskog grmlja, kao iza prorijeđene kose. A staza kojom je doktor išao vodila je upravo do spomenute oskoruše. □ Bila je napola u snijegu, napola prekrivena smrznutim lišćem i bobicama sa ispruženim njemu u susret dvjema granama pokrivenim snijegom. Sjetio se Larinih velikih bijelih ruku, okruglih, velikodušnih i, uhvativši se za grane, povukao je drvo prema sebi. Kao svjesnim uzvratnim pokretom oskoruša ga je zasula snijegom od glave do pete. Mrmljao je, ne razumijevajući što govori, i ne sjećajući se samoga sebe: □ – Vidjeću te, moja ljepojko, princezo moja, srce moje. □ Noć je bila vedra. Mjesec je sijao. Uputio se dalje u tajgu do brižljivo čuvane jele, iskopao stvari i napustio logor (ДЖ 209).*

¹⁵⁰ Jedna od njih izgleda ovako: *Napolju je još bilo mračno. Snijeg u vazduhu bez vjetra sipao je gušće nego dan prije. Krupne kosmate pahuljice padale su lijeno i nedaleko od zemlje još se zadržavale kao da su oklijevale da li će leći na zemlji ili ne. □ Kad smo izašli iz sporedne ulice za Arbat, malo se razvedrio. Snijeg je do pola prekrrio ulicu bijelim zastorom koji se spuštao i čiji su se baršunasti krajevi valjali i zapletali pod nogama pješaka, tako da se gubio osjećaj kretanja pa se činilo da se stoji u mjestu. □ Na ulici nije bilo žive duše. Putnicima iz Siveva niko nije dolazio u susret. Ubrzo ih je pretekao, sav u snijegu, kao izvajan u žitkom tijestu, kočijaš sa praznim kolima i kljusetom ubijeljenim od snijega te ih je za basnoslovnu, a do tada potpuno beznačajnu, sumu primio sa stvarima u laki fijaker, izuzev Jurija Andrejeviča koga su, na njegovu molbu, pustili da, bez stvari, ode pješice na željezničku stanicu (ДЖ 120).*

¹⁵¹ *Bila je ledena hladnoća. Ulice je prekrivao crni led, gust kao staklena dna razbijenih boca piva. Bolno je bilo disati. Vazduh je bio napunjen sivim injem pa se činilo se da škakilja i bocka svojom kosmatom čekinjom, baš kao što je sijedo krzno okovratnika Lare*

35. Među Šolohovljeve najjače opise kriolskog pejzaža spada onaj u kome se ističe da (a) zimi hladni zimski vjetrovi cvile i zavijaju noseći bijeli mršavi snijeg sa brežuljka, zamotavajući ga u snježne nanose i gomilaju u slojeve, (b) u sumrak plavičasto sunce blista šećerasto, (c) u blijeda ljubičasta jutra, uz ružičasto sunce, snježna gromada snijega visi nad liticom sve dok je ne podloče jugovina ili ne zbríše nalet bočnoga vjetra, a onda, povučena nadolje, uz tupu i meku riku, sunovraćuje se, drobeći grmlje na putu, lomeći stabla gloga stidljivo priljubljenog uz padinu, a zatim brzo diže za sobom vreli srebrni rub snježne prašine ka nebu.

Veoma su upečatljivi Šolohovljevi opisi kraja zime, u kojima kao dominante dolaze snijeg i led: snijeg je – plav, pun vlage nastale topljenjem (TĐ 847), prhak, natopljen vodom (TĐ 248), modar od vlage (TĐ 540), rupičast, ljušturast (TĐ 528); ispod njega odzvanjaju, kao da pjevaju, nevidljivi potocići (TĐ 847), bučne bujice snježne vode prijete stepskom proljećnom besputicom (TĐ 103), po otopljenom utabanom putu konji mijese mokri snijeg (TĐ 462), na crnoj pozadini raskvašene zemlje bijele se preostali komadići snijega (TĐ 531), u rano proljeće snijeg kopni, a i trava se, plegla tokom zime, suši (TĐ 878), zima se ne predaje iako se topi napali snijeg, duva južni vjetar i zemlja dolazi sebi (TĐ 76), stepska rječica, prepuna vode kao grudi hraniteljke, stenjući lomi led (TĐ 124), ljudi gacaju po otopljenom snijegu (540).

Šolohov uvodi metafore u kojima jugovina izjeda snijeg (TĐ 102), koji se izazivački jarko bijeli (TĐ 416). Jedan od tipičnih Šolohovljevih opisa kraja zime izgleda ovako:

Bilo je proljeće. Sunce je sve više peklo. Na južnim obroncima brežuljaka snijeg se topio, a u podne je zemlja, ridokosa od prošlogodišnje trave, već bila prekrivena prozirnom ljubičastom izmaglicom isparenja. Na prisojnim mjestima, na humkama, pojavili su ispod samorodnog kamenja uraslog u ilovaču prve svijetlozelene, oštre klice mirišljive trave. Ogolio je jesenji ugar. Sa napuštenih zimskih drumova poljske vrane preselile su se na ozimne usjeve preplavljene otopljenom vodom. U trupcima i jarcima ležao je snijeg plav, zasićen do vrha vlagom; odatle je hladnoća još uvijek oštro bila, ali nevidljivi za oko prolječni potoci već su žuborili tanano i pjevljivo u dubokim jarugama pod snijegom, a stabla topola su se jedva primjetno tek vidljivo i nježno zazelenjela u šumarcima (TĐ).

nadraživalo i ulazilo u njena usta. Lara je išla praznim ulicama. Na putu su se pušila vrata čajnica i kafana. Iz magle su izranjali opaljena lica prolaznika, crvena poput kobasica, i bradate njuške konja i pasa u ledenim ledenicama. Prozori kuća prekriveni debelim slojem leda i snijega kao da su bili umazani kredom i po njihovoj neprozirnoj površini kretali su se odrazi u boji upaljenih jelki i sjene onih koji su se zabavljali, kao da su ljudima na ulici pokazivali iz kuća maglovite slike na bijelim čaršafima obješenim pred čarobnom lampom (ДЖ 46).

Bitan pokazatelj završetka zime je led: on se lomi i pliva po Donu te svjetluca slabašnim mjehurastim plavetnilom (ТД 542), zelena i providna voda zatapa rupe na ledu (ТД 493), rijeka lomi led (ТД 462), led, odmrznut po vrhu, postaje porozno nabreknut (ТД 98), led se pokreće (ТД 847), sredinom Dona, kao nagovještaj topljenja, u velikim bijelim listovima plove komadi leda (ТД 247). Šolohov u deskripcije kraja zime uvodi milozvučne izraze tipa: ujutro su sumrazice stvarale tanak led [ледозвонили] (ТД 98).

U opise početka zime Šolohov najčešće upričava krioneme <snijeg>, <mraz>, <led>, <vjetar>: u novembru su došli mrazevi, padao je rani snijeg, a Don stao; na krhkom plavo-sivom ledu rijetki pješaci prelazili su na drugu stranu, a ispod je ležao mjehurasti led (ТД 244–245), osvanuo je predzimski dan sa mrazem i veselim lakim ledom [ледозвон] (ТД 20), oprljeno prvim mrazom lišće je blistalo kao da je bilo posuto pepelom vatre koja se gasila (ТД 808), jesen je gazdovala u bolničkom vrtu, prekrivala staze narančastim bronzanim lišćem, gužvala cvijeće jutarnjim mrazevima i vodenim zelenilom natapala travu (ТД 202), mijenjajući pravac, vjetar je duvao čas s juga, čas sa sjevera; sunce je plovilo u plavkastoj bjelini neba; jesen je, gazeći po odori ljeta, šuštalala lišćem koje je opadalo, zima se navalila mrazevima i snjegovima (ТД 114), počela je seoba divljih ptica; noću je odjekivalo uzbuđujuće graktanje ždralova nad hladnom, crnom zemljom; žurile su ptice selice, bježeći od nastupajućih mrazeva i hladnih sjevernih vjetrova u visinama (302).

Snijeg je kod Šolohova *velik* (dial. *хрушкый*): na velikom snijegu jasno su ostajali tragovi vezane debele čarape (ТД 85), vjetar je vitlao veliki snijeg (ТД 115), *igličast* i *prhak*: u grozdovima je padao omršavjeli snijeg, igličast i prhak (ТД 81), *sipak*: visoke humke zametene su sipkim snijegom (ТД 309), *zrnast*: pod nogama je ležao zrnasti snijeg (ТД 553), *mekan*: snijeg je bio lako ovlažen jugovinom i veoma mekan, toliko mekan da se čak pri hodanju nije osjećao i gotovo da nije škripao (ТД 817). Šolohovljev snijeg ima tvrdu koru (508), ponekad dobija izgled bijelih mrvica (ТД 578); on se nevino plavi (ТД 462), ima kristalni sjaj (ТД 626), povremeno pada i pokriva nebo mutnom umiljatom navlakom (ТД 325). Zimski vjetrovi su studeni (578), hladnoća je ljepljiva (ТД 14), mrazevi strašni [трепсучие] (ТД 780), led igličast (ТД 878), smetovi ukočeni i zalizani od vjetra (ТД 332), zimski dan mutan (ТД 518), a snježni greben brda osljepljujući svijetao, okupan sunčanom gleđu, bijel kao iskričavi šećer (ТД 347).

Šolohovljene krioneme imaju svoju povećanu masu (brdo snijega – ТД 326, ogromna snježna gromada – ТД 578, bjelina velikog snijega – ТД 94), dubinu (konji su propadali u duboki snijeg – ТД 344, ležao je duboki snijeg – ТД 511–512), gustoću (padao je gust snijeg – ТД 521) i pojačani intenzitet (iz dana u dan mraz je jačao – ТД 76, mokra je zemlja oštrije disala hladnoćom – ТД 227, led je rastao – ТД 81) i trajanje (bile su duge beskrajne zimske noći – ТД 765). Smanjenje količine i intenziteta kriolskih elemenata odslikava se rjeđe (sitna snježna prašina – ТД 238, laki mraz – 565, sićušne pahuljice – 812).

Šolohov na originalan način potencira odnos ljudi prema hladnoći: jedan je junak čitavu zimu (jaku na donski način) proveo u kući sa širom otvorenim prozorima, čime je sebe i porodicu kalio (TĐ 391).

U kriolske slike Šolohov uvodi tragove: zečije (jasno su se plavili zečiji tragovi – TĐ 56, kao mreža u djevojačkom vezu ležali su vijugavi šavovi zečjih tragova – TĐ 76), vukova, losova, divljih koza (na prvom čistom snijegu u planinama ljudi su često vidali tragove životinja: vukova, losova, divljih koza – TĐ 121), a takođe čovječijih (od grma su se zrakasto širili tragovi ljudi – TĐ 499).

Šolohov obraća pažnju i na zvukove, prije svega snijega (iza prozora čulo se pucketanje snijega, zveket sablji, prigušeno „trrrrr!“ – TĐ 480, mirno je škrgutao snijeg – TĐ 513, glasno je škripao tvrd snijeg – TĐ 842, ispod saonika škripao je i pucketao snijeg – TĐ 755, zrnasto-plavi, sitni snijeg pucketao je ispod noga kao šećer – TĐ 481) i leda (ispod kopita škrgutao je led – TĐ 250, na Donu je pucalo snijeg kao topovska đulad – TĐ 87, kozak je uz pucketanje mrvio čizmama zvonkasti snijeg – TĐ 327, led se uz pljeskanje vode rascijepio – TĐ 357), studeni (ukazala se bučna staklena studen neba – TĐ 68).

Sliku zime Šolohov obogaćuje injem koje se bijeli na dijelovima tijela (na kratkim bjeličastim obrvama ležalo je meko inje – TĐ 78; na obrvama se osjećala priyatna hladnoća inja, 755; na kratko štucovanim brkovima blistalo je paperje inja – TĐ 339; usta su bila okružena injem – TĐ 473; kod nekih oficira bijelila se od inja sijeda kosa – TĐ 345), obući (čizme su bile zasute prašinastim injem – TĐ 155), životinjama (para se u obliku inja taložila na grivu – TĐ 250) i drveću (šuma je ukrašena vezom od inja – TĐ 81; na drveću leži nježno, baršunasto inje – TĐ 115; grane klena bile su ušećerene od inja – TĐ 491; kraj bunara topola je opšivena injem – TĐ 626; rakita je bila zasuta paperjem inja – TĐ 499; plavkastim injem porubljeni su plotovi i drveća – TĐ 747; gusto inje ležalo je na drvenim ogradama i krovovima – TĐ 760). Inje pokriva naselja (grad je bio obavijen maglom i injem – TĐ 359), dijelove kuća (prozor je bio izvezen bijelim paperjem inja – TĐ 470), zimska prevozna sredstva (saonice su bile posute paperjem inja – TĐ 488), rešetke (na njenim rebrima ležala je kora inja – TĐ 504) i dr.

Snažni su opisi zimske stepe, u kojima se potencira tišina, ćutanje, zastiranje vidika, plavetnilo, jednoličnost i beskraj: snježni prostor stepe ispunjen je mrtvim ćutanjem (TĐ 765), kao začarana ležala je stepa u mrtvome ćutanju (TĐ 808), u stepi je vladala prozirna tišina (TĐ 68), u stepi se od snježne magle ništa nije vidjelo (TĐ 751), stepa se dičila ljubičastim plavetnilom (TĐ 341), stepa je ležala u djevičanskom plavetnilu svježeg snijega (TĐ 296), stepa je bila prekrivena snijegom i smetovima (TĐ 755), na sjever su odlazili telegrafski stubovi i stepa beskrajna u svojoj snježnoj zlokobnoj jednoličnosti (TĐ 332), istočni vjetar se ponašao kao kozak u rođenoj stepi (TĐ 485), snježni prostor, obgrljen horizontom, bio je svijetao, samo se na istoku, pod samim vrhom horizonta, pod navučenom ljubičastom gazom lelujala stepa (TĐ 347).

Tkivo zimskog pejzaža Šolohov šara snježnom prašinom: u jednom slučaju njen se srebrni skut diže ka nebu (ТД 238), u drugom ona se, sitna, valja pod nogama (238), u trećem radi se o srebrenoj magli (ТД 507). Prašina je ponekad mrazovita, dok je vjetar kovitla (ТД 306) a ponekad mokra luta po vrhovima planina, propada u jaruge i nestaje sliježući se na greben (ТД 468). Ovim motivima blisko je snježno polje koje pisac slika kao tužno sa velikim nanosima snijega (ТД 461), a u opisu zimskog Dona stresaju se obale od sudara i mrvljenja ledenih polja (ТД 101).

Šolohov prenosi i najkarakterističniju aromu zimskog ambijenta: miriše na otopljeni snijeg (ТД 522), vjetar donosi miris konjske mokraće i otopljenog snijega (ТД 121), osjeća se poznati i srcu dragi miris snijega (ТД 763), hladnoća je još više pojačavala miris ocvalih ljubičica (ТД 860), oštar mrazovit vazduh bio je ispunjen sočnim mirisom plodova (ТД 248–249), ujutro su se hvatati laki mrazevi, a oko podne zemlja je dolazila sebi pa je mirisalo na proljeće, mrazom opaljenu koru višanja i natrulu slamu (ТД 98).

Kao detalje „ljudskog zimskog pejzaža“ Šolohov uvodi brkove bijele od snijega (ТД 474), obrve sa kojih se stresaju pahuljice koje su se lijepile (ТД 836).

Pored dominantne i veoma česte bijele boje (posebno snijega) Šolohov voli da u sliku zime ubaci plavetnilo: komadić vedrog neba virio je kroz maglu i osljepljivao hladnim plavetnilom (ТД 777), led je na Donu izbijao neupadljivim mjehurastim plavetnilom (ТД 542). Piscu je posebno draga ljubičasta boja: sunce sija a unaokolo je beskrajni ljubičasti snijeg (462), na ljubičastom snijegu, pod slabim večernjim zvijezdama, konji su stajali potišteno (ТД 480). Tu je i ružičasta boja: sunce je zalazilo iza snježnog, ružičastog ruba horizonta (ТД 755).

Upečatljive su slike drveća (smrznute grančice jele lijepile su se za prozore, ТД 337), pahuljica (pred veče su nad studenom zemljom, spuštajući se, počele da kruže pahuljice, ТД 309), odjeće (ona se zaledila mokra od vijavice, nadula se i odzvanjala pri svakom pokretu, ТД 756). Snažne su slike snijega koji se kao tijesto gužva: noge su mijesile razdrobljeni snijeg (365), mnoštvo isprskanih konjskih noga mijesilo je snijeg (ТД 524). Pisac opisima zime daje ponekad prizvuk erotike: ženama su se modrili obrazi i usne, a pod širokim donjim dijelovima suknji bestidno je gazdovao mraz (ТД 519). Šolohov ubacuje i kriolske dijalektizme (npr. *хрушкий* 'veliki'), od kojih neke mora da razjasni u fusnotama: *На льду сѣоял наслuz*¹⁵², *из-ѿод конских коуыѣ, шийя, лешели брызѣи и комя*, [...] (ТД 507).¹⁵³

¹⁵² Daje se sljedeće objašnjenje: snježni pokrov na ledu natopljen vodom [снеговой покров на льду, пропитанный водой].

¹⁵³ *Na ledu je stajao nasluz [snježni pokrov na ledu natopljen vodom], ispod konjskih kopita, šisteći, letjele su kapljice i grudvice [...]*

O zimi je Šolohov u jednome drugome tekstu rekao sljedeće: *Možda svi volimo zimu zato što poput proljeća puni dušu uzbudljivim osjećanjem* (М. А. Шолохов. ЗДРАВСТВУЙ, ЗИМА).

U trotomnom romanu ARHIPELAG GULAG [АРХИПЕЛАГ ГУЛАГ, 1956] Solženjicin daje snažne slike dalekog sjevera u kojima dominira led koji u ogromnim količinama dolazi i odlazi; granitne oblutke zbijene oko jezera ledi zimska noć; more urla od vjetra prekriveno sitnim zdrobljenim ledom, ponegdje i stvrdnutim; polarna svjetlost plamti na pola neba; ptice kokodaču i krište; riču mladi jeleni; odvija se varljiva igra dana i noći, topline i hladnoće (čas se razvedrava, čas otopljava); i sve se to diže na planetarni nivo – zajedno sa svim tim zemlja se okreće sa svojom istorijom, dok carstva padaju i nastaju (АГ 307). Slika leda pojačava se u paru sa vrućinom (*лег – жарок*, АГ 212) ili epitetom: *pakleni* led (АГ 321).

Najveći dio romana ne donosi nikave opise pejzaža. Recimo u knjizi I–II pisac pravi velike pejzažne pauze i od stotinu strana (21–128, 297–511 i dr.; Солженицын 2018^a). Njih najmanje ima u V–VII (gotovo da ne postoje; Солженицын 2018^c), gdje maksimalno dolazi do izražaja dokumentaristička proza sa ličnim podacima o realnim zatvorenicima (čak sa njihovim slikama), topografijom i dr.

Solženjicin daje i kvantitativne pokazatelje hladnoće na osnovu kojih se mogu izdvojiti pet temperaturnih grupa: od 4 do 5 stepeni,¹⁵⁴ tačno 30,¹⁵⁵ od 30 do 35,¹⁵⁶ od 45 do 50,¹⁵⁷ tačno 60°.¹⁵⁸

¹⁵⁴ U moskovskom zatvoru Lubjanka postojao je poseban dio figurativno nazvan „psečarnik“ [собачник]. U tome „prostoru za pse“ sa pola kvadratnog metra na tri osobe nije bilo prozora niti ventilacije, sa temperaturom od četiri do pet stepeni (zahvaljujući toplini tijela i disanju), zatvorenici su sjedili nedjeljama bez svježeg vazduha i vode za piće osim vrlo rijetke čorbe i čaja ujutro) samo u donjem vešu (zimska odjeća stavljana je ispod sebe), gola tijela bila su presovana, a od tuđeg znoja kožu su napadali ekcemi (АГ 67).

¹⁵⁵ Predviđeno je da kazneni izolatori budu hladni, vlažni, mračni i „gladni“. Zbog toga se nije grijalo (čak i kad je napolju bio mraz od 30 stepeni), nisu stavljala stakla na prozore, a zidovi su vlažili jer su zatvorski podrumi građeni u mokrom tlu (АГ 485).

¹⁵⁶ U ostrim i vjetrovitim stepskim zimama od 30 do 35° radove su obavljali i invalidi, bez ikakve mehanizacije, u ljetnoj odjeći zato što nisu imali pravo na toplu odjeću (jedna je zatvorenica po takvom mrazu gotovo gola tucala kamen golemim čekićem; АГ 632).

¹⁵⁷ Temperatura od 45 i 50 stepeni smatrana je prikladnom za rad (kao neradni dani računati su samo oni sa temperaturom nižom od 55 stepeni).

¹⁵⁸ Samovoljom pojedinih načelnika izvođeni su logoraši na rad po mrazu i od 60 stepeni (АГ 352).

Ruski pisac slika scene u kojima zatvorenici moraju da po noći ruke drže iznad jorgana zbog „bojazni“ zatvorske uprave da se ne bi ugušili ispod pokri-vača (i izbjegli poštenu istragu).¹⁵⁹ Zatvorenici su prinuđeni da i ljeti idu u zimskoj odjeći (AF 291). Ženama nije davano donje rublje, niti su dobijale čarape, čak ni marame za glavu pa su u ljetnoj odjeći odlazile na rad u polarnu zimu (AF 312). One koje su odbijale da prime zatvoreničku odjeću i da na njoj našiju brojeve skidane su u košulje i izuvane kako bi ih hladnoća natjerala da to urade (uprkos tome one su, odbijajući da se povinuju, i po mrazu hodale po lageru bose i u košuljama; AF 634). Za opanke nije bilo obojaka pa su zatvore-nici direktno vezivali žicom ili električnim kabelom komade autoguma za bosa stopala (AF 388). Opanci su po noći sakrivani ispod glave kako ih ne bi, iz kre-veta, ukrali s nogu (AF 388). Noću se sušila mokra odjeća na zatvorenicima, inače bi se smrznuli bez nje, bez obzira na to što je bila vlažna (od hladnoće su se ledile šubare i lijepile za zid, kao i kosa kod žena; AF 388). U jesen nije bilo dozvoljeno da se ljudi suše a zimi u dubokim snjegovima nisu nosili odjeću niti su obuvali cipele (AF 321). Zatvorenička odjeća bila je toliko skupa da niko nije smatrao neobičnom i čudnom scenom kada se usred zime zatvorenik svuče i izuje obuću, uredno preda opremu i trči gô dvjesto metara do druge skupine ljudi gdje se ponovo oblačio (AF 312). U kupaonici su zimi bili razbijeni prozori, a frizeri su u pamučnim pantalonama i džemperima šišali nage zatvorenike (AF 486). Bolesnici su iznošeni na snijeg i ostavljali da se pod jorganima smr-zavaju i po tri sata (AF 312). Kod Solženjicina pojavljuje se posebno često *уело-ірейка/ватник* 'jakna od vate na zakopčavanje';¹⁶⁰ u nju bi se zatvorenici na prisilnom radu zamotavali na studenom i oštrom vjetru (AF 361); kada su spa-vali u hladnim noćima, stražari su pazili da se njima ne pokrivaju pa su ih budili ako bi to uradili (AF 356). Od zimske odjeće izdvaja se *уолушубка* 'kratka, do koljena (obično) ovčija bunda'. Iako mučeni svrabom od vaši i sjeni-ca osuđenici nisu tražili da im dozvole da se skinu jer je bilo suviše hladno (AF 471).

Prozori na zatvorima bili su često bez stakala. Svjetlost je prodirala u ćeli-je na porcije: armirana mutna stakla stvarala su stalnu pomračinu a iznad *наморгника* [„brnjice“] (metalnog lista na prozoru sa manjim otvorima za vaz-duh) razapinjana je mreža koju je zimi zatrpavao snijeg i zatvarao posljednji pristup svjetlosti (AF 241).

¹⁵⁹ Zimi se zatvorenik uvijek želio sakriti i ugrijati ruke (AF 94).

¹⁶⁰ Prvi put postala je dio zimske odjeće Crvene armije u Drugom svjetskom ratu, a onda je krajem šezdesetih godina prošloga stoljeća zamijenjena modernijom odjećom. U pojedinim područjima Rusije to je mogla biti takođe topla košulja, kao i košulja bez rukava (*гушеірейка*).

Hrana je zimi bila oskudna i rijetka, što se ilustruje nizom primjera, recimo: jedan je zatvorenik u redu na mrazu satima čekao na kašiku surogatne kafe ali nije uspio doći do kotla, drugi je, razjaren, puzao prema zatvoreniku ukočenom od studeni da mu od gladi odgrize meso pod laktom koje je još bilo toplo (AF 119). U jednoj od četiri najsurovijih zima Građanskog rata ništa nije ostalo od ogreva, vozovi nisu mogli da dođu do stanice, vladala je hladnoća i morila glad (AF 172). Menze u surovim prognaničkim predjelima bile su samo dograđivane i to pomoću dasaka i potpuno neprikladne da se u njima jede tokom sibirskih zima: dobijeni obrok trebalo je donijeti po mrazu od kuhinje do zemunice (oko 150 metara); topla hrana nošena je duboko pod pazuhom, dok bi smrznute ruke stiskale kotlić (AF 504). Hljeb je davan zaleđen, sječen je sjekirama i dijeljen u pregrštima – sjeckan i drobljen; hranu je činio hladni slani losos od koga je u ustima gorjelo, a vatra ublažavana gutanjem snijega (AF 389). Za jelo je davan sušeni losos kome je davno istekao rok upotrebe, i to veoma slan pa se poslije radala velika žeđ, a tople vode (za čaj) nije nikada bilo, već su bile na raspolaganju samo bačve sa hladnom vodom (bilo je potrebno da se popije više krigli kako bi se žeđ utolila). Zatvorenici nisu mogli da se odreknu takve ribe pa su je jeli i vodu pili drhteći od unutrašnje hladnoće (AF 471).

Solženjicin slika stravične prizore prisilnog rada u periodu hladnoća. Npr. jedan je zatočenik rukama i poklopcem od lonca kopao jamu sličnu zvonu (okrenutom nagore) da ne bi zimu zimovao na otvorenom prostoru (AF 119). Neposlušne su privezivali užetima za saonice i vukli (AF 352). Osuđenici su zimi vadili rastaljeni treset ispod ilovače, lomeći je teškim čekićem, i, upregnuti u sanke, vukli kilometar uzbrdo (AF 486). Po studenom danu šest-sedam onemoćalih zatvorenika upregnutih u saonice teglilo je teret i po dvanaest kilometara; oni su tonuli u snijeg i padali, a saonice su se zaglavljivale; ali to nije bilo pravo mučenje, već obično „razgibavanje“ u odnosu na ono što se dešavalo na ušću Vičerge: trebalo je natovariti na saonice deset kubika drva – i u ljudskoj zaprezi dovući saonice na odredište (AF 273). Bili su i kuriozitetni slučajevi: logoraš Grigorij Ivanovič zimi je hodao u vrećama od papira sa probijenim rupicama za glavu i ruke ali se nije prehladio (AF 582).

Što se tiče grijanja, u običnim teretnim vagonima preuređenim za prevoz ljudi (теплушки) postojale su dvije grupe zatvorenika: obični (ффаеры – zatvorenici izvan kruga kriminalaca) i privilegovani (блатные [kriminalci]) (AF 279). Ovi drugi uvijek su zauzimali mjesto pored peći, otimali od prvih tople stvari i navlačili ih na sebe. A za loženje peći u tim vagonima izdvajane su svega tri kante uglja. Bilo je slučajeva, kao na trodnevnom transportu zatvorenika od Moskve do Perebora 1937, kada i po dva dana, 18–20 sati, uopšte nije bilo toplog obroka (AF 277). Ponekad se na sredini barake nalazila bačva s benzinom, pretvorena u peć, i ako je bila topla, para je prekrivala čitavu prostoriju (AF 388).

Mnogi zatvori bili su prenapučeni. Recimo, gustoća naseljenosti Soloveckog arhipelaga bila je veća od one u Belgiji (AF 312). U tamnicama Ivanova istovremeno se nalazilo 40.000, iako su bile predviđene za boravak tri do četiri hiljade, pa se nije mogla dići ili spustiti ruka; da se zimi ne bi ugušili, zatvorenici su izbijali stakla iz prozora odakle je onda udarala studen (AF 225). U jednoj od ćelija umjesto predviđenih dvadeset bilo je trista dvadeset kažnjenika, a na podu je ležala voda i to u vrijeme polarnih noći, bez bilo kakve svjetlosti, koja, ionako slaba, nije mogla da proдре od mase ljudi (AF 263). Dešavao se da se u transportu vozovima po 200 ljudi smrzavalo namrtvo, a oni koji bi se izvukli, trunuli su živi (mnogim su amputirane ruke, noge i nosevi), ispuštajući odvratni smrad (AF 630). Šatori bez prozora nisu zimi provjetravani pa su se ljudi gušili jer se zgušnjavao smrdljiv, vlažni i kiseli vazduh koji nenavikao čovjek nije mogao da izdrži ni dvije minute (AF 604). U Vajsuganskoj tragediji 1930. deset hiljada porodica (50-65 hiljada ljudi) prošlo je vozovima kroz Tomsk, a odatle pješice po hladnoći, umirući na putu; stanovnici usputnih sela kupili su leševe odraslih i djece (AF 781).

Zatvoreničke kupaonice bile su vrlo sumorne. Taj prostor nije vrijedilo da se nazove toplom riječju jer se u njemu pralo po šest ljudi u pet smjena kraj otvorenih vrata koja su vodila direktno na mraz (AF 572). Na novosibirskoj usputnoj tamnici zimi je u negrijanoj prostoriji za kupanje tekla samo hladna voda, a u nekim odjelima za kupanje uopšte nije bilo vode; zatvorenike su nagonili da trče po stvari bosi i goli po snijegu (AF 267). Za narušavanje reda čitave su čete kažnjavane odvođenjem u snijeg (AF 312). Posebno je teško bilo ženama koje se gotovo nikada nisu mogle osjećati čistim – u logoru se zimi nije moglo oprati toplom vodom, već samo zaleđenom (AF 398).

Smrtnost je zimi bila velika – od šest do osam procenata (AF 305). Na Bijelom moru sto hiljada ljudi umiralo je za tri zimska mjeseca (AF 340). U ljetne mjesece ginulo je po 60–70 ljudi na dan, a zimi na stotine (AF 632). Strijeljanja zimi bila su surova pa se moglo vidjeti kako po snijegu vode bosa čovjeka samo u donjem rublju koji se drži pravo i samo usnama, bez pomoći ruku, drži i puši posljednju cigaretu u životu (AF 314). Osuđenike na smrt (смертники) dovodili su do kupališta, tamo im je naređivano da se svuku na snijegu i uđu unutra goli, a zatim su ih ubijali iz pištolja (AF 473). Na Kolimi samo se ljeti odmrzavala zemlja do jednog metra i tek su tada zakopavani oni koji bi umrli tokom zime (AF 287). Kolima je nazivana Polom hladnoće i surovosti u Arhipelagu (AF 351). Posebno je potresna sljedeća slika: bradati trupovi sveštenika, invalida i sifiličara dugo su ležali u donjem vešu u Golgovskoj crkvi i, zbog nedostatka prostora, da bi se dobilo više slobodnog mjesta, prislanjani su uza zid, a kada bi došlo povoljno vrijeme da se crkva isprazni, iznošeni su napolje i bacani sa Golgovske planine (AF 318). Ili ova: mrtvi su sakrivani ispod ležajeva da bi se za njih dobio dodatni obrok, mada to nije bilo prijatno: sa leša koji se hladio vaši su prelazile na tople zatočenike, na one koji su ostajali u životu; AF 318).

Rad na otvorenom prostoru dalekog sjevera bio je veoma težak, ponekad je trajao po čitav dan i noć u tri smjene dok je polarni mrak parala svjetlost fenjera a zatvorenici krčili panjeve po mećavi koja je put zametala snijegom višim od čovjeka (AF 321). U Kareliji je trebalo za vrijeme ljute zime u roku od tri mjeseca sagraditi tri željezničke pruge, bez bilo kakve pripreme, plana, skladišta i puteva (AF 357). Zimu i hladnoću pratile su surove radne norme koje su zatvorenici morali da ispunjavaju. Oni koji to nisu uspijevali kažnjavani su tako što su skidani do gola, oblivani hladnom vodom i tjerani da trče u logor (AF 251). Žene su kažnjavane „blaže“: smještanjem u šatore bez grijanja (AF 351). A posao je tekao po čitavu zimu bez i jednog dana pauze (AF 368). Nekad su zatvorenici morali da u ledenoj vodi vade brvna i iznose ih na obalu, za šta su kao nagradu dobijali slaninu (AF 564). Osuđenima je zima izgledala kao kuga (чумная зима): nisu se prali, smrzavali su se, tijelo im se gnojilo, harao je pjegavac (AF 780). Spavalo se ponekad u rupi koju bi izrovala zvjerka, ali je teško bilo utonuti u san jer je iz zemlje izbijala studen (AF 683). Zatočenici su u vrijeme hladnih sibirskih proljeća danima na obali drhtali čekajući pod nadstrešicom prevoz (AF 279). Život se sastojao samo od tri stvari: (a) rada, rada i rada, odnosno (b) gladi, hlada i lukavstva (AF 384).

Solženjicin opisuje hladnu unutrašnjost zatvora, logora, baraka, šatora, zemunica. Pri tome ukazuje i na kontrast: u nekim barakama život je bio koliko-toliko topao, a druge su izgledale kao *zamrznuto groblje* (AF 354). Negdje su barake imale peći, a negdje zemunice nisu grijane još od prethodne zime (AF 787). Na Kolskom poluostrvu logoraši su provodili čitavu polarnu mračnu zimu u običnim šatorima prekrivenim snijegom (AF 780). Zima se ponekad morala preturiti u sklepanim građevinama bez prozora (AF 793). Zemunice su koji put bile samo ukopane u zemlju, a na surovom Sjeveru živjelo se u običnim šatorima posutim zemljom ili obloženim letvama (AF 388). I kao za inat: rijetko kada su zemunice građene tokom ljeta (ma kako to bilo planirano), a gotovo uvijek u jesen ili u zimu, po blatu i mrazu (AF 564).

Pisac detaljno opisuje najgoru vrstu zatvorskog prostora – samice [капцеры]. Njihov kriolizam je nešto iznad normalnog. Npr. u moskovskom Lefortovu samice uopšte nisu grijane, već su topli bili samo hodnici u kojima su boravili dežurni nadzornici u valjenkama¹⁶¹ i jaknama od vate (AF 62). Zatvorenik skinut do donjeg rublja (ponekad do gaćica) morao je da tri do pet dana provede bez okrepe (toplo jelo davano je tek treći dan) nepokretan (jer je bilo tijesno) pa je onaj koji je tu dospio mislio da neće moći ni sat izdržati ali je nekim čudom ostajao živ i nakon pet dana. Samice je pratila vlaga i voda. Jedna je zatvorenica držana dva sata u ledenoj vodi bosa do gležnja kako bi priznala krivicu (AF 62). Drugog su kažnjenika gurnuli golog u betonsku rupu tako da nije mogao

¹⁶¹ Valjenke [валенки] spadaju u specifičnu rusku odjeću. To su tople čizme od filca, od valjane, presovane ovčije vune namijenjene za suvi snijeg i veliki mraz.

saviti koljena, raširiti i premjestiti ruke, okrenuti glavu dok je na glavu curila hladna voda i razlijevala se po tijelu u mlazevima (AF 62). Postojala je naivna predstava o tome da samica ima obavezno krov, vrata i bravu – u nekim slučajevima ništa od toga nije bilo: bila je to samo rastvorena brvnara na mrazu od 50 stepeni ili obična jama bez krova u kojoj su zatvorenici, kao Diogen u bačvi, izdržavali svoju kaznu (AF 485). Ali su neki mogli ostati i po deset dana (AF 522). Kriolizam toga prostora Solženjicin ponekad veoma detaljno, slikovito i dokumentarno opisuje.¹⁶²

Postojala su pravila za građenje zatvora: trebalo je da budu hladni, vlažni, tamni i gladni, zbog čega nisu grijani (čak ako je napolju bilo minus trideset), nisu stavljana stakla za prozore za dugu i tešku zimu, nije dozvoljavano da se zidovi osuše, prozori su, ako su uopšte postojali, bili mizerni (AF 485).¹⁶³

Logoraši su se nalazili u procijepu između hladnoće i gladi, žeđi i straha (AF 279). Umjesto prozora bili su ponekad mali otvori na vrhu, a dolje je bio cementni pod od koga je bilo hladnije i vlažnije nego u drugim ćelijama (AF 758). Osuđenici na smrt (смертники) posebno su patili zbog studeni: spavali su na cementnom podu ispod prozora na temperaturi od minus tri stepena i dok bi dočekali strijeljanje, već bi se smrznuli (AF 225). U kamenim zatvorima mučenje hladnoćom vršeno je skidanjem tople odjeće (AF 629).

Kada su u pitanju godišnjih doba, zatvorenici su imali, kao i drugi „narod“, svoje obrede vezane za zimsko i ljetne kretanje sunca: oni su mistički očekivali (uvijek bezuspješno) prve dane novembra i maja – ako bi počeo da duva južni vjetar, šaptali bi na uvo da će vjerovatno biti amnestija, ali ako bi se ustalili surovi sjeverni vjetrovi, grijali bi dahom ukočene prste, trljali uši, tapkali

¹⁶² *Tako je bilo s Kozirevom (opisi samice i mnogih stvari u njenom funkcionisanju jednaki su za sve takve prostore, osjeća se pečat zatvorskog režima). Zbog šetnje po ćeliji osuđen je na pet dana samice. Jesen je, a prostor samice nezagrijan, vrlo hladan. Svlače ga do donjeg rublja, skidaju cipele. Pod – zemlja, prašina (ponekad – mokro blato, u Kazanki – voda). Kozirev je imao hoklicu (Ginzburg nije). Odmah sam zaključio da će umrijeti i smrznuti se. Ali postepeno se počela javljati neka unutarinja tajanstvena toplina i to ga je spasilo. Naučio je da spava sjedeći na hoklici. Tri puta dnevno davali su mu kriglu tople vode, od koje se opijao. Jedan od dežurnih jednom je ugurao komad šećera, što nije bilo dozvoljeno, u parče hljeba od 300 grama. Po obrocima koji su davani i svjetlosti iz nekog lavirintnog prozora Kozirev je računao vrijeme. [...] Nakon napuštanja samice ćelija je izgledala kao palata. Kozirev je bio gluv pola godine i imao gnojne čireve u grlu. Kozirevlev susjed poludio je od čestih kažnjavanja samicom pa je više od godinu dana Kozirev sjedio sam sa ludakom (AF 242).*

¹⁶³ *Svi su ti zatvori bili obavezno hladni. Ako nisu bili dovoljno hladni – trebalo je samo u donjem rublju držati zatvorenike u ćelijama (AF 470).*

nogama i bodrili se riječima da će doći pomilovanje: *Inače ćemo se sve svi zalediti* (AF 536).

Zatvorenici su smatrali da je najbolje vrijeme za „transport“ april i septembar, ali ni najbolja „sezona“ nije pomagala ako je prevoz trajao po tri mjeseca, kao od Lenjingrada do Vladivostoka (AF 280).

Što se tiče kretanja vozova i utvrđivanja pozicije u prostoru, kažnjenici su mogli, ako stakla nisu bila zaleđena, pročitati nazive stanica, ali niko nije znao gdje se tačno nalazi, samo se ponekad po suncu moglo odgonetnuti da se voz kreće na sjever ili na istok (AF 254). Često su osuđenici voženi u vagonima u kojima nije bilo ni peći ni ležajeva, spavalo se na promrzlom snježnom podu bez toplih obroka. Onaj ko je bio u stanju da izdrži 18–20 sati vožnje taj bi preživio (AF 277).

Krionema <snijeg> ima nekoliko specifičnosti kod Solženjicina. Prvo, ona se manje opisuje a više se prikazuje ono što se u njoj i oko nje dešava. Rijetke su šire slike snježnog pejzaža.¹⁶⁴ Češće su deskripcije zbivanja u snijegu, bez njegovog detaljnijeg prikazivanja.¹⁶⁵ Pisac nije mogao da se posveti lirizmu snježnih pejzaža u situacijama u kojima su se zatočenici u hladnom Sibiru i na dalekom sjeveru borili za život i često u mukama umirali. Stoga takve slike, dosta rijetke, dolaze samo napuštanjem zatvorskog/logorskog prostora, odlaskom iz njega, oslobođenjem, posebno u naknadnim sjećanjima žena.¹⁶⁶ S druge

¹⁶⁴ *To su bili varljivi rani proljećni dani. Čas se širila tanjušna magla, a tečno blato tugaljivo je mljackalo ispod naših čizama, čak i na tvrdom putu. Čas se nebo vedrilo, dok bi nježno-žučkasto sunce, još uvijek nesigurno u svoju moć, grijalo gotovo otopljene brežuljke i transparentno nam pokazivao svijet koji se morao napustiti. Čas je nalijetao neprijatan vihor i kidao snijeg sa crnih oblaka kao da uopšte nije ni bio bijel, hladno je šibao po licu, u leđa, ispod nogu, namaćući naše šinjele i obojke* (AF 75).

¹⁶⁵ *Zima 1943/44, željeznička stanica Čeljabinsk, šupa u blizini spremišta. Minus 25°. Ispod nadstrešnice nalazi se cementni pod sa ugaženim ljepljivim snijegom nanesenim izvana. Iza prozora garderobe nalazi se žena u prošivenoj jakni [вашилик], s ove strane prozora je uhranjeni policajac u ovčijoj kratkoj bundi. Ušli su u igru udvaranja kroz razgovor. A na podu dvoje leže – u pamučnoj nazovi odjeći i krpicama boje zemlje (čak kada bi se za te krpe reklo da su otrcane, bilo bi to pretjerano uljepšavanje). To su bili mladi ljudi – mršavi, izmoždjeni, podbuli, s ranicama na usnama. Jedan je, očito u vrućici, golih prsa legao na snijeg i stenjao* (AF 594).

¹⁶⁶ „Sjećam se da sam išla po mećavi u nekom izazovnom raspoloženju, išla sam, mašući rukama, boreći se sa mećavom, pjevajući 'lako mi je na srcu od vesele pjesme', gledala zavjese polarne svjetlosti koje su se prelijevale, bacala se u snijeg i gledala u visinu. Htjela sam pjevati da Norilsk čuje: nisu mene za pet godina pobijedili, već sam ja njih pa su nestale žice, kreveti i straže. Htjela sam da volim! Htjela sam učiniti nešto za ljude da ne bude više zla na zemlji“ (AF 402)].

strane, muški zatvorenik samo je blago upadao u lirično stanje, i to izdvojen od drugih i usamljen.¹⁶⁷

Naročito su upečatljive slike ruske šume u snijegu koja je *svima bila otac*: [...] *otac svega jeste naša ruska šuma s istinski zlatnim stablima (iz kojih se vadi zlato; AF 385)*. Zatvorenicima je sječa šume bila među svim radovima *najstarija*, što se vrlo slikovito predstavlja.¹⁶⁸

U teškom zatvoreničkom životu i radu u hladnim sibirskim i sjevernjačkim uslovima snijeg nije donosio radost, ljepotu, uživanje. Stoga su i šumu pod snijegom logoraši mrzili kao i ljepotu zemlje opjevane u poeziji i opisane u prozi. Nisu bili, razumljivo, nimalo lirični ni opisi spavanja, umiranja i strijeljanja u snijegu. Solženjicinove slike završetka života u snijegu vrlo su teške i surove. Noćivalo se u snijegu (324), ležalo (AF 335) i spavalo u njemu (AF 339). U nekim slučajevima u sječi šume građene su brvnare koji nisu imale krova pa se pod nebom živjelo uz peći od lijevanog željeza (AF 389). Čitalac se ježi od slike: na zidovima samica nakupio se snijeg, a unutra nisu puštali u logorskoj odjeći, već su osuđenike skidali do gola i tu ostavljati (AF 485).

Solženjicin, kao i drugi ruski pisci, ističe značajne komponente snijega: (a) dubinu – zimi osuđenike nisu odijevali i oblačili za rad u dubokom snijegu (319), zatvorenici su išli i po deset kilometara po prhkom dubokom snijegu (AF 276), uprezali su po dvoje da po dubokom snijegu vuku posječena stabla (AF 561) i (b) visinu – ljudi su umirali krećući se po snijegu visokom dva metra ispod koga je bila vječito smrznuta zemlja (AF 471), (c) obilje – snijeg je sipao i sve zatrpavao (AF 336).

Kao Šolohov, Solženjicin na nizu mjesta daje „snježne“ metafore u obliku slika nogu ili čizama koje, kao tijesto, mijese snijeg: vojnici su u mokroj bljuzgavici gnječili blato i vlažan snijeg (AF 96), kolona osuđenika vukla je svoje stvari i po šest kilometara po mraku mijesila snijeg (AF 281).

¹⁶⁷ *Počeo je da pada gusti mekani snijeg. Možda zbog pauze koja je dolazila, cijela brigada ušla je u zemunicu. Samo je jedan ostao da stoji. Na rubu rova naslonio se na lopatu i stajao potpuno nepomično, kao da mu je prijalo da liči na kip. I, poput kipa, snijeg mu je zasipao glavu, ramena, ruke. Je li mu bilo svejedno? ili mu je čak godilo? Gleda samo kroz taj roj snježnih pahuljica logorski prostor, bijelu stepu (AF 657).*

¹⁶⁸ [...] *najstariji od svih poslova Arhipelaga je sječa. Ona sve zove, udomiće sve, a nije zatvorena ni za invalide (osobe bez ruku šalju u grupi od tri čovjeka da gaze snijeg od pola metra). Snijeg – do prsa. Ti si drvosječa. Prvo ćeš ga utabati oko stabla. Zatim ćeš oboriti drvo. Tada ćeš, jedva se probijajući kroz snijeg, odsjeći sve grane (još ih treba gurati u snijegu a onda ih pomoću sjekire nalaziti). Stalo vukući u istom rastresitom snijegu sve ćeš grane odnijeti na gomilu i spaliti (a one se dime, ne gore). Но всем ошце – наш русский лес со стволами истинно золотыми (из них золото добывается) – AF 385.*

Solženjicin uvodi novi motiv – njegovi junaci jedu snijeg. U transportnim vagonima oni su se smrzavali po čitavu noć (vrata su bila otvorena, vagoni ohlađeni, nije ostalo ni trunke od toplote, a ugalj je za peći već davno bio potrošen), ujutro su im davali da prožvaću malo sušene ribe a ko je htio da pije – *eno mu snijega* (AF 281); čitavu nedjelju dana samo su grickali sušenu ribu i miješali brašno „mezeći“ snijeg (AF 282); prvih dana logorovanja jeli su jedino ribu i brašno žvakali sa snijegom (AF 284); od jednolične hrane – tvrdo soljenog lososa u ustima je gorjelo pa se morao gutati snijeg (AF 389).

Junaci Aleksandra Solženjicina kreću se po beskrajnim ruskim tajgama i tundra srednje Rusije, Sibira ili dalekog Sjevera. Pisac izbjegava da daje široke i detaljne opise tih nepreglednih prostora, već ih odslikava kratko i lakonično birajući samo neke markere kompleksnog prizora, recimo: zameten put, mračna tajga, polarna svjetlost, mraz, bose noge.¹⁶⁹ Sličan je prizor kretanja zatvorenika po stepi.¹⁷⁰

Ponekad se zimska horizontala uopštava, daje u kompleksu: geografiju Arhipelaga činili su nepregledni prostori snježne ili pješčane pustinje, tundre, tajge (AF 474). Koji put to je samo pusto snježno polje (AF 281), snježna ledina (AF 281) ili osljepljujući snježni zastor [пелена] – (AF 473).

U takvom snježnom ambijentu Solženjicinovi junaci samo su bića neopravdano osuđena na studen, mučenje i umiranje. Odnosi između njih bili su odnosi gole egzistencije najprizemnije vrste. Tu je bila jedino borba za opstanak, preživljavanje. Kada su u pitanju muškarac i žena, nema nekih posebnih i čestih slika ljubavi, erotike pa ni intimnih dodira. Rijetke su scene ovog tipa: muškarci na prisilnom radu koji su imali novca podmićuju sprovodnike da ih puste sat i po (koliko je trajala smjena) kod žena u mrazovitoj šumi pokrivenoj snijegom da izaberu neku od njih (ako se do tada nisu dopisivali), nađu mjesto i da obave „posao“ izražen jednom riječju – *свершүүлъ* ‘izvršiti, svršiti’.

¹⁶⁹ Takva je i ova slika tajge: *Sprovodnici u ovčijim kratkim bundama a osuđenici u ljetnoj odjeći krenuli su dubokim snježnim i potpuno neraščišćenim putem – nekuda u mračnu tajgu. Naprijed – nijedno svjetlo. Plamti polarna svjetlost – naša prva i vjerojatno posljednja... Jele su pucketale od mraza. Razuveni ljudi išli su i gazili snijeg stopalima i goljenicama koji su se kočili* (AF 281).

¹⁷⁰ *Bilo je dobro kada bi ih tovarili u teretna seljačka kola po toplome vremenu, a ponekad u saonice po ljutom mrazu zajedno sa dojenčadi ili malom djecom. Kroz selo Kočenejevo (novosibirska oblast) u februaru 1931, kada su se mrazevi miješali sa snježnim vijavicama, išle su, i išle, i išle okružene sprovodnicima te beskrajne povorke tovarnih kola, iz snježne stepe izranjale i u snježnoj stepi se gubile* (AF 779).

Kod Solženjicina ne nalazimo mnogo opisa zimskog jutra. U jednom od njih pejzaž se smješta u Moskvu i u njen istražni zatvor.¹⁷¹

Kao hladnoća, i mrazevi imaju kod Solženjicina svoju skalu na kojoj se izdvajaju pojedini minusi: 20, 25, 32, 40, 45, 50, 60. Oni do 25 stepeni smatrani su mekim: **(a)** 20° – prilikom prevoza na otvorenim karoserijama slabo obučeni ljudi u cipelama iz lagera u progonstvo na prostore tajge bilo je minus 20 (AF 787), **(b)** 25° – upravnik logora zbog protivljenja zatvorenika naredio da se po kazni u svim barakama izvale prozorski okviri i da se kroz otvore kantama sipa voda na mrazu od 25 stepeni (AF 546), na mekom mrazu od 25 stepeni voženi su logoraši na otvorenim kamionima (AF 789). Ostali minusi bili su veoma surovi za prisilan rad napolju: **(c)** 30° – čitavu godinu, izuzev 1. maja i 7. novembra, po deset sati radilo se na sječi šumi na mrazu od 30 stepeni – odlazilo se po sedam kilometara na posao u predjutarnjem mraku i isto tako vraćalo uveče (AF 561), **(d)** 32°, ¹⁷² **(e)** 40° – u transportu vozovima po mrazu od 40 teško je bilo, posebno ženama, ostati na nogama zbog iznemoglosti izazvane ranijim ispitivanjem i mučenjem (AF 260), vađeni su kamen i ugalj, glina i pijesak po mrazu od 40 stepeni (AF 385), u baraci od dasaka iza Polarnog kruga peći su ložene prašinom od uglja (jer ga nije bilo dovoljno) na mrazu od 40 stepeni (AF 470), **(f)** 45° – u izvođenju radova na 45 stepeni običnim logorašima nije dozvoljavano paljenje vatre i grijanje uz nju, dok su to kriminalci mogli da čine (AF 351), a posebno one iznad **(g)** 50° – prisilni rad napolju ponekad je pojačavan iako je temperatura bila niža od 50 stepeni – one koji na povratku u logor nisu mogli da idu, da se drže na nogama, ubijali su da ne pobjegnu, jer su stražari morali kasnije da se vrate po njih (AF 386), prevožen je treset na temperaturi od 50 stepeni (AF 351), po mrazu od 50 stepeni muzičari su svirali pozdravnu muziku (tuš) poslije čitanja svake naredbe (AF 353) ili **(h)** čak 60° – one koji su odbijali naređenja izvodili su napolje na mraz od 60 stepeni u tan-

¹⁷¹ *I prisjetio sam se ledenog sunčanog jutra u martu, kada sam jednom sjedio s isljednikom. Postavljao je svoja uobičajena gruba pitanja; zapisivao je, iskrivljujući moje riječi. Igralo je sunce u ledenim šarama koje su se topile na širokom prozoru, kroz koji me je ponekad snažno vuklo da iskočim – kako bih barem svojom smrću bljesnuo po Moskvi, razbivši se s četvrtog sprata na kaldrmu, kao što je u mome djetinjstvu moj nepoznati prethodnik iskočio u Rostovu na Donu (iz „Trideset trećeg“). U žljebovima prozora mogli su se vidjeti moskovski krovovi, krovovi – a iznad njih vesela izmaglica (AF 73).*

¹⁷² *Mraz – minus trideset i dva stepena. Transport iz Donbasa, ljudi su bili uhapšeni još ljetos pa su nosili ljetne, plitke cipele i sandale. Pokušavaju da se zgriju kraj vatre – tjeraju ih jer ona nije za to, već da daje svjetlo. Od prvih minuta prsti trnu. Snijeg je nabijen u laganim cipelama, čak se ne topi. [...] Krenuli su stražari u ovčjim kaputima a osuđenici su išli u ljetnoj odjeći dubokim snježnim i potpuno neraščišćenim putem – negdje u mračnu tajgu (AF 281).*

kim mornarskim kaputima (бушлат) i opancima te na njih pujdali pse (AF 488).

Solženjicin rijetko uparuje mraz sa (1) kišom: u otvorenim vagonima logoraše prvo je počela da zapljuskuje kiša koja je prelazila u mraz (AF 281), (2) vlagom: ispod ležajeva bila je voda dok je iz izbijenih prozora stezao mraz (AF 263) i (3) bitkama: dvije nedjelje trajale su svirepe borbe i vladali isto takvi mrazevi (AF 129). Postoji i skala epiteta koji idu uz mraz **(a)** sa blažim, mekim kvalifikacijama: po trista trideset puta u godini nađeš se u sitnom kiši sa bljuzgavicom, i u *oštroj* vijavici, i u *jedrom* nepokretnom mrazu (AF 569), prevoženi su osuđenici iz toplih krajeva Turkmenije i Tadžikistana u *karelske* mrazeve (AF 336), po *ledenom* i *sijedom* mrazu postavljen je sto nasred logora (AF 733) i **(b)** sa jačim markacijama: stezali su *snažni* mrazevi (AF 435), voženi su 60 km po *snažnome* mrazu (AF 785), vladao se *svirepi* mraz (AF 129), zatvorenici su istjerani napolje po *žestokome* mrazu (AF 146), za vrijeme *paklenog* mraza svaki vagon imao je na raspolaganju po tri kante uglja (AF 279), zatvorenici, među njima i dojenčad i mala djeca, tovareni su po *surovome* mrazu u zaprežna kola, ponekad u saonice (AF 779).

Manje se pojavljuju metafore tipa: pola godine more oko soloveckog logora nalazi se pod ledom, okolo *bjesne* vijavice, *grizu* mrazevi, *više* magle i tama (AF 322).

Od tri krioleme (*mećava* [меџель], *vijavica* [вьюѝа], *snježna oluja* [уѝрѝа]) vijavica je najmarkantnije upričavana ne samo time što se vezuje za drugi snažni motiv – umiranje (neposlušne zatočenike odvozili su po kazni u kareti za kačenoj za traktor 3–4 kilometra od logora, koju su, kad bi stigli, odvajali i ostavljali na dan i noć, nakon čega su otključavali vrata i izbacivali leševe, koje bi zatim vijavice zamele; AF 352), što ona u sjevernim predjelima dobija vanvremenski karakter (Arhipelag je *vječno* pokriven snijegom, nad njim vječno bjesne vijavice; AF 378) nego i zato što ima topografsku markaciju: *arktička* vijavica (AF 591), *norilska* vijavica (AF 604) ili uopštenu intenzitetsku oznaku: *oštra* vijavica (AF 569). Njenu surovost pojačava i pravac kretanja logoraša – cilj je Заполярѝе (oblast sjevernog pola; AF 461).

Inje služi da se istakne slikovitost dijelova prostora: duvanski papir bio je prekriven injem (AF 353), debeli slojinja uhvatio se na platnu šatora iznutra (AF 472).

36. Na planu kriolizma manji roman SELO [ДЕРЕВНѝА, 1910] Ivana A. Bunjina, posvećen životu u selu Durnovka dvoje braće Krasovih, Tihona i Kuzme (vrlo različita karaktera, koji se razilaze, mire, sastaju i jedno vrijeme zajedno žive) razlikuje se od drugih romana Andrića, Šolohova, Pasternaka i Solženjicina u nekoliko stvari. (a) Prvi dio SELA mogao bi se nazvati kišnim, jer u njemu kiša donosi hladnoću, a drugi „uzimljenim“ zbog niza snažnih opisa zime. (b) Četiri godišnja doba zbijaju se u dva – ona se svode na osam mjeseci

mećave i četiri mjeseca kiša (ДЕР 51).¹⁷³ (c) U odnosu na višetomne romane Šolohova i Solženjicina Bunjinov tekst od svega 178 strana (Бунин 2018^a) nudi najveći broj slika samovara – bitnog marketa ruskih zima i hladnoća. (d) To je jedini roman koji se završava zimskim pejzažom.

37. Važna specifičnost ovoga romana je kišni kriolizam, koji ni kod drugih analiziranih pisaca nije toliko izražen. Takvi su opisi vrlo detaljni. Konstituenti su hladno maglovito jutro, vjetar, mokra odjeća, orošene trepavice.¹⁷⁴ Slika kišnog jutra daje se na nizu mjesta. Ona nudi snažnu predstavu o hladnoj kiši sa nekoliko krionema: pljusak, grad, mokri hladni vjetar. U opis se uvode dvije strane svijeta sa dva različita intenziteta svjetlosti (više je ima na zapadu i manje na istoku). Takve široke opise hladne kiše teško je naći kod drugih analiziranih pisaca. Junaci I. Bunjina više nego kod Andrića, Šolohova, Pasternaka i Solženjicina osjećaju kišnu hladnoću: od 66 strana elektronske verzije (ДЕР) zimski kriolizam počinje tek od neke pedesete strane (stoga je prva polovina romana „kišovita“, druga „zimovita“). Kriozilam donosi kiša, vlaga i vjetar od kojih odjeća postaje vlažna a noge studene.

U drugim kraćim opisima kiše dolaze snažne slike kriolskog karaktera: vlažni, hladni vjetar je duvao sa polja i mrsio sive kose visokoga starca (ДЕР 35), Kuzma je s radošću udahnuo hladnu i mirišljivu kišnu svježinu (ДЕР 36), duvao je u naletima hladan vjetar, a od kišnih oblaka bivalo je sve mračnije (ДЕР 40), bjesnile su oluje i lili ledeni pljuskovi, dani su ličili na sumrake (ДЕР 51–52), dok je Kuzma, zatvarajući oči, sjedio na vlažnoj klupi kraj kolibe, obasipan ledenim kapljicama, po aleji je uz grmljavinu na nebu i bljedo sijevanje munja tutnjao hladan vjetar od koga je aleja drhtala (ДЕР 415), udovica je dolazila sva u dronjcima, skroz mokra i zaleđena od kiše (ДЕР 51).

¹⁷³ Elektronska verzija Бунин 2018^a, dalje ДЕР.

¹⁷⁴ *Tihon Iljič otišao je kući u ranu zoru, hladnog maglovitog jutra, kad je još mirisalo na mokro gumno i dim, kada su pijetlovi pospano kukurikali u selu skrivenom maglom, psi spavali na trijemu, stara ćurka je drijemala šćućurena na grani polugole jabuke obojene mrtvim jesenjim lišćem u blizini kuće. U polju udaljenom dva koraka ništa se nije moglo vidjeti od guste sive magle koju je tjerao vjetar. Tihonu Illjiču se nije spavalo, ali je osjećao da je iscrpljen i, kao i uvijek, brzo je tjerao konja, veliku dorastu kobilu s podvezanim repom, koja je bila mokra i izgledala mršavijom, gizdavijom, crnjom. Okrenuo se od vjetra, podigao s desne strane hladan i vlažan okovratnik kratkog kaftana, srebrnkast od najsitnijih kišnih perli koje su ga potpuno prekrile, gledao je kroz hladne kapljice koje su mu visjele na trepavicama kako se sve gušće i gušće namotava crnica na točak koji se okretao, kako stoji ispred njega i bez promjene čitava fontana grudvi od prljavštine koja je kuckala i već slijepila sare njegovih čizama (ДЕР 16).*

Bunjin uvodi u zimski ambijent čovjeka sa njegovim kretanjem, postupcima, ponašanjem, potencirajući pri tome sivilo (čak na četiri mjesta u uskom kontekstu) mraz (posebno njegov miris) i led u umivaoniku.¹⁷⁵

Poseban zimski ugođaj stvara Ivan Bunjin pomoću samovara: dok je napo-
lju bio mraz, od željezničke stanice dolazio je ugodan miris samovara (ДЕР 24),
na željezničkoj stanici mirisalo je na mokre kratke bunde, samovar, kržu, pet-
rolej (ДЕР 27), samovar je budio sjetnu želju za ugođajem, toplom čistom sobom,
porodicom... (ДЕР 17), samovar se davno ohladio, svijeća ugasila, u sobi se pri-
gušeno plavio dim (ДЕР 15), samovar je usrdno klokotao, mirnom svjetlošću
sijala je lampa – i vladala tišina i tuga u večernjem miru (ДЕР), 29), Kuzma je
sam pripremao samovar, zatim je sjedio ispod prozora i pio čaj sa jabukama
(ДЕР 46), na stolu je vrela voda u samovaru a Tihon Iljič pripremao je mirišljavi
čaj (ДЕР 53), Tihon Iljič je sjedio kraj samovara i pripremao čaj (ДЕР 59), jednog
oblačnog toplog dana, kada je napalo mnogo snijega, Tihon Iljič se probudio
vrlo kasno i sjeo za samovar (ДЕР 58), samovar, koji je stajao na podu i crvenio
se rešetkom u mraku, vrio je i klokotao (ДЕР 63). Ponekad samovar ima poveće
dimenzije i može da primi više tečnosti: crveneći se poput vatrenih zuba šumio
je bakreni samovar u koji su mogle stati dvije kante vode (ДЕР 24). Bunjinovi
junaci odnose se prema samovaru sa nježnošću, ljubavlju i radošću, što se izra-
žava i deminutivom *самоварчик*: (ДЕР 52). Uz samovar dolazi jako mirišljav čaj
(ДЕР 19).

Kod ovoga pisca nalazimo opise zimskog jutra: u zoru, u plavičastoj tami
Kuzmu je budilo šuštanje zaleđene i snijegom pokrivene slame (ДЕР 53), ujutro
je hodnik mirisao na mraz (ДЕР 54), izašao je na ledenu svježinu blijedog tmur-
nog jutra (ДЕР 18), zimskog podneva: bilo je sivo mrazovito podne kada su go-
lubovi u jatima slijetali na snijeg (ДЕР 23), zimske predvečeri i večeri: sjede u
zimskoj večeri djevojke i vezu, pletu i pjevaju (ДЕР 29), vijavica je u vrijeme

¹⁷⁵ *Ujutro je najneugodnija stvar bilo umivanje. U hodnik je dopirao miris smrznute
slame, plivao je poput razbijenog stakla led u umivaoniku. Kuzma bi se ponekad latio
čaja, opravši samo ruke, a ličio je onako pospan na starca. Od nečistoće i hladnoće jako je
oslabio i tokom jeseni posijedio. Omršavile su ruke, koža je na njima postala tanja, sjajni-
ja, prekrivena nekim malim ljubičastim pjegama. □ Jutro je bilo sivo. Pod očvrslim sivim
snijegom ležalo je i selo. Kao siva zaleđena potkorica drveta visjelo je rublje ispod krovova
šupa. Hvatao se led oko koliba – tu je prolijevana splaćina, izbacivan pepeo. Dječaci u
dronjcima žurili su ulicom između koliba i šupa u školu, pentrali se na snježne smetove,
spuštali se sa njih u opancima; svi su imali na sebi platnene vreće u kojima su bile tablice
od škrljca za pisanje i hljeb [...] Gumna su bila prazna – samo se kod kuće Jakova pušila
kapija sušare: on je, oponašajući bogate seljake, vrio zimi. A iza gumna, iza golog urbika
u stražnjem dvorištu, prostiralo se pod niskim bjelkastim nebom sivo snježno polje, pusti-
na talasaste snježne ledene kore (ДЕР 54).*

sumraka bila strašna (DEP 66), u sumrak se iza široke snježne jaruge crnjela Durnovka i izazivala dosadu (DEP 52), sunce je zašlo, u kući sa zavijanim sivim staklima titrala je prigušena svjetlost, bio je sivi sumrak, bez žive duše, bilo je hladno (DEP 57), smrkavalo se oko tri sata (DEP 53). Pisac uvodi i sliku rađanja zimske svakodnevnice: *Pretvorili su se u smrznute blokove konji koji su vukli burad s vodom, narasli su ledeni klizavi brežuljci oko rupa na ledu, putevi su utabani po snježnim smetovima – i ustalili su se obični zimski dani* (DEP 53).

Bunjin nalazi vrlo upečatljive epitete: konji u svojoj tami *baršunaste* zimske dlake promicali su ispod streha (DEP 18), *snježno-sivi* prostor oćaravao je, daljine u zimskom plavetnilu činile su se nepreglednim, lijepim kao na slici (DEP 54), psi su lijegali na *djevičanski čisti* snijeg (DEP 58), na lokve i smetove sipao je *mladi* bijeli snijeg (DEP 61), unaokolo ni žive duše, tišina, sumrak, hladno *zelenkasto* nebo na zalasku sunca (DEP 35), mali kočevi povijali su se u *gustom kitnjastom* inju (DEP 56).

Kao i drugi analizirani pisci, Bunjin precizira kvantitet i intenzitet kriomena: snijeg je bio dubok (DEP 58), Sivi je trćao propadajući u snijeg (DEP 64), na ćizmama i opancima nakupilo se mnogo snijega (DEP 66), konji su zakretali glave od snježnog vjetra (DEP 66), iza praga bjesnila je neprozirna vijavica (DEP 65), vijavica je u sumrak bila još strašnija (DEP 66), dan je bio oblačan, napadalo je mnogo svježeg snijega (DEP 58). Slično Andrićevom Skopljaku iz TH, Bunjinovi likovi raduju se zimi: sjeverni vjetar je duvao po krovovima i ledenom svježinom: *Hvala ti bože, zima!* (DEP 28), padao je snijeg tih dana, a snijeg su samo i ćekali u dvorištu Sivog da se put popravi za svadbu (DEP 62). Autor mnogo češće naziva snježne oluje *vijavicom* [вѣюѣа] nego *mećavom* [мѣѣель].¹⁷⁶ Kod ovog pisca pojavljuje se znaćajan motiv ruske zime – trojka: odzvanjali su zvonćići na trojci. *Kudgod – trojka!* (DEP 24). Markantne su Bunjinove kriometfore: magla je skrivala polja, *jela* snijeg (DEP 58), *pušili su se* oštri grebeni smetova (DEP 65), smetovi su poćeli da *se puše* (DEP 66), u mrazovitim krugovima *žutjelo se* nisko sunce (DEP 56), sunce *se spuštalo*, snježni talasi beživotno su *se zelenjeli* u narandžastom sjaju (DEP 57), smrkavalo se, lanac gustih oblaka *se sivio*, *ledio*, *odisao* zimom (DEP 21), *sipajući* ukoso padala je *bijela krupa* [= snijeg] na crno ubogo seoće (DEP 59), prozori su *se oznojili* (DEP 19), iza Sivog ostajali su *pećati* od opanaka u snijegu (DEP 58). Tu su i kriolske komparacije: sladoled je gotovo lićio na snijeg (DEP 5). Bunjin opisuje pojavu prvog snijega – njegov junak sjedi iza kolibe od slame i ćeka: *A već je prvi snijeg napadao* (DEP

¹⁷⁶ Npr.: *Vijavica se nije smirila ni sutra ujutro; u sivo talogu ništa se nije vidjelo; ćas je bilo svijetlo, ćas je sve lićilo na sumrak; vrt je pobijelio, prigušena buka iz njega slijevala se sa hukom vjetra u kome se stalno priviđao zvuk zvona; oštri vrhovi smetova su se dimili; na doksatu su sjedili ovćarski psi oblijepljeni snijegom žmureći, osjećao se kroz svježinu vijavice topli ukusni miris iz dimnjaka sobe za poslugu* (DEP 65).

51). Pisac uparuje hladnoću i glad: kod kuće je Sivi sjedio u gladi i hladnoći (ДЕР 48), što se ponekad proširuje trećim članom – vatrom: čitavu zimu Sivi je zabrinuta lica presjedio kod kuće, bez vatre, u hladnoći i gladi (ДЕР 49). Ovaj autor daje na nizu mjesta slikeinja tipa: bijeli kitnjasti konj prekriven injem brzo je trčao (ДЕР 56), mali kočevi povijali su se u gustom raskošnom inju (ДЕР 56). I kod njega se pojavljuje Andrićev omiljeni zimski mjesec – februar: dvanaestog februara, pred večer, u sumraku hladnog hodnika začuo se tihi razgovor (ДЕР 62).

38. Kriipoetika Iva Andrića i petorice ruskih nobelovaca I. A. Bunjina, L. Pasternaka, M. A. Šolohova, A. I. Solženjicina i J. A. Brodskog ima niz podudarnosti, sličnosti i razlika. Motivi hladnoće više su zastupljeni kod ruskih pisaca, što je i razumljivo s obzirom na suroviji životni prostor Rusije (stoga kod njenih literatora više dolazi do izražaja hladnoća, a kod našeg nobelovca toplota/toplina). Andrić je u poređenju sa ruskim nobelovcima bio u startu hendikepiran blažim životnim prostorom: ruske (posebno sibirske) zime mnogo su duže, teže, surovije, a time upečatljivije, umjetnički primamljivije. Našem je piscu donekle situaciju „popravljala“ Bosna ljutim planinskim zimama. Neka godišnja doba Andriću nisu bila ni prave zime ni prava proljeća/jesen, već nešto između, neko novo, peto godišnje doba. Andrićeve umjetničke zime manje su više pesimistične, mračne, sumorne, teške i samo po volji jednoj ličnosti (čehaji Skopljaku). Andrićevi opisi krionema dolaze gotovo uvijek na početku pasusa.

U poetici analiziranih književnika dominiraju dva krajnja godišnja doba: ljeto (prošireno proljećem), sa najvećom vrućinom, i zima (proširena jesenju), sa najvećom hladnoćom. Na njihovo kriolsko stvaralaštvo imali su značajan uticaj (1) jug (toplota, svjetlost), više kod Andrića, i sjever (hladnoće), više kod ruskih pisaca, (2) specifična priroda naših i ruskih zimskih prostora/pejzaža, (3) zima kao izraziti odraz ruskog nacionalnog karaktera (kod nas mnogo manje), (4) nacionalno-kulturne osobenosti i univerzalnosti hladnoće/zime, (5) postojanje tradicije u slikanju hladnoga vremena, (6) razlike u pjesničkom i proznom viđenju kriomotiva. Andrić i ruski prozaisti suzdržani/odmjereni su u opisima prirode i, u skladu s time, hladnoće. Svaki od njih ima neku specifičnost. Recimo, kriipoetika Josipa Brodskog isključivo je pjesnička, a M. A. Šolohova prozna. Andrićeva kriipoetika manje je pjesnička, a više epska. U poetici Iva Andrića dominantna je figurativna hladnoća, a u poetici I. Solženjicina dokumentarna kriipoetika. U stihovima tih autora izrazito je prisutna subjektivna, a u dokumentarno orijentisanoj prozi objektivna kriipoetika. Poneke vrste hladnoće dolaze samo kod pojedinih pisaca, recimo zatočenička kod Andrića (marburška, splitska) i Solženjicina (sibirska, moskovsko-zatvorenička).

Nijedan roman Iva Andrića (NA DRINI ČUPRIJA, TRAVNIČKA HRONIKA, PROKLETA AVLIJA, GOSPOĐICA, OMERPAŠA LATAS, NA SUNČANOJ STRANI) i ruskih laureata A. Solženjicina (ODJEK ZA RAK, U PRVOM KRUGU, ARHIPELAG GULAG, CRVENI TOČAK)

M. Šolohova (TIHI DON, UZORANA LEDINA, ČOVJEKOVA SUDBINA), I. Bunjina (SELO, ŽIVOT ARSENJEVIH); B. Pasternaka (DOKTOR ŽIVAGO) nema kriolemu u naslovu.

Andrić i Pasternak razlikuju se u opisivanju prirode. Prvom je bliže depejziranje, ignorisanje detaljnog slikanja krajolika, njegovo svodenje na minimum minimuma i koncentrisanje na psihi čovjeka (poput Dostojevskog), dok su drugom bliži ruski klasici (Turgenjev, na primjer) sa širokim uvlačenjem prirode u tekst pa stoga autor DOKTORA ŽIVAGA nudi obilje kriolskih deskripcija. One se prepliću sa slikama toplih perioda vremena stvarajući neobičan kolaž hladnoće i topline u prirodi i u likovima. Kod Pasternaka detaljniji su opisi početka zime nego kod Andrića.

Roman TIHI DON [ТИХИЙ ДОН, 1940] M. A. Šolohova dvostruko je veći od DOKTORA ŽIVAGA Borisa Pasternaka a ima dvostruko manje kriolskih elemenata ekstrakriolskog (pejzažnog) karaktera (manje je i gust), zato unutrašnje hladnoće češće dolaze do izražaja. Dok je hladnoće DOKTORA ŽIVAGA kreirao veliki pjesnik, njihov je tvorac u TIHOM DONU veliki prozaista. Kroz DOKTORA ŽIVAGA provlači se snažan lirizam, kroz TIHI DON širi se epska silina zimskog pejzaža, prije svega ona oko Dona. Između Šolohova i Pasternaka postoji razlika u odabiru kriolskih motiva i elemenata. Recimo, Pasternak opisuje snježne bure u obliku mećave [метель] i vijavice [вьюга], dok kod Šolohova uopšte nema ove druge. Za razliku od Pasternaka, Šolohovu su bitne slike snježne prašine, snježnih polja i bijele stepe. Led je kod Pasternaka sekundarna krionema, a kod Šolohova primarna (zbog Dona). S druge strane, Pasternaku je važna pahuljica, a za Šolohova ona je manje primamljiva. Šolohova više privlači kraj zime, možda i zbog toga što je slika Dona sa ledom koji se topi jača, upečatljivija od one kada ova rijeka počinje da se ledi. Kod Šolohova je najfrekventnija krionema <snijeg> a najpoetičnija boja ljubičasta.

Ni u jednom djelu analiziranih pisaca, našeg i ruskih, nije čovjeku toliko hladno kao u tekstovima Aleksandra Solženjicina. Za njegove romane karakteristična je disperzija likova (mnoštvo junaka), od kojih su najveći dio zatvorenici koji odlaze u hladne tamnice ili u progonstvo na surovi Sjever i u studeni Sibir. Dok se Andrić bavi psihologijom i sociologijom ljudi, a Šolohov sudbinom kozaka, Solženjicina interesuje tragedija ljudi nevino optuženih i poslanih u ledene zatvore ili na robiju u snježne krajeve Rusije. Mučne kriolske scene koje opisuje Solženjicin ne mogu se naći kod Andrića, Šolohova, Pasternaka i Bunjina. S druge strane, kod Solženjicina nema previše pejzažnog lirizma B. Pasternaka, pa ni M. Šolohova, ali ima lakoničnosti I. Andrića u upejzavanju likova i personifikaciji pejzaža. Solženjicin i Andrić podudaraju se u fokusiranju čovjeka – kod Andrića (i pored zatvorskog ciklusa od nekoliko pripovijedaka i romana PA i NSS) pretežno slobodnog a kod Solženjicina zatvorenog, suznjevitnog, zamandaljenog, prognanog. Razlika između njih očituje se i u predstavljanju godišnjih doba: kod Andrića nalazimo novo, peto – ono između jeseni i zime, zime i proljeća (TH, VEJAVICA), a kod Solženjicina četiri godišnja doba pone-

kad se svode na dva (zimu i ljeto) ili samo na jedno – zimu (ARHIPELAG GULAG): u prvom slučaju ona se drže devet mjeseci, a ljeto tri, dok u drugom zima traje dvanaest mjeseci, a sve je ostalo ljeto. Jedan od najjačih markera zatvoreničkih i prognaničkih, posebno sibirskih, zima i studeni jeste hladnoća, koje u tako širokom dijapazonu nigdje nema kod Andrića. Kod Andrića nema čestih i snažnih opisa odjeće u borbi protiv studeni kao kod Solženjicina.

Andrićeva geometrija kriipoetike je linearna i ima dva pola: sjever i jug (Bosna i more, Mađarska i Bosna, Austrija i Bosna, Austrija i jug), a Solženjicinova je pod uglom od 45 stepeni – ↗: polazna tačka je Moskva, od koje jedan pravac (prelomljeni) ide, bar malo, prema istoku a onda ka sjeveru, a drugi linearni prema istoku (Sibiru). Rjeđe se javljaju kao polazna tačka jug i topli kraj (Tadžikistan, Uzbekistan), odakle su zatvorenici prevoženi na hladni sjever i surovi istok (Sibir): ↘. Suštinska razlika između Andrića i Solženjicina je dokumentaristički kriolizam ruskog pisca.

Opisi snijega kod Bunjina širi su i kompleksniji nego kod Andrića, Šolohova, Pasternaka i Solženjicina. Kao nosioci jedne takve deskripcije dolaze: kontrast bijelog snijega i crnih vrata i prozora (samo oni imaju tu boju), mećava, nameti, smetovi u visini krovova, oštar vjetar, tragovi zečeva, konji kao smrznuti blokovi, klizavi brežuljci, led, pranje rublja na rijeci, psi, zora, peć, dim, zaleđeni prozori, smrznuta slama, saonice. Kod Bunjina se više nego kod drugih analiziranih pisaca pojavljuje u kriolskim opisima miris, aroma.

Skraćenice

GSP: GOSPOĐICA I. Andrića

NDC: NA DRINI ČUPRIJA I. Andrića

NSS: NA SUNČANOJ STRANI I. Andrića

OPL: OMERPAŠA LATAS I. Andrića

PA: PROKLETA AVLIJA I. Andrića

TH: TRAVNIČKA HRONIKA I. Andrića

ДЖ: ДОКТОР ЖИВАГО В. Л. Pasternaka (ruski original)

ТД: ТИХИЙ ДОН М. Šolohova (ruski original)

Oznake

♦ – razdvaja primjere u obliku dviju ili više rečenica.

□ – ukazuje na to da su prethodni i naredni pasusi sastavljeni, a u originalu rastavljeni i stoje u posebnom redu.

Izvori

- Andrić 1981: Andrić, Ivo. *Sabrana dela*. Knj. 1–17. Dop. izd. Urednik Vuk Krnjević. Priredili: Vera Stojić, Petar Džadžić, Muharem Pervić, Radovan Vučković. Beograd – Zagreb – Sarajevo – Ljubljana – Skoplje – Titograd: Prosveta – Mladost – Svjetlost – Državna založba Slovenije – Misa – Pobjeda.
- Boljat-www: Poetika hladnoće. In: *Vijenac*. Zagreb. Br. 269. [<https://www.matica.hr/vijenac/269/poetika-hladnoce-10363/>. 24.5.2020]
- Pasternak 1966³: Pasternak, Boris. *Doktor Živago*. Prevela Olga Vlatković. Beograd: Prosveta. Tom 1: 325 s. Tom 2: 351 s.
- Pasternak 2006: Pasternak, Boris Leonidovič. *Doktor Živago*. Preveo Milan Mirić. Pjesme Jurija Živaga preveo Fikret Cacan. Zagreb: Školska knjiga. 612 s.
- Бунин 2018^a: Бунин, И. А. *Деревня*. Москва: Т8 Издательские технологии. 178 с. [Elektronska verzija (ДЕР): https://royallib.com/book/bunin_ivan/derevnya.html. 5.4.2019.
- Лашёнова-www: Лашёнова, Аза-Арисьяк. *Зима-художник*. In: <http://alsant.ru/>. 15.9.2019.
- Пастернак 2019: Пастернак, Б. *Доктор Живаго*. Санкт-Петербург: Азбука – Азбука-Аттикус. 704 с. [Elektronska verzija (ДЖ): <https://all-the-books.ru/books/pasternak-boris-doktor-zhivago/>; 15.3.2020]
- Солженицын 2018^a: Солженицын, А. *Архипелаг ГУЛАГ*. 1918–1956: Опыт художественного исследования. Ч. I–II. Санкт-Петербург: Азбука – Азбука-Аттикус. 640 с. [Elektronska verzija (АГ): http://royallib.com/book/ai_solgenitsin/arhipelag_gulag.html]. 15.5.2019.
- Солженицын 2018^b: Солженицын, А. *Архипелаг ГУЛАГ*. 1918–1956: Опыт художественного исследования. Ч. III–IV. Санкт-Петербург: Азбука – Азбука-Аттикус. 672 с. [Elektronska verzija (АГ): http://royallib.com/book/ai_solgenitsin/arhipelag_gulag.html]. 15.5.2019.
- Солженицын 2018^c: Солженицын, А. *Архипелаг ГУЛАГ*. 1918–1956: Опыт художественного исследования. Ч. V–VII. Санкт-Петербург: Азбука – Азбука-Аттикус. 763 с. [Elektronska verzija (АГ): http://royallib.com/book/ai_solgenitsin/arhipelag_gulag.html]. 15.5.2019.
- Шолохов 2019^a: Шолохов, М. *Тихий Дон*: роман. Кн. 1–2. Санкт-Петербург: Азбука – Азбука-Аттикус. 800 с. [Elektronska verzija (ТД): https://royallib.com/book/sholohov_mihail/tihiy_don_shedevr_mirovoy_literaturi_v_odnom_tome.html]. 18.4.2019.

Шолохов 2019^b: Шолохов, М. *Тихий Дон*: роман. Кн. 3–4. Санкт-Петербург: Азбука – Азбука-Аттикус. 928 с. [Elektronska verzija (ТД): https://royal-lib.com/book/sholohov_mihail/tihiy_don_shedevr_mirovoy_literaturi_v_odnom_tome.html]. 18.4.2019.

Literatura

Simović 2016. Simović, Simon. Zima, jedan vid: PROKLETA AVLIJA, devedeset i treće. In: *Sveske Zadružbine Ive Andrića*. Beograd. God. 35, br. 33. S. 321–324.

Бондарович-www: Бондарович, М. И. *Мойивы холода, одиночества, заброшенности в „лунном“ тексте раннего русского символизма*. In: <https://core.ac.uk/download/pdf/75999871.pdf>. 8.6.2020.

Кузьмина 2020: Кузьмина, А. А. Представления о холоде в фольклорной картине мира якутов. In: *Научный диалог*. Екатеринбург. № 4. С. 189–202.

Фаст-www: Фаст, П. Холод, мороз в поэзии Иосифа Бродского. In: *Новый филологический вестник*. Москва. № 3 (54). С. 195–212.

Эпштейн/Юркина 1979: Эпштейн, Михаил; Юркина, Е. Поэтика зимы. In: *Вопросы литературы*. Москва. № 9. С. [https://voplit.ru/article/poetika-zimy/. 15.7.2020]

Branko Tošović (Graz)

The cryopoetics of Ivo Andrić

The paper discusses the artistic depiction of cold, winter, snow, frost, blizzard and similar motifs in the novels of Ivo Andrić (1892–1975) and Russian Nobel laureates I. A. Bunjin (1870–1953), L. Pasternak (1890–1960), M. A. Sholokhov (1905–1984), A. I. Solzhenitsyn (1918–2008) and J. A. Brodsky (1940–1996). We call this kind literary shaping crypoethics. It deals with literary and artistic shaping, structuring what is related to cold and what is part of climatological poetics, ie poetic climatology. The paradigm of cryopoetics consists, above all, of cryothemes, cryonems and cryolems.

Branko Tošović (Graz)

Die Kryopoetik von Ivo Andrić

Der Aufsatz betrachtet die künstlerische Darstellung von Kälte, Winter, Schnee, Frost, Schneesturm und ähnlichen Motiven in den Romanen von Ivo Andrić (1892–1975) und bei den russischen Nobelpreisträgern I. A. Bunin (1870–1953), B. Pasternak (1890–1960), M. A. Šolochov (1905–1984), A. I. Solženicyn (1918–2008) und J. A. Brodskij (1940–1996). Diese Art literarischer Texte sei in vorliegendem Kontext als Kryopoetik bezeichnet, die sich mit der literarischen und künstlerischen Gestaltung und Strukturierung von Kälte als Teil der klimatologischen Poetik bzw. der poetischen Klimatologie auseinandersetzt.

Бранко Тошович (Грац)

Криопозитика Иво Андрича

В статье рассматривается художественное изображение холода, зимы, снега, мороза, метели и подобных мотивов в романах Иво Андрича (1892–1975) и российских лауреатов Нобелевской премии И. А. Бунина (1870–1953), Л. Пастернака (1890–1960), М. А. Шолохова. 1905–1984), А. И. Солженицын (1918–2008) и И. А. Бродский (1940–1996). Мы называем этот вид литературного выражения криопозитикой. Она занимается художественным оформлением, структурированием того, что связано с холодом и того, что является частью климатологической поэтики, т.е. поэтической климатологии. Парадигма криопозитики состоит, прежде всего, из криотем, крионем и криолем.

Branko Tošović (em.)
Institut für Slawistik
Karl-Franzens-Universität Graz
branko.tosovic@uni-graz.at